

Toen uw geachte Secretaresse, mevrouw Cohen-van Hamersveld mij vroeg eenige lezingen te houden voor uw vereeniging over economische onderwerpen, heb ik gaarne mijn toezegging gegeven, omdat ik het prettig vind mede te werken, de belangstelling in economische kennis te vergrooten. Staathuishoudkunde is een vak, dat werkelijk uw waardeering verdient. Vooral in deze ongelukkige, maar toch merkwaardige tijden, nu de groote Europeesche oorlog aan alle zijden woedt is het noodig ons eens enkele oogenblikken aftewenden van die woeste tooneelen van broedermoord en doodslag in de loopgraven en op de open velden, voor een groot deel veroorzaakt door economische jalouzie tusschen de verschillende regeeringen der groote rijken.

Wij zien daar menschen tegenover elkaar als vijanden, die kort geleden de beste vrienden waren. Vorsten, die even vóór 1 Augustus 1914 elkaar omhelsden en kusten volgens het oude gebruik, staan nu met vlijmend zwaard tegenover elkaar in de achterhoede van hun legerscharen en jagen hunne volken tegen elkander in het harnas, met het doel elkaar te vernietigen.

Wij zullen ons, wat de toekomst betreft, niet in voorspellingen begeven. De economie heeft in het begin van den oorlog geleerd, dat zij niet het recht heeft als profetessee op te treden. De beste, de helderste koppen onder de staathuishoudkundigen hebben het moeten aanzien, dat hunne toekomstschilderingen werden gelogenstraft door de feiten. Neen, de toekomst ontsluiert vermag de economie al evenmin als eenige andere wetenschap.

Die harde waarheid moeten wij allen nolens volens aanvaarden.

Hoe verleidelijk zou het anders zijn te trachten eens door dien bloedigen sluier heen te zien naar een helderder en mooier verschiep, waarin de menschen, de volken begrijpen zullen, dat de een aangewezen is op de hulp van den ander.

Waar zij zullen begrijpen, dat de armoede van den een de [8] ellende van den ander tot gevolg heeft en waar, zij zullen inzien dat er geen werkelijk geluk op aarde bestaan kan zoolang de eene secte de andere, het eene volk het andere vervolgt met het doel elkaar te vermorzelen.

Hoe aanlokkelijk ook, wij zullen ons hier niet gaan bezig houden, met het onthullen van dergelijke toekomstbeelden.

De wetenschap moet nu eenmaal tevreden zijn met een meer nuchtere, minder poëtische taak.

Alleen het verleden en het heden is haar gebied, die tracht zij te doorvorschen. Daar gaat zij den loop van de verschijnselen na, om, als het gaat, daaruit nog eenige praktische lessen voor de toekomst te trekken.

Zooals gezegd dus, wij willen ons afwenden van de droeve tafereelen, die wij in de oorlogvoerende landen aanschouwen en ons begeven in de reinere, hoogere sferen van de wetenschap, al is het dan ook geen universitaire maar populaire wetenschap, die ik u geven zal.

En juist op dit moment lijkt me dat zoo nuttig.

Nu de kans groot is, dat binnen eenigen tijd aan de vrouwen zal gegeven worden het vrijheidsrecht, waarvoor zij zoo lang en zoo dapper gestreden hebben. Gestreden wel niet met sabel en houwitser maar gewapend met het fijnste wapen, dat er ooit gesmeed is en dat de dames zoo goed weten te hanteeren n.l., de pen.

Alle argumenten tegen het vrouwenkiesrecht hebt u met woord en in geschrift weten te treffen en te dooden. De laatste tegenstanders en vijanden zullen zich dan ook wel spoedig moeten overgeven. Want, wat is een vijand waard, die geen redelijke argumenten te zijner beschikking heeft. Nu het dus binnen een niet te langen tijd zal kunnen gebeuren, dat enkelen of velen van u zitting zullen krijgen in de hooge Staatslichamen, als den Raad, de Provinciale Staten of de Staten Generaal, nu mag ook van u worden geëischt, dat u inzicht zult hebben in de raadselen en moeilijkheden van het maatschappelijk raderwerk.

En een van de middelen om dat inzicht te vergroten is de studie van de wetenschap der Staathuishoudkunde of economie.

Wat wil dan de economie? Waar houdt zij zich mee bezig? Wel, deze wetenschap onderzoekt zooveel mogelijk en tracht, waar het kan, het verband van oorzaak en gevolg aan te wijzen van [9] die maatschappelijke verschijnselen en feiten, die zich voordoen bij het zoeken van de menschen naar grootere stoffelijke welvaart.

De economie houdt zich alleen bezig met die verschijnselen, die zich voordoen bij het trachten, het streven naar stoffelijke welvaart.

Wij weten natuurlijk heel goed, dat materieele welvaart niet het hoogste, het meest ideale verlangen is, dat ons gemoed vervult.

Wij zijn ervan doordrongen, dat dorst naar kennis, dat het streven naar een harmonische levensbeschouwing, dat het innig begeeren van kunstgenot of het heimwee, dat velen van ons voelen naar een hogere religieuse gemoedsovertuiging, alle verlangens zijn van veel grootere ethische waarde dan het meer practische, nuchtere streven naar materieele welvaart.

Geen econoom zal dit ontkennen. Maar ieder zal daarbij ook wel tevens overtuigd zijn, dat een zekere materieele welvaart een van de eerste voorwaarden is, die vervuld zal moeten zijn, zal er een ethische en intellectueele cultuur kunnen opbloeien in onze maatschappij.

Dit bedoel ik voor een land, voor de maatschappij als geheel. Niet voor ieder mensch apart voor ieder individu. Er zijn genieën, groote geesten. die in de grootste kommer en ellende hebben geleefd. Die, hoewel materieele zorgen hen iederen dag opnieuw bedrukten en huiselijke ellende hen iederen nieuwen morgen wachtte, toch hun hoofd opgericht wisten te houden en ons de schoonste idealen voor oogen hebben gehouden. Onze Douwes Dekker heeft vaak in de diepste ellende zijn mooiste werken geschreven, en daarom als pseudoniem gekozen den naam Multatuli, wat beteekent: ik heb veel geleden.

Zoo de groote, beroemde socialist Karl Marx, die zijn boek "das Kapital" schreef, toen hij diep gebukt ging onder chronische geldzorgen. Toch heeft zijn werk (het eerste deel verscheen 1867) nu reeds ongeveer 50 jaren lang de voornaamste hunner theorieën aan de socialisten geleverd. Maar dergelijke menschen zijn uitzonderingen. Bij de groote meerderheid heeft de geest niet voldoende veer- en spankracht om zich op hooger gebied te handhaven, wanneer het lichaam lijdt door slechte voeding, kleeding en verwarming. Nog minder worden geestelijke zorgen en kommer verdragen, die toch dikwijls het gevolg zijn van ellende in materieelen zin.

[10] Neen, voor zeer velen, kunnen wij gerust zeggen, dat zij eerst eenige welvaart moeten hebben bereikt, voordat hun gemoed ontvankelijk wordt voor het schoone, dat wetenschap en kunst hun aanbieden. Dan eerst worden de vensters en poorten van het gemoed wijd open gezet en met vreugde en gejuich worden de geestelijke genietingen binnen geleid. Dan heeft men lust en tijd om zich aan algemeene, niet egoïstische belangen te wijden. Ook die van gemeente, provincie, staat, trekt men dan binnen zijn gedachtensfeer. Bij enkelen ontstaat dan het verlangen en het streven zoo'n grootere of kleinere gemeenschap een schrede hooger op te voeren naar een meer ideale trap van volmaking.

Eigenaardig is het in dit verband van den grooten, ouden Griekschen filosoof Aristoteles de verdediging te hooren van de slavernij. Aristoteles was zelf een slavenzoon en toch wilde hij deze behouden. Waarom? Omdat, zegt hij, zoolang de weversspoelen niet van zelf door de getouwen vliegen en het plektrum niet van zelf in staat is uit de snaren van den citer de melodieën te voorschijn te tooveren, zoolang moeten er slaven zijn, die werken en zwoegen. Dan zal tenminste één klasse, de meergegoede, zich in de maatschappij kunnen bezighouden met de hogere aspiraties, met kunst en wetenschap en met de hoogste politieke strevingen van den staat. Zoozeer was Aristoteles ervan overtuigd, dat het beschut zijn tegen materieele zorg een eerste voorwaarde is voor de hogere geestesvlucht der menschen.

Maar wat Aristoteles ongeveer 350 v. Chr. wilde voor de uitverkorenen, dat willen wij moderne menschen van de twintigste eeuw niet meer voor "the upper ten" alleen, maar

voor de groote maatschappij, zooveel mogelijk ook voor de massa, als het kan, voor allen.

Zooals gezegd dus, de staathuishoudkunde is de wetenschap, die alle feiten en verschijnselen wil onderzoeken in de maatschappij, welke zich voordoen bij het streven van de menschen naar stoffelijke welvaart, en die tevens tracht het oorzakelijk verband tusschen die verschijnselen en feiten te verklaren. Van avond zal ik speciaal spreken over de verschijnselen in verband met het stelsel van Economische Vrijheid, den volgenden keer over het Socialisme, en den derden keer over het Katheder- en staatssocialisme

[11] Maar om goed de waarde van de Economische Vrijheidsidee te beseffen moeten wij eerst zien hoe de toestanden voor dien tijd waren. Waarom zoo hevig verlangd werd naar meer economische vrijheid. Nu is het bekend, dat er tegen het midden van de achttiende eeuw, ongeveer dus 1750 overal in West-Europa een hevig verlangen ontstond naar economische vrijheid. Men wilde zich ontworstelen aan de harde onbewegelijke banden van het regeerstelsel van voor de Fransche Revolutie. Hoe waren die toestanden dan onder het Ancien Régime, dat zoowel op het platte land als in de steden, met smart werd uitgezien naar de bevrijding?

We behoeven daarvoor niet de geheele geschiedenis van de middeleeuwen in uw gedachten terug te roepen. Dat zou ons te ver voeren.

Vooral de steden waren in de middeleeuwen machtige potentaten geworden en zij deden gewoonlijk hun best, wanneer zij daarin voordeel zagen, het platte land en de dorpen te onderdrukken. Vaak met behulp van de grondheeren en territoriale vorsten, die de hulp van de steden noodig hadden om in hun voortdurende geldverlegenheid bij te springen. Zoo verboden vele steden het uitoefenen van ambacht en nijverheid op het platte land. Groningen verbiedt in de veertiende eeuw reeds het brouwen van bier aan de Ommelanden. In 1299 kreeg Dordrecht van den Graaf van Henegouwen het recht, dat alle goederen die Maas of Lek afvoeren in Dordrecht moesten worden ter markt gebracht.

Door Philips den 1) [1] zie Mr. M. W. F. Treub: Hoofdstukken uit de Geschiedenis der Sth.h.kunde.] Goede wordt in 1452 aan Amsterdam toegestaan, dat niemand in de naaste omstreken bier of wijn mag tappen, noch drinken of verkoopen. Wie van die heerlijke dranken genieten wil moet maar naar Amsterdam komen om zich ervan te voorzien.

De dwang, die de steden uitoefenden gold niet alleen het platteland, dat ze onderdrukken wilden, waar ze geen nijverheid, geen ambacht wilden laten opkomen om de eenvoudige reden dat ze liever zelf de voordeelen wilden plukken. Eenzelfde onvrijheid, een zelfde druk werd op de ambachtsbedrijven in de sleden uitgeoefend door de gilden. In de meeste steden moest [12] ieder, die een ambacht wilde uitoefenen lid zijn van een gilde. Als een jongen twaalf jaar was dan moest hij als leerling beginnen. De leertijd duurde in ons land gewoonlijk twee, soms drie jaren. Dit bleef ook op den duur zoo voor de kinderen en familieleden van de ambachtslieden. Maar voor vreemden werd de leertijd soms tot 10 jaren verhoogd. Ieder begrijpt waarom. Natuurlijk om nieuwe concurrenten het leven onmogelijk te maken.

Evenzoo ging het met het intreegeld. Om als leerling te worden aangenomen moest aan den leermeester en aan het gild een kleine som worden betaald. Maar dit bedrag werd steeds hooger en hooger opgevoerd voor niet-familieleden. Weer met hetzelfde doel.

Zoo ging het ook met het proefstuk, het zoogenaamde meesterstuk, dat een leerling moest maken om tot "gezel" te worden bevorderd. Ook dit werd dikwijls door de gildemeesters, de examinatoren, zoo gehandhaafd, dat het de bevordering, tot meester zeer bemoeilijkte.

Ook in het aantal leerlingen, die een meester mocht aannemen was men lang niet vrij. Het edict van Hendrik III van Frankrijk stond in 1581 nog ieder gildemeester toe zooveel leerlingen aan te nemen als hij goed dacht. Maar de latere edicten wilden maar één leerling toestaan voor iederen meester.

De arbeid in de stad mocht niet eerder beginnen dan nadat de morgenklokken hadden geluid en met het luiden van de avondklokken moest alle ambachtsarbeid op houden.

Ook werden de goederen, die gefabriceerd waren aan een verschrikkelijk streng onderzoek onderworpen.

In Leiden, met haar uitgebreide wolnijverheid, kwam geen wol de stad binnen of deze werd eerst door de ambtenaren van de stad onderzocht. Daar was precies bepaald welke werktuigen mochten gebruikt worden om de wol te verwerken. Het aantal draden van schering en inslag was precies bepaald. Op een andere manier dan de voorgeschrevene mocht niet worden gewerkt. De vloeistof zelfs, waarmee de geweven goederen geverfd mochten worden werd vastgesteld. 1) [1] Zie Prof. Blok: de Gilden.]. Alles stond onder toezicht. En de "Waerdeijns" van het gild hadden het recht bij de werklieden in huis te vallen om te zien of er wel gehandeld werd naar de voorschriften.

[13] De gildebroeders onder elkaar konden het niet aanzien, dat de een boven den ander uitstak, dat een gildebroeder zijn zaken uitbreidde. Neen er moest voor gewaakt worden dat niemand te groot werd. Daarom strenge bepalingen in vele steden dat niemand meer dan een toonbank mocht hebben; dat niemand meer dan een leerling mocht opnemen. Zelfs werden er bepalingen gemaakt, dat er niet te veel werd geproduceerd. In het begin hebben de gilden werkelijk hun nuttige zijde gehad. Zij vormden een krachtige organisatie van de handwerkslieden en dat was noodig om sterk te staan tegen de macht van den adel. Maar op den duur ontvaardden zij meer en meer in familiegenootschappen, die geen buitenstaanders meer toelieten. Van de 10e tot de 14e eeuw hebben de gilden ook gewaakt voor een eerlijke, nobele uitoefening van het ambacht. Er mocht niet meer genomen worden van de klanten dan een rechtvaardige prijs. Op de stoffen werd toegezien, dat zij op deugdelijke wijze werden samengesteld. De handwerksnijverheid stond hoog in aanzien. Maar op den duur werd meer gelet op het belang van de gildebroeders dan op het belang van het publiek. Daarbij gaf het gildewezen aanleiding tot een eindelooze reeks van pleidooien 1) [1] Zie Pierre Clement: L' Histoire de la Vie de Colbert.]. De fruithandelaars pleitten tegen de kruideniers en de koekbakkers, de herbergiers tegen de bakkers en spekslagers, de schoenmakers tegen de schoenlappers, de kleermakers met de uitdragers.

Waarom? Omdat de eene partij meende, dat de tegenpartij zich ingelaten had met het verkoopen of maken van artikelen, waarop zij volgens de gilde-statuten geen recht had.

Zoo is in Parijs een proces gevoerd, dat duurde van 1530 tot 1776 tusschen het gilde der kleermakers en het uitdragersgilde.

Deze stedelijke politiek nu wordt in ons land ook na de afzwering van Philips in 1581 door de steden voortgezet, doch in de andere landen wordt dit regeerings-systeem overgenomen door de machtige vorsten. Evenals het de steden er om te doen was hun invloed, macht en glorie uit te breiden over het platte land, zoo willen de koningen van Engeland, van Frankrijk en van Pruisen ditzelfde tegenover hunne naburen. Zij worden daarbij geholpen door staatkundige theorieën, die [14] uitgesproken worden door Machiavelli ± 1500 in Italie. Door Bodin ± 1577 in Frankrijk en door Thomas Hobbes in het jaar 1651 in Engeland.

Machiavelli had geleerd, dat de vorst geen edeler werk kan verrichten dan de heerschappij van zijn staat grooter te maken.

Daarbij behoeft hij zich door geen moreele of religieuze scrupules te laten terughouden; want de eer en de grootheid van het vaderland gaan boven alles. De historie kijkt niet zoo precies naar de middelen die toegepast worden, maar naar de resultaten die worden bereikt. Deze leer werd de grondslag van de buitenlandsche politiek van alle staten, van de zestiende en zeventiende en achttiende eeuw, en wij moeten het helaas erkennen ook van de negentiende en twintigste eeuw. Voor de binnenlandsche politiek zijn weer de theorieën van Bodin en Hobbes van groote beteekenis geweest.

Wat leerde Hobbes in zijn "Leviathan". Leviathan is het groote, wonderlijke dier, dat alles opslokt en alles omvat en voorkomt in het boek Job. Hobbes bedoelde daar den staat mee. En hij leerde, dat de menschen oorspronkelijk in natuurtoestand leefden. In dien natuurstaat heerscht een hevige strijd van ieder tegen allen.

In den natuurtoestand vliegen de menschen tegen elkaar op als wilde dieren om elkaar maar te schaden en te verscheuren. 1) [1] zie Gierke: Johannes Althusius.]. Daarom willen de menschen een staat stichten, om rust te genieten tegenover vijanden en tegenover geweld van eigen medemenschen. Zij sluiten zich daarom aaneen en gaan te zamen een contract

aan, waarbij zij al hunne rechten opgeven, afstand doen van alle rechten. Zij geven die over in handen van den soeverein. Die soeverein heeft dus alle macht, alle recht verkregen, die vroeger de menschen in natuurstaat zelve hadden.

Het spreekt van zelf, dat de vorsten zich deze theoretische lessen ter harte nemen. Is het hun niet aangenaam te weten dat de Vorst alle macht bezit? Het volk, hun onderdanen hebben geen rechten meer, dan die, welke de koning verleent. Niemand heeft eenige vrijheid of de vorst moet die hebben toegestaan. En als men ons vraagt, was het goed dat die theorieën opkwamen, dan moeten we zeggen, ja, in hun tijd hebben die theorieën goed gewerkt.

[15] De krachtige vorsten hebben daardoor een einde kunnen maken aan de vele kleine vorstendommertjes, die Frankrijk en Duitschland maakten tot een schaakbord, waarop de legerscharen heen en weer werden geschoven en waardoor de volkswelvaart werd platgetreden.

1) [1] zie August Oncken: *Geschiede der National Ökonomie vor Adam Smith.*] Nu trachtten de koninklijke geslachten van Frankrijk en Engeland om, geholpen door krachtige legers en steunende op theorieën als wij zooveen hebben genoemd, de macht over de kleinere vorsten en steden in handen te krijgen. Zoo ook in Pruisen.

Lodewijk XIV van Frankrijk (1643-1715) en Frederik de Groote van Pruisen (1740-1786) zijn de beste typen van die absolute monarchen van het Ancien Regime. Zij meenden het goed. Zij kenden maar een doel. De welvaart en macht van hun staten zoo groot mogelijk te maken. Zij wilden, dat hun volken zouden schitteren door rijkdom, aanzien en kunstzin.

Hel volk werd als een minderjarige behandeld. Het is de tijd van den voogdijstaat. Alles moest van bovenaf geregeld worden, meende men. Wat de absolute vorst en zijn regering vaststelden dat was eenvoudig de wil van het volk. Dat had Lodewijk XIV zoo duidelijk mogelijk uitgesproken, toen hij zeide "L'État c'est moi." De staat was in hem gepersonificeerd.

Wat een maatregelen zijn door hem genomen en door zijn beroemden minister Colbert, om den invoer en uitvoer van granen te regelen, om fabrieken op te richten, om vaste normen te geven voor het fabriceren van textielstoffen en andere goederen.

Het is de tijd van het mercantielstelsel.

Men meende dat het voornaamste middel om de welvaart van het volk grooter te maken was om te zorgen, dat de uitvoer van nijverheidsproducten zoo groot mogelijk was en dat er daarentegen zoo weinig mogelijk werd ingevoerd. Want, zoo redeneerde men, als er veel wordt uitgevoerd en weinig goederen worden ingevoerd in het land, dan moet het buitenland het verschil in geld bij passen. Zoo komt er veel goud en zilver in het land, dat geeft bedrijvigheid en welvaart, want voor geld is alles te koop. Daarvoor kan men soldaten en goederen krijgen, die men verlangt. Men hield daarom den invoer van buitenlandsche [16] goederen zooveel mogelijk tegen, en bevorderde op alle manieren den uitvoerhandel en nijverheid. Door beschermende rechten en uitvoerpremiën. Toen Colbert in 1661 minister werd heerschte er daardoor in Frankrijk een vreeselijke hongersnood. De oogst was volkomen mislukt en de invoer van graan niet toegelaten. Duizende menschen kwamen van honger om. In het ziekenhuis van Parijs werden de menschen gebracht. Zij lagen daar bij drieën en vieren tezamen in een bed. Wel werd toen het invoerrecht verlaagd en een broodverdeling onder het volk gehouden. Maar het was te laat.

Vooraf heeft Colbert zich erop toegelegd de nijverheid van zijn land te bevorderen. Vele koninklijke fabrieken werden opgericht.

De Manufacture Royale de tapisserie in Beauvais in 1664. De Manufacture Royale de Gobelins in 1667.

Hij gaf voorschotten, subsidiën en privilegiën aan fabrikanten en kunstenaars, die een nijverheidslichaam in Frankrijk vestigden.

De wereld moest overweldigd worden niet alleen door de Fransche legers maar ook door de Fransche producten.

Alle fabrikanten moesten zich richten naar de reglementen, vanwege den minister uitgevaardigd.

Het eerste reglement is van het jaar 1666, 8 April. En van 1666 tot 1739 werden 274 reglementen uitgevaardigd. Reglementen, edicten, arresten van den koning, die gehandhaafd werden door een heel leger van inspecteurs en commiezen. *) [*] Zie August Oncken: *Geschiede der National Ökonomie.*] Niet Colbert is hier de hoofdschuldige, maar nog erger maakten het zijn opvolgers. In die reglementen stond precies hoe de goederen moesten worden samengesteld. welke verf gebruikt mocht worden, welke zijde, welk linnen, welke wol en op welke wijze de samenstelling moest gebeuren.

Die voorschriften waren eerst bedoeld als technische raadgevingen voor de nieuwe nijverheidsinstellingen. Zij bevatten ook leerzame lessen, waarnaar gaarne geluisterd werd.

Maar op den duur werden het lastposten: die honderde onopvolgbare voorschriften; en de inspecteurs en overige ambtenaren waren kwelgeesten, die de nijverheid niet vooruitbrachten maar tegenhielden. De invoering van nieuwe, betere procédés werd er door onmogelijk gemaakt.

[17] Na 1670 werden die koninklijke reglementen zoo streng mogelijk gehandhaafd. De fabrikanten met hun goederen werden aan den schandpaal geslagen. wanneer zij op overtreding werden betrapt.

Op het platte land was de toestand meer dan treurig. De adel hield de boeren in de vreeselijkste onderdrukking. Grond in eigendom krijgen konden zij niet. Het leenstelsel verzette zich daartegen. Wel waren de boertjes rechtens vrij en behooren de bezittingen hun toe tegen de Fransche revolutie. Maar adel en geestelijkheid samen zorgen, dat zij in een gedrukte positie blijven. Soms staan zij in woede tegen hunne onderdrukkers op. Het geeft hun niets. Zij kunnen niet vechten tegen de geharnaste ridders en zinken na zoo'n opstand dan ook in nog moedeloozer verslagenheid terug.

Wat een lasten zijn de arme landbevolking opgelegd. Wat zij bezit en met harden arbeid verdient, wordt verdeeld tusschen de kerk, den adel, en de rechters.

Zij hebben nauwelijks om van te eten.

In 1484 sprak een redenaar van den derden stand in de Staten-generaal van Frankrijk: de arme landbouwers werken vaak des nachts, omdat ze bang zijn overdag gegrepen te worden en hun dan de hooge belastingen aan de kerk, den koning en de kleine landheeren worden afgeperst.

Vroeger woonde de adel te midden van zijn onderhoorigen. De landheer kende ze allen persoonlijk. Hij had iets voor de boeren over. In moeilijke tijden was hij hun steun en toeverlaat. Maar tegen de zestiende eeuw was dat geheel en al anders geworden. De adellijke heeren waren nu alleen pacht- en belastingheffers geworden. Zij keken niet meer naar het land om. Zij woonden er niet meer, maar brachten hun tijd door aan het hof! De luister daar verblindde hen.

Vrouwenliefde en riddertournooien vonden zij een nobeler tijdverdrijf dan de economische zorg voor hun landelijke bezittingen en hun onderzaten. Zij verdronken en verdobbelden hun vermogen en gebruikten den landman alleen om hem te plunderen en geld af te persen.

De toestand in de arme boerengezinnen was bedroevend. Vrouwen en jonge kinderen werden evenals trekdieren voor de ploeg gespannen. Het Fransche gedichtje leert het ons:

[18]   Ce pauvre laboureur,
                          N'a trois petits enfans,
                          Les met à la charrue à l'âge de dix ans.

Zoo zagen zij naar den Koning op, naar de centrale macht. Men meende van hem hulp te kunnen krijgen. Daardoor werd wel de macht van den Franschen koning vergroot.

Maar deze kon weinig doen om verbetering in den toestand te brengen. Hij moest ook den adel tot goed vriend houden.

Of Sully, de beroemde minister van Hendrik IV zijn koning al voorhield, dat landbouw en veeteelt de voornaamste bronnen konden zijn van Frankrijks welvaart. De koning kon er niet genoeg aandacht aan wijden en de toestand bleef zooals hij was. Vooral toen

Lodewijk XIV en zijn minister Colbert alles in 't werk stelden om de nijverheid te doen bloeien, hadden zij noodig goedkoope werkkrachten in de fabrieken. Eerst dan kon geen buitenlander concurreeren tegen de Fransche industrie. Maar die goedkoope werkkrachten kon men niet krijgen of het brood moest kunstmatig goedkoop gemaakt worden. De uitvoer van graan en zuivelproducten werd daarom verboden.

Om het belang van den landbouwer werd niet gedacht. Hoe lager de prijs van de landbouwproducten hoe gemakkelijker kon de industrie concurreeren.

Dezelfde toestanden, die wij voor Frankrijk eenigszins uitvoerig hebben beschreven, bestonden ook in Engeland, voor een groot deel ook in ons land en in 't bijzonder ook in Pruisen.

Engeland, dat nu tot voor den oorlog steeds zoo trotsch was op zijn vrijheid. een vrijheid niet alleen voor zich zelf, maar die het ook alle andere volken gunde en dat nu in den oorlog de vrijheid van het woord veel verder toelaat dan eenig ander oorlogvoerend land, datzelfde Engeland heeft in de zeventiende en achttiende eeuw precies hetzelfde stelsel van bescherming van eigen nijverheid toegepast als Frankrijk. Het was mercantilistisch zonder weerga. In Amerika bijv. verbood Engeland eenvoudig iedere nieuwe industrie. Maar de flinke, krachtige Amerikanen hebben dat slaafsche juk niet kunnen verdragen en hebben in 1776 hun vrijheid bevochten. Na dien heeft Engeland zooveel mogelijk de zelfstandigheid van zijn koloniën geëerbiedigd.

Tegenover ons land vaardigde Cromwell in 1651 de Acte van [19] Navigatie uit om de Engelsche scheepvaart tot bloei te brengen en onze scheepvaart te vernietigen.

Wat een maatregelen hebben de Engelsche regeerders genomen om toch te zorgen dat de nieuwe technische uitvindingen wel in Engeland, maar niet op het vaste land van Europa bekend zouden worden. 1) [1] Zie: Richard Schuller; *Les Economistes Classiques et leurs Adversaires* (Traduction et Preface de M. Yves Guyot).] Zoo mochten o.a. de verbeterde breimachines niet worden uitgevoerd.

Ook fabrieksarbeiders zelf mochten om dezelfde reden Engeland niet verlaten.

Om de nijverheid meer tot bloei te brengen was de uitvoer van ruwe wol verboden.

Een groote schadepost voor de schapenfokkers, zooals u begrijpen kunt.

Dan waren in Engeland tot 1799 van kracht, de oude wetten op de arbeiders in de kolen- en zoutmijnen. Wie daar eenmaal als arbeider in die mijnen werkte moest als een soort hoorige of slaaf bij dat bedrijf blijven. Hem was niet toegestaan een gezonder, mooier of beter bezoldigd vak te kiezen.

Dan golden nog de hinderlijke leerlingenvetten van Koningin Elisabeth, die ieder dwongen om eerst zeven tot acht jaren als leerling te fungeeren, voordat men zelf een bedrijf mocht beginnen. Geen hoed mocht men zelfstandig verkoopen of men moest dit eerst ongeveer acht jaren hebben geleerd.

Doch genoeg. Ik behoef u niet langer feiten te noemen om u een inzicht te geven in de toestanden van den voorgedij- of politiestaat. De algemeen erkende stelling van dien tijd luidde: de vorst is er om de algemeene welvaart te verspreiden en te vergrooten. Was men bij deze stelling blijven staan, dan was het niet zoo erg geweest. Maar men voegde daaraan toe de tweede stelling als uitvloeisel van de eerste. De vorst moet ook alle rechten bezitten, die hem in staat stellen zijn eerste verplichtingen te kunnen nakomen. Zoo wordt de vorst en zijn regeering de drager, de vertegenwoordiger van het geheele staatsdoel. Tegenover den vorst heeft geen burger meer iets in te brengen. De vorst heeft in zich alle staatsmacht vereenigd, zelfs tegenover het particuliere leven van den burger. 2) [2] zie: Otto Mayer: *Deutsches Verwaltungsrecht* Blz. 38.] Een frappant voorbeeld hiervan geeft [20] ons een Kabinetsoorder van Frederik den Groote van Pruisen. Daarin lezen wij, dat de logementhouder Plöger in Potsdam zich met zijn personeel liederlijk gedraagt. Deze wordt nu gewaarschuwd zich zoo spoedig mogelijk te beteren. Anders zal hem zijn eigen huis worden afgenomen en dit worden gegeven aan zijne schuldeischers.

Tegenover die absolute koningen van Frankrijk en Pruisen gelden geene rechtsbeperkingen meer. Alle macht berust hij hen.

Zoo was de toestand in een groot deel van West Europa in de zestiende, 17e, en 18e

eeuw. De druk was voor vele kringen v. d. maatschappij onhoudbaar.

Daar opeens klinkt als een stem uit een wonderland, zou men kunnen zeggen, de roep, dat de mensch vrij geboren is van nature en dat hij vrij blijft zijn leven lang. Dat wie zijn medemens tot slaaf vernedert, zich bezondigt aan den wil van God en van de natuur. Daar werd de stem gehoord, dat ieder vrij moet zijn om zich een beroep te kiezen waar en wanneer hij wil. Dat hij zich moet kunnen begeven van de eene naar de andere plaats, wanneer hij daarin genoeg vindt of voordeel ziet en ook van het eene land naar het andere.

Dat was een Blijde boodschap, niet van het geloof. Maar nieuwe Evangeliën van het recht, die verkondigd werden door de leeraren van het nieuwe, vrije, economisch natuurrecht.

Die leeraren waren de Fransche geleerden, die zich zelf "les Economistes" noemden, en door de latere schrijvers "de physiocraten" werden geheeten, om hun bewondering voor de natuur, voor een natuurlijke maatschappelijke ordening, natuurlijke godsdienst en natuurlijk recht.

Tegenover de mercantilistische leer van de staatsalmacht stelden zij, de physiocraten, de leer van de heiligheid der individueele vrijheid.

Ieder individu heeft het recht te arbeiden, waar hij dit het liefst wil en op de wijze, waarop hij daarvan de meeste voordeelen verwacht voor zich en zijn gezin. En als logisch gevolg van dit eerste onaantastbare vrijheidsrecht heeft ieder ook het beschikkingsrecht over de vruchten van zijn arbeid.

Ook John Locke, de groote Engelsche filosoof had in 1689 al geleerd, dat de Staatsmachten niet naar willekeur mochten handelen, maar op economisch gebied was John Locke bij de [21] mercantilistische opvattingen blijven staan.

Aan François Quesnay komt de eer toe, het nieuwe, vrijzinnige, economisch natuurrecht in vollen omvang het eerst te hebben verkondigd aan de verdrukte menschheid.

In zooverre mag men gerust zijn werk meerekenen onder een van de belangrijke oorzaken, die de Fransche revolutie van 1789 hebben te voorschijn geroepen.

Want, niettegenstaande hij nog aan geen republiek dacht, maar zelfs nog een verlicht despoot, een krachtig monarch meende noodig te hebben om die vrijheid van handel, vrijheid van werken, vrijheid van bedrijf en vrijheid van verkeer intevoeren, toch waren zijne gedachten en ideeën revolutionair, omdat zij geheel en al indruischten tegen het wezen van den politiestaat, tegen het stelsel van het Ancien Régime.

Toch was François Quesnay geen revolutionair in dien zin, dat hij te vuur en te zwaard verandering in den maatschappelijken toestand wilde brengen. Hij was een rustig geleerde. Zijn vader was een landarbeider, wiens huwelijk door de hemelsche goedheid gezegend was geworden met dertien kinderen. Hij zou eerst voor graveur worden opgeleid en kwam, toen hij zeventien jaar was, bij zoo iemand in de leer. Daarbij vond Quesnay nog gelegenheid om zijn liefhebberijstudiën: medische en natuurkundige te volgen. Hij vestigde zich in Nancy als heelmeeester en in 1744, hij was toen al vijftig jaar, verwierf hij zich den doctorstitel.

Toevallig werd op hem de aandacht gevestigd door een hofdame van Madame de Pompadour. Die hofdame leed aan vallende ziekte en hij had haar niet alleen zeer goed verpleegd, maar daarbij dit geheele ziektegeval zoo goed weten geheim te houden, dat niemand van de buitenwereld er iets van gewaar geworden was. Zoo'n dokter was natuurlijk ook naar den zin van Madame de Pompadour, die nog al eens reden had geheimhouding te wenschen voor wat er in haar omgeving voorviel.

Zoo werd François Quesnay als koninklijke lijfarts naar het Hof te Versailles geroepen. Studeer- en woonvertrekken werden voor hem ingeruimd. 1752 werd hij door Koning Lodewijk XV in den adelstand verheven.

Reeds in zijn ouderlijk huis, maar toen was hij nog een kind; meer bewust daar in Versailles, had Quesnay de boeren en hun nooden leeren kennen. Hij had daar gezien onder welke drukken- [22] de omstandigheden het heerlijk bedrijf van den landbouw moest worden uitgeoefend. In het eerste economisch artikel, dat hij schreef in 1757 in de

beroemde Encyclopedie van Diderot en d'Alembert, zegt Quesnay: De belemmeringen van den graanhandel, het ontbreken van een geregelde export, de ontvolking van het land, veroorzaakt door den regeeringssteun aan de stedelijke nijverheid; de verschillende drukkende belastingen, die niet op adel en geestelijkheid, maar op de boeren drukken, de opdrijving van de inspannende heerediensten, hebben ons land en het grootste deel van ons volk arm gemaakt.

Door het overdenken van die maatschappelijke ziekteverschijnselen komt de geneesheer-economist Quesnay er toe, de geneesmiddelen te zoeken om de zieke maatschappij weer gezond te maken.

En zoo verkondigt hij tezamen met zijn discipelen, die hij al spoedig om zich heen weet te verzamelen, de leer van de economische, individueele vrijheid.

Onder zijn aanhangers zien we den abt Baudeau, Mercier de la Rivière, Du Pont de Nemours, Mirabeau, den vader van den uit den revolutietijd beroemden Mirabeau, den lateren minister Turgot en anderen.

Het natuurrecht, dat Quesnay en de physiocraten propageeren, is een recht, dat men niet vinden kan in de geschreven wetboeken of in de vastgestelde reglementen en rechterlijke uitspraken.

Dat natuurrecht is het hoogere recht, dat ieder normaal mensch in zijn borst voelt als het hoogste ideale recht. Dit rechtsgevoel is ons geschonken door de natuur, dus van God afkomstig. Door de kennis van dit natuurrecht weet ieder direct te onderscheiden wat rechtvaardig is en wat onrecht. Dit natuurrecht leert ons inzien, dat ieder recht heeft op de vruchten van zijn arbeid. Het leert ons, dat het onrecht is, dat de adellijke heeren de boeren alles afnemen, wat zij bezitten. Onrecht, dat niemand een bedrijf kan aanvatten, omdat oude gildestatuten of andere verordeningen het verbieden.

Dat natuurrecht, dat zich verheft boven alle verordeningen en wetten en waarnaar de wetten eerst moeten worden ingericht, zullen zij ons rechtsbewustzijn bevredigen, dit was het evangelie van het recht, waarnaar een kleine kring van discipelen bewonderend luisterde.

[23] Dat natuurrecht leeren wij al kennen bij de oude poëtische Grieken; het leeft voort bij de middeleeuwsche kerkvaders, maar het werd eerst tot een werkelijke rechtswetenschap, onafhankelijk van de theologie door onzen Hugo de Groot met zijn boek over "Oorlog en Vrede" van 1625.

Ook wanneer er geen God zoude zijn, dan nog zou het natuurrecht zijn gelding behouden, zegt hij.

Maar voor de vrijheidsbeginselen, wat de economische toestanden betrof, had het werk van Hugo de Groot weinig of geen beteekenis. Daarvoor is 1) [1] Zie S. Polak, *Economische bloemlezing*, Blz. 28, 64, 227.] Quesnay, zooals wij zooeven gezien hebben, de baanbreker geweest.

Quesnay zegt, dat ieder, die zich op die studie toelegt, dit natuurrecht kan leeren kennen bij intuïtie, door een geestelijke aanschouwing.

Evenals Plato, de groote Grieksche denker van ± 400 v. Chr. meende, dat men door zijn geest steeds hooger en hooger op te voeren zou kunnen komen tot een intuïtieve kennis, een geestelijke aanschouwing van de hoogste idee van het goede, waarvan het goede hier op aarde maar een weerkaatsing, een afspiegeling is, zoo meende Quesnay, dat men door geestesoefening en rechtsstudie zou moeten kunnen komen tot de innerlijke aanschouwing van het hoogste recht, het natuurrecht.

En daar zit iets verbazend bekorends, iets ontzaglijk suggestiefs in dat aannemen van een ideaal recht, voor ieder die, hervormingsgezind is. Want in het geldende, positieve wettenrecht vindt men van dat toekomstige, gewenschte recht natuurlijk niets. Daardoor ziet men ook in onzen tijd de beste, meer hervormingsgezinde rechtsleeraren, zooals bij ons een 2) [2] Zie Prof. Krabbe. *die Lehre der Rechtssouveränität*.] Prof. Krabbe uit Leiden en zijn leerling 3) [3] Zie Prof. Kranenburg; *Positief Recht en Rechtsbewustzijn*.] Prof. Kranenburg uit Amsterdam, twee Oud-Groningers, waarop wij trotsch kunnen zijn, weer terugkeeren tot een rechtsbron, die ook niet in het geldende wettenrecht zetelt, n.l. de rechtsovertuiging van het volk, het rechtsbewustzijn, begrippen waarin iets zit van het oude, eens

eerbiedwaardige natuurrecht, dat nu niet veel aanhangers meer telt. Maar hoe het zij, Quesnay heeft zich niet tevreden gesteld met het bewijzen, dat die vrijheidsideeën geëischt werden door het [24] natuurrecht. Hij wilde tevens aantonen en verklaren, waarom die vrijheid voordeelig, in het welbegrepen belang zou wezen van ieder individu en ook voor de heele maatschappij.

Al komt nu Quesnay zonder twijfel de eer toe deze beginselen het eerst te hebben verkondigd. Van veel grooter, van veel algemeener invloed is een andere man geworden, die in verband met de leer van de individuele vrijheid altijd wordt genoemd. Ik bedoel natuurlijk den beroemden Schotschen hoogleeraar 1) [1] Zie S. Polak, *Economische Bloemlezing* blz. 30, 79, 229.] Adam Smith, en zijn boek, in 1776 verschenen: "Een onderzoek naar het wezen en de oorzaken van den rijkdom der Volken."

Zijn werk heeft tot voor ruim veertig jaren theorie en practijk van het economisch leven beheerscht. Dus bijna honderd jaren lang.

Die invloed is daaraan toe te schrijven, dat Adam Smith staatsonthouding en bedrijfsvrijheid leerde in een tijd en in een land, dat er juist rijp voor was.

Quesnay en de overige physiocraten kwamen met hunne voorstellen, toen men in Frankrijk er de waarde nog niet van begrijpen kon. Tenminste algemeen nog niet. Maar toen Adam Smith zich aan 't schrijven van zijn werk zette, waren de omstandigheden voor die vrijheidsideeën zoo gunstig mogelijk. Op een reis naar Parijs had Adam Smith de vergaderingen van de physiocraten bijgewoond en vond zich daardoor in zijn eigen beginselen versterkt.

Juist in dien tijd waren de groote uitvindingen gedaan, die een omwenteling zouden teweegbrengen in het wereldbedrijf en wereldverkeer.

In 1765 en 1767 was de spinmachine uitgevonden en verbeterd. In 1768 werd de stoommachine door Watt uitgevonden en in 1786 door Cartwright de weefmachine.

Adam Smith stond dus aan de wieg van de ontluikende industrie. Het groeiende wereldbedrijf lag nog in windselen.

Men voelde, dat er iets groots, iets machtigs zich ontwikkelen ging. Maar de eerste levensvoorwaarde voor die nieuwe jonge nijverheid, waar ieder Engelschman naar opzag als naar een schoonen goudenregen, waarvan ieder hoopte een bloesem te plukken, de eerste levensvoorwaarde was er niet. Die moest nog geschapen worden. Dat was de bedrijfsvrijheid.

[25] Adam Smith voelde mee de worsteling van het volk dat zich, ontwringen wilde aan de kluisters, die de politiestaat om hen heen geslagen had en als een tweede Hercules was hij het, die Prometheus verlost.

Hij was ervan doordrongen, dat al die politiestaatzorgen voor de welvaart van het volk onnoodig en nutteloos zijn. Hij zag in de maatschappij natuurkrachten aan het werk, die spontaan, dus zonder hulp het geluk van de menschheid en een harmonische ontwikkeling van alle stoffelijke en geestelijke belangen zouden teweegbrengen.

Reeds voordat hij de physiocraten had leeren kennen, was dat zijn overtuiging geweest. Adam Smith zegt het zoo duidelijk mogelijk: het geheime middel, dat in staat zal wezen ons den hoogsten graad van welvaart en geluk te brengen bestaat eenvoudig daarin, dat de staat, de regeering, niets anders doet dan de misdaad en overtredingen tegen gaan en ieder's individuele vrijheid te waarborgen. Enkele 1) [1]) Zie hiervoor de derde lezing.] uitzonderingen daargelaten heeft Adam Smith meer vertrouwen in de gunstige werking van de vrije concurrentie en de onbelemmerde impulsies van het persoonlijk initiatief dan in regeeringsbemoeiing.

Tegenover den politiestaat met zijn mercantilistische maatregelen stelt Smith zijn stelsel van economische vrijheid. Volgens hem zal onze maatschappij zich zonder staatsinterventie spontaan in de gunstige richting begeven ten voordeele van ieder individu, zoowel als ten voordeele van de maatschappij in haar geheel.

Wat is dan volgens Smith die groote, alles in beweging brengende drijfkracht, of natuurkracht, waarop wij kunnen vertrouwen, dat zij onze samenleving zal heenvoeren naar een betere, meer bevredigende toekomst?

Dat is volgens Smith die eigenaardige neiging, zetelende in het gemoed van ieder normaal mensch, die hem aanspoort zich in te spannen om zijn positie te verbeteren.

Wanneer ieder individu deze voortstuwende neiging volgt en zelf de werkzaamheden kiest, waarvoor hij het meest geschikt is, dan zal de maatschappij, die niets anders is dan een agglomeraat van individuen, bloeien en in welvaart toenemen.

Zoo is Adam Smith, en zijn in nog veel sterker mate zijne [26] volgelingen, de latere Manchester-mannen, de verkondigers geworden van het individualisme, van de leer dat het belang, van den enkeling op den voorgrond moet staan en de werkingsfeer van de persoonlijkheid zich zoo vrij mogelijk moet kunnen ontwikkelen. Met het stelsel van non-interventie, van *laissez passer*, *laissez aller*, van individueele vrijheid of hoe men dit stelsel ook anders genoemd heeft, bedoelden de physiocraten en Adam Smith te bevorderen niet het belang van den rijkraad, maar wel degelijk het belang van de kleine middenstanders en arbeiders. Geen maatschappij kan men bloeiend noemen, waar het gros der bevolking in armoede of ellende verkeert. Dat zijn de eigen woorden van Adam Smith.

Wanneer men dus de economie van Smith later gescholden heeft als de economie voor de rijken, voor de industriële magnaten, dan is zij dat geworden onder de latere volgelingen, die niet konden zien, omdat zij eenvoudig de oogen er voor gesloten hielden, hoe de economische vrijheid de oorzaak werd van een nieuwe, moderne slavernij, van een toestand van ellende en bedorvenheid onder de stedelijke arbeidersmassa's.

Smith zou den ziensblik van een profeet hebben moeten bezitten om die gevolgen te voorzien. Want toen hij begon zijn werk te schrijven, zag hij nog maar nauwelijks het ontkiemen van de industriële periode en het wereldverkeer.

Door Adam Smith is de staathuishoudkunde gemaakt tot de wetenschap, waarop het verlangen naar kennis bij het groote publiek, bij geleerden en staatslieden gedurende vele jaren gericht werd.

Terwijl de leer van Quesnay en de physiocraten door de geweldige stormen van de Fransche revolutie geheel werd weggevaagd en vergeten, had Adam Smith een wereldsucces.

Voor zijn leer bogen een heele rij van geleerden, die maar één verlangen kenden n.I. Adam Smith's theorieën verder te ontwikkelen.

Ik noem maar 1) [1] Van deze schrijvers vindt men stukken en biografische aantekeningen bij S. Polak, *Economische Bloemlezing*.] Thomas Robert Malthus, 1) Ricardo, James Mill, Mc. Culloch en John Stuart Mill 1) in Engeland; Jean Baptiste Say, 1) Frédéric Bastiat in Frankrijk; John Prince-Smith, Schulze Delitsch, Max Wirth in Duitschland.

[27] Mr. J. L. de Bruyn Kops, Mr. o. v. Rees, Mr. W. C. Mees, Mr. Vissering in ons land.

Dit zijn nog maar enkele van de allerbelangrijkste namen. De school van Adam Smith of de klassieke school, zooals die gewoonlijk genoemd wordt, overheerschend in de eerste vijfenzeventig jaren der 19e eeuw, heeft honderde aanhangers gehad in alle landen en is bijv. in Frankrijk in de wetenschap nog steeds de meest gevolgde richting in de economie. Vooral de Corypheeën van de klassieke school der economie, Adam Smith, Malthus en David Ricardo, dat zijn de schitterende namen van de mannen, die de economie op wetenschappelijke fundamenten hebben opgebouwd. Beter dan de physiocraten hebben zij het karakter van de economische samenleving doorgrond.

Zij hebben haar ons leeren kennen als een in elkaar grijpen van welvaartstrevingen, waardeoordeelen, prijsvormingen, productieprocessen, ruilingen, loonbepalingen, inkomstenverdelingen enz. enz.

Uit de eenvoudigste elementen hebben zij de theorie der economische verschijnselen en de hun beheerschende wetten opgebouwd en ons zoo een inzicht gegeven in dat moeilijke te overziene, doch niettegenstaande de vele gebreken toch bewonderenswaardige raderwerk, dat het economisch leven is.

En eerlijk en oprecht hebben die klassieke economen gemeend, dat het maatschappelijk raderwerk het best zijn functie zou vervullen, wanneer de staat zich met het economisch leven niet bemoeide.

Dat geldt tenminste voor de corypheeën Adam Smith, Malthus en Ricardo. Niet voor

velen van de volgelingen, die men spottenderwijze in navolging van de zonen van de zeven Helden van Thebe uit de Grieksche mythologie de epigonen noemt. Onder deze waren er velen, die de slechte gevolgen van de vrijheid al duidelijk hebben zien opkomen.

Maar de eersten meenden, dat als men ze maar vrijliet, de ondernemers, de "captains of industry" dan zouden deze gedreven door den prikkel van een gezond egoïsme de vleugelen uitslaan over de wereld. Geen gevaren zullen zij schuwen. Als veldheeren zullen de ondernemers de goede en kwade kansen van hun vak overzien.

De ondernemer weet, dat het welslagen van zijn bedrijf hem [28] tot een rijk man kan maken, dat het mislukken hem in de maatschappij doet verloren gaan. Daarom worden al zijn psychische krachten tot den hoogsten graad gespannen. Hij wordt de geniale ontdekker van nieuwe mogelijkheden van socialen vooruitgang. Zoo spoedig mogelijk tracht hij die goederen te produceeren of te halen van de verst verwijderde streken, waaraan de menschen behoefte hebben. Zoo wordt, bij vrijheid van handel en verkeer ten minste, de heele wereld door de energieke klasse der ondernemers gemaakt tot een groote samenwerkende fabriek en handelsmaatschappij, waar de bevredigingsmiddelen voor de menschelijke welvaartsstrevingen worden gemaakt en afgeleverd.

Volgens de klassieke theorie zullen bij vrijheid van handel en verkeer in ieder land die goederen worden geproduceerd, waar dat land, wat zijn geografische ligging, klimatologische omstandigheden, kapitaalkracht en persoonlijke eigenschappen zijner burgers het meestal geschikt voor is.

Wanneer die theorie juist is, ja dan is het onzin om industrieën door bescherming in het leven te roepen, waar het kapitaal en de arbeidskrachten zich bij volkomen vrijheid tot meer rendabele, nuttiger industrieën zouden wenden.

Ook de vrijheid van het looncontract wordt door de klassieken voorgesteld als voordeelig voor de maatschappij en voor de arbeiders. Alleen bij volkomen vrijheid zal het loon stijgen tot de juiste rechtvaardige hoogte.

Zoo luidt de oude loontheorie, die tot 1870 algemeen als waar werd aangenomen. In ieder land is een zeker kapitaal aanwezig en daarvan is maar een gedeelte bestemd en geschikt om per jaar voor loon te worden uitgegeven. Dat gedeelte noemde men het loonfonds. Stel bijv. het loonfonds bedraagt 1 miljoen gulden en er zijn duizend arbeiders, dan moet het loon op duizend gulden per jaar komen. Wel kan het loon door strijd of ruzie bij enkelen hooger worden opgevoerd, maar alleen onder een voorwaarde, dat er andere arbeiders werkeloos worden of hun loon verlaagd. Want een miljoen gedeeld door meer dan duizend geeft een quotient van minder dan duizend. Dat is een eenvoudige rekensom. waarmee de klassieken verklaarden, waarom voor de arbeiders geen sociale maatregelen konden helpen, waarom iedere strijd om loonsverhooging neer zou komen op ellende voor hun lotgenooten, op lager loon, op werkeloosheid bij hun [29] collega's. Deze loonfondstheorie heeft langen tijd de staatswerkzaamheid ten behoeve van de arbeiders tegen gehouden.

De leer van de economische vrijheid heeft niet alleen de klassieke economen, maar ook filosofen en andere geleerden van groote beteekenis als Jeremy Bentham, Emanuel Kant, Wilhelm von Humboldt meegesleept.

Zij allen wilden voor den almachtigen staat van vroeger, den machtelozen staat in de plaats stellen. L'Etat gendarme is hun ideaal. De staat, die zich met de welvaartsbevordering niet bemoeien mag, doch alleen te zorgen heeft voor rust en veiligheid van eer en leven.

Vooral de econoom Frédéric Bastiat heeft in zijn in 1850 verschenen "Harmonies Economiques" een Hooglied gezongen in proza ter verheerlijking van het stelsel van de 1)

[1] Zie S. Polak, *Economische Bloemlezing* Blz. 142.] Vrije Concurrentie.

Bij dat stelsel zou de maatschappij volgens hem tegemoet gaan de harmonische, ideale samenleving zooals de meest liefelijke herdersidylle die niet schooner zou kunnen schilderen.

Alleen hij handhaving van dat stelsel is er overeenstemming van belangen tusschen fabrikant, handelaar, werklieden en het groote publiek.

Dat mooie boekje, de "Harmonies Economiques" bracht den schrijver Frédéric Bastiat

vreeselijke teleurstelling. Velen van zijn vroegere vrienden en medestanders vielen van hem af. Zoo o.a. de redactie van het "Journal des Economistes." Tot die uiterste consequenties van de economische vrijheidsleer wilden ze hem niet volgen.

Bastiat voelde zich ziek. Zijn borstkwaal, die hem al jaren had gekweld, werd sedert bet voorjaar 1850 ondragelijk. Zijn geneesheeren rieden hem aan naar Rome te gaan. Daar zou hem een dubbele tragiek wachten. In de couranten las hij reeds zijn doodsbericht toen hij ziek te bed lag. Trouwens dat zal hij zich wel zoo erg niet hebben aangetrokken. Maar vreeselijk vond hij de beschuldiging van plagiaat, die de Amerikaansche economist Carey tot hem richtte. Doodziek als hij daar lag, was Bastiat bijna niet meer in staat zich te verdedigen. Toch deed hij het nog in korte trekken in het Journal des Economistes. Algemeen beschouwt men nu Carey's aanval als ongegrond. 24 Dec. 1850 [30] stierf Frédéric Bastiat, de hevige bestrijder van protectie en socialisme.

Dit moet men toegeven, de eerste verkondigers van de klassieke economie behoorden tot de vooruitstrevende, radikale elementen in den politieken partijstrijd van hun tijd.

De klassieke economie heeft een succes gehad in de practische politiek zooals nooit een wetenschappelijk stelsel na dien weer kan toonen.

Overall, op alle gebied werd onder invloed van het werk van Smith en zijn volgelingen een geest van vrijheid wakker en den wensch algemeen de middeleeuwsche banden te slaken.

Hoe is het te verklaren, dat die leer zoo algemeen en overal zijn volgelingen vond?

Niet uit grilligheid des gemoeds.

Daaruit kunnen dergelijke geestelijke stormvloeden niet worden verklaard. De verklaring is deze, dat eenvoudig de werkelijkheid, het practische leven, die vrijheidstheorieën kleurde met een gloed van verwezenlijkingsvreugde. Men was blij in de richting als door de theorie aangewezen te kunnen werken. Het practische leven eischte het. De economische toestanden waren vooruitgeijld; de nieuwe machines, de nieuwe uitvindingen eischten een andere economische structuur der maatschappij dan de middeleeuwsche banden. Legers van arbeiders moesten komen aanrukken en kapitaalformaties waren noodig, waarvan vroeger de avontuurlijkste fantasie niet gedroomd had.

Maar de wetenschappelijke theorie liet zich dezen keer eens niet inhalen. Zij nam de leiding in handen. De tijden waren er rijp voor.

Met vreugde werd de nieuwe wetenschap binnengeleid in de raadkamers der regeeringsauthoriteiten, zoowel als in die van de bedrijfsleiders.

Het belang van werkgevers en werklieden was werkelijk in het begin homogeen. Tijdelijk hadden werkgevers en werknemers hetzelfde belang bij de economische vrijheid. De fabrikanten hadden behoefte aan arbeiders. Mannen, vrouwen en kinderen, kinderen zelfs van zes en zeven jaren, konden zij in hunne fabrieken gebruiken om die nieuwe productieve technische vindingen tot activiteit te bewegen. Om hen te helpen, dat de nieuwe machines, spoorwegen, booten hunne enorme hoeveelheden [31] nieuwe goedkoopere en betere producten zouden kunnen doen stroomen over de geheele aarde. Dat was het belang der ondernemers.

Nu, de arbeiders. 1) [1] Zie Dr. Franz Oppenheimer: Theorie der reinen und politischen Öconomie.]

De werklieden ook moesten uit de gebondenheid worden bevrijd om het platte land met zijn hongerloon van dien tijd te kunnen verlaten. Daar op het land leefden de boertjes in hutten en holen, woonplaatsen, zooals men die nu voor dieren beter zou wenschen. Daar werden zij nauwelijks als medemenschen geteld. Het was geen liefde voor het werk aan de machines, dat hen naar de stad lokte, zoodra de wet hun de vrijheid daartoe gaf. Neen, het was het hoogere loon, de betere levensvoorwaarden, een zonniger toekomst, die hen wachtte, en die hen deed besluiten het platte land te verlaten en de stad als woonplaats te kiezen.

Dit wordt door socialisten en andere tegenstanders van de klassieke economie zoo vaak vergeten, omdat zij alleen kijken naar de later komende ellende onder de arbeiders, die wij in de volgende lezing zullen behandelen.

Zoo hebben zij heel wat resultaten gehad, de klassieken en hun praktische volgelingen: de staatslieden, die de theorie van de economische vrijheid aanhingen.

De Fransche revolutie bracht in 1791 vrijheid van bedrijf; en in ons land werden bij de Staatsregeling van 1798 alle gilden afgeschaft en ieder toegestaan een bedrijf op touw te zetten.

Beïnvloed door de studie van het werk van Adam Smith, had de groote Pruisische minister Stein 9 October 1807, reeds de erfelijke vroondiensten en de hoorigheid der boeren afgeschaft. 1793 werd in Engeland ieder burger het recht gegeven zijn geboorteplaats te verlaten om zich in een andere gemeente te vestigen

Maar eigenaardig, men was zoo bang, dat de oude gilden weer zouden opstaan, dat de jonge vrijheid weer zou worden vermoord, dat men in al die landen wettelijke bepalingen maakte om de vereeniging, de coalitie van arbeiders, zoowel als van werkgevers te verbieden. 2) [2] Zie Mr. M. W. F. Treub: Hoofdstukken uit de Geschiedenis der Sth.h.kunde, 3e druk, blz. 125.] Tot 12 April 1872 heeft dit coalitieverbod van arbeiders in ons land gegolden, tenminste voor die vereenigingen [32] van arbeiders, die het middel van staking wilden toepassen in den economischen strijd. Overigens waren arbeidersvereenigingen toegelaten volgens de Wet betreffende Vereeniging en Vergadering van 1855.

Ten slotte heb ik nog te spreken over twee eischen van de leer der economische vrijheid, n.l. over de afschaffing der slavernij en over de invoering van den internationalen vrijhandel. Twee eischen, die ik hier toevallig bij elkaar noem, maar die overigens natuurlijk niets met elkaar te maken hebben.

Wat de slavernij betreft. Hier werkten ook de leerstellingen van het achttiende eeuwsche natuurrecht samen met de economische vrijheidsbeginselen om die oude menschonteerende instelling te brandmerken.

Het 1) [Zie Art. Sklaverne, Handwörterbuch der Staatswissenschaften.] natuurrecht verkondigde de onrechtvaardigheid van de slavernij. En de klassieke economisten betoogden de minderwaardigheid van den slavenarbeid in vergelijking met den vrijen arbeid. De vrije arbeid staat hooger en geeft ook economisch veel betere resultaten.

Het eerst begonnen enkele Amerikaansche staten tusschen 1776 en 78 den slavenhandel te verbieden.

Engeland deed dit in 1806, maar eerst 1843 werden de slaven in de Engelsche koloniën vrij verklaard. De vroegere eigenaars kregen tezamen een schadevergoeding van ongeveer 20 millioen pond sterling, zoowat de helft van de toen geldende marktwaarde der slaven. Ook bleven zij nog een vijf jaren verplicht tot dwangarbeid voor hun vroegere bezitters.

Dit was noodig om den overgang gemakkelijk te maken. De productieve arbeid in de koloniën kon natuurlijk niet blijven stilstaan.

Frankrijk volgde 1845 ook; met volledige schadevergoeding voor de eigenaars.

In Amerika brak 1862 de oorlog uit tusschen de Noordelijke en Zuidelijke staten om deze negerslavenkwestie. Die Amerikaansche Burgeroorlog eindigde al heel spoedig met de overwinning van de Noordelijke Staten en zoo werd 1 Januari 1863 de vrijlating van alle Amerikaansche slaven geproclameerd. In dat jaar volgde ook ons land met zijn negerslaven op Suriname en Curaçao.

[33] Terwijl in Brazilië de laatste 750000 slaven in 1888 zijn vrij verklaard.

Men kan zich nu niet voorstellen, dat dit alles nog slechts zoo'n korten tijd geleden is. Dat een 50-60 jaren geleden nog een gedeelte van het menschdom zuchtte in slavenketenen en nog als vee werd verkocht en behandeld. Wij hebben nu het gevoel of zoiets minstens een duizend jaren geleden moest zijn.

Nu nog een enkel woord over den internationalen vrijhandel. Veel meer overredingskracht is noodig om de menschen te overtuigen van de noodzakelijkheid en nuttigheid van dit instituut. Toch was dit punt een van de voornaamste beginselen van de klassieke economie.

De oude mercantilistische Staatslieden meenden, dat juist hooge invoerrechten moesten geheven worden. Daardoor worden de fabrieken in eigen land bevoordeeld. Dan kunnen de oude industrieën zich uitbreiden en voor nieuwe is er gelegenheid zich in het land te

vestigen. Zonder protectie, zonder beschermende invoerrechten kunnen zij misschien de concurrentie met het buitenland niet of niet zoo goed volhouden.

De groote Fransche minister uit de zeventiende eeuw, Colbert, had al gezegd, dat hij die protectie van de binnenlandsche nijverheid alleen tijdelijk wilde, alleen in het begin, zoolang de jonge industrie nog niet op eigen beenen kon gaan.

Bekend zijn de woorden van Colbert, dat hij de protectionistische maatregelen wilde beschouwen als krukken, die weggeworpen kunnen worden, zoodra de nijverheid zelfstandig loopen kon.

De echte principiëele vrijhandelaars willen onder geen enkele voorwaarde van beschermende invoerrechten of uitvoerpremiiën weten.

Zij zeggen, dat het schande is om door hooge invoerrechten een anders niet levenskrachtige industrie op de been te helpen.

Zoo'n beschermde nijverheid is een achterlijke nijverheid en het beschermde artikel wordt duur. Niet alleen, dat de consumenten het buitenlandsche beschermde artikel veel duurder moeten betalen, maar ook even goed het binnenlandsche. Als de inlandsche industrie geen concurrentie of geen scherpe mededinging meer heeft van buiten af, dan verhoogt zij de prijzen. Dan sluiten de inlandsche producenten zich gemakkelijk aaneen tot trusts, kartellen, syndicaten. Het consumeerend publiek wordt de dupe. [34] Daarom vragen de vrijhandelsgezinde economisten: Mag zoo een heel volk worden benadeeld om enkele fabrikanten rijk te maken?

Ook meenen de vrijhandelaars te kunnen bewijzen, dat als de invoer geringer wordt door hooge invoerrechten ook de uitvoer moet afnemen. Het duurder geworden artikel maakt het leven van de arbeiders duurder, wanneer het een algemeen gebruiksartikel is, hun loon moet verhoogd worden en de exportnijverheid is dan dus minder goed in staat om te concurreren.

Daarbij is het mogelijk, dat de duurder gemaakte artikelen ook op de een of andere wijze grondstoffen zijn voor de exportnijverheid.

Zoo bijv. zal een invoerrecht op stoffen, voerings, knopen, om bij mijn vak te blijven, ook de daaruit geconfectioneerde goederen als mantels, heerenpakken enz. duurder maken en de export van die artikelen bemoeilijken, misschien onmogelijk maken. Zoo kunstmatig geschapen voordeel aan den eenen kant, nadeel aan de andere zijde.

Voorals in Engeland heeft de vrijhandelsbeweging een hevige agitatie in het leven geroepen omstreeks 1837. De aanhangers van den vrijen handel wilden ook de laatste restanten van het oude mercantielstelsel opgeruimd zien. De verschillende invoerverboden en de ingewikkelde regeling van den graantol was hun een gruwel.

De Kamer van koophandel te Manchester met haren voorzitter, den beroemden Richard Cobden, aan het hoofd had een petitie aan de regeering ingediend om afschaffing van de hooge invoerrechten op granen te vragen.

Het verzoek werd niet ingewilligd. Toen werd in Manchester, daarom spreekt men nog altijd van Manchesterdoctrine, manchestermannen om de leer en volgelingen der absolute vrijheidseconomisten aan te duiden, in 1839 de Anti-Cornlaw-League opgericht met Richard Cobden en John Bright aan bet hoofd. Een enorme kracht werd door hen ontwikkeld en een propaganda werd gevoerd, zooals men nog nooit gezien had. Iederen dag trokken de hoofdmannen en een leger van aanhangers het land door om te getuigen ten voordeele van den vrijen handel. Direct bij het begin was dan ook aan de stichters van de Vereeniging een som van 36000 gulden door eenige fabrikanten en handelaars geschonken om de agitatie op krachtige wijze te kunnen voeren.

[35] Toen Robert Peel in 1841 voorzitter van den Ministerraad was geworden, begon de regeering krachtiger door te zetten. 1842 kwam zij reeds met het voorstel om den invoer van vee en vleesch toe te laten. Van grondstoffen, halffabrikaten en afgewerkte producten werden de invoerrechten belangrijk verlaagd.

Maar voor het koren durfde de minister nog niet tot geheelen vrijhandel overgaan. Wel werden de invoerrechten verlaagd.

Het voorstel van Villiers om ook de graanrechten af te schaffen werd nog met 395 tegen

92 stemmen verworpen.

Toen kwam de dreigende hongersnood door het mislukken van den aardappeloogst in Ierland. 1846 deed de regeering het voorstel ertoe, en 1847 kreeg Engeland het vurig begeerde vrijhandelsstelsel.

Wel een korte, maar glorieus geschiedenis van de Anti-Cornlawleague, die in 1849 haar taak eindigde.

Op alle landen sloeg die beweging over, zoo ook op ons land. Willem I was eigenlijk vrijhandelsgezind en dat strookte ook meer met de toenmalige belangen van Noord-Nederland. Maar onze vereeniging met het protectionistische België bracht ook hier beschermende invoerrechten.

Doch de Vrijhandelsbeweging had na de afscheiding van België ook hier groot succes.

De graanrechten werden 1847 afgeschaft en 1850 vervielen de beschermende rechten op de scheepvaart. 1857 hield de bescherming van de haringvisserij op. Verschillende uitvoerrechten werden afgeschaft in 1850 en 1854 en het laatste uitvoerrecht, dat op lommen, verviel 1877.

Onze tariefwet van 1862, verlaagd in 1877 met hare 5% invoerrechten op fabriekaten en halffabriekaten, grondstoffen vrij, is maar weinig protectionistisch, ofschoon altijd iets natuurlijk.

Wij zullen hierover niet verder uitweiden. Engeland en ons land zijn de eenige landen, die tot voor den oorlog het vrijhandelsstelsel in Europa hebben gehandhaafd.

Maar deze lezing over de leer van de economische vrijheid mag ik niet eindigen zonder in uw herinnering een naam terug te roepen van een staatsman, die meer dan iemand anders de personificatie van de vrijheidsgedachte kan worden genoemd. Ik bedoel natuurlijk onze Jan Rudolf Thorbecke, die drie malen tot het ministerschap werd geroepen. Hij is in ons land geweest [36] de stichter van de Liberale staatsleer. Van hem grootendeels zijn afkomstig de Grondwet van 1848, de Provinciale wet en de Gemeentewet, die alle de volksmacht en invloed hebben vergroot. Onder zijn eerste ministerie zijn afgeschaft de accijnzen op varkens- en schapenvleesch, waardoor dit voedsel meer onder algemeen bereik kwam. En in 1850 kwamen de scheepvaartwetten tot stand, waardoor de bescherming van de Nederlandsche scheepvaart, die bevoordeeld werd boven de buitenlandsche, tot nadeel van den handel, ophield. Ook de doorvoerrechten en de Rijn- en IJseltollen hielden toen op.

Het nieuw verlaagd tarief van in- en uitvoerrechten van 1862 kwam onder zijn tweede ministerie tot stand. Zoo ook de afschaffing van den accijns op brandstoffen en een afschaffing van alle gemeentelijke accijnzen. En het derde ministerie Thorbecke, dat slechts korten tijd regeerde, 1871-72, bracht nog tot stand de wet op de afkoopbaarstelling der tienden, een wet zeer belangrijk voor de boeren. Thorbecke stierf 4 Juni 1872.

Laten wij eindigen met Thorbecke zelf aan het woord te laten waar hij in de beroemde „, Narede” die hij 1869 te Ilmenau schreef zegt: "En dan is het kenmerk van een liberalen Staat en een liberaal Gouvernement, dat zij de ontwikkeling van zelfstandige kracht bevorderen; zelfstandige kracht in provincie, gemeente, vereeniging en individu.

Bevorderen, dat heet, de algemeene voorwaarden scheppen, waaronder die ontwikkeling mogelijk wordt.

Een eerste wet is onthouding; onthouding van hetgeen zijn roeping als rechtsvereeniging te buiten gaat. En verder: "Intusschen is het een eisch van liberale regeering, dat de Staat hetgeen niet tot het gebied van het recht behoort meer en meer aan anderen overlate; en dien eisch hebben wij zooveel mogelijk betracht. Het was de toelag, aan de beweging van nijverheid en handel de meest vrije baan te openen, en haar enkel op eigen energie te laten vertrouwen", enz.

Met deze recapitulatie van de vrijheidsbeginselen door den oud-minister Thorbecke gegeven, wil ik eindigen na nog te hebben verklaard, dat deze opvattingen, hoe juist ook in hun tijd, voor ons niet meer kunnen gelden.

In de volgende twee lezingen zal ik u verklaren waarom niet.

[37]
HET SOCIALISME 1)

[1] Zie Dr. Heinrich Herkner : Die Arbeiterfrage, 6e druk 1916.]

Het Socialisme vertoont een heel ander beeld dan het systeem der economische vrijheid. Toen ik U het laatste stelsel schetste, kon ik u een afgerond geheel laten zien, dat door zijn eenvoud aantrekkelijk was.

Vrijheid van beweging, vrijheid van verkeer, vrijheid van handel en bedrijf.

Ieder vrij om te doen en te laten wat hem het beste dunkt. De Staat bemoeit zich niet met de economische handelingen.

Tenminste niet zoolang men zich niet vergrijpt aan eer, leven en eigendommen van anderen. Dat is dus een afgerond, gemakkelijk te begrijpen stelsel. Heel anders met het socialisme. Wanneer men de geschiedenis van het socialisme bestudeert, wordt men getroffen door een verscheidenheid, die u bij de eerste kennismaking doet ontstellen.

Het schijnt of daar een chaos van gedachten en gevoelens op u aanstormt, die gij niet omvatten en begrijpen kunt.

Men krijgt het gevoel, dat iedere leidende gedachte ontbreekt. Doch komt men naderbij en onderzoekt de zaak beter, dan ziet men dat in het Socialisme door alle tijden heen twee stroomingen zich bewegen, de een voorkomende uit het redeneerende verstand, de andere haar oorsprong vindend in het gemoed.

De verstandelijke redeneering is het, die de werkelijkheid uiteenrafelt en nagaat, hoe de maatschappelijke toestanden zoo slecht geworden zijn, dat zij een klein gedeelte der menschen brengen een leven vol bevrediging en een groot deel van de menschen veroordeelt tot een leven van veel zwoegen en weinig genot.

Het gemoed komt tegen die maatschappelijke ordening in op- [38] stand en schildert ons de illusie van een rijker en mooier bestaan voor de geheele menschheid.

Reeds de verschillende godsdiensten zijn daarin voorgedaan. Ja wat dit 1) [1] Zie Dr. Ludo Hartmann: Christentum und Sozialismus.] punt betreft kan men in vele opzichten spreken van een parallelisme tusschen godsdienst en socialisme.

De Boeddhisten, die het lijden op deze wereld aanschouwen, geven tevens den weg ter verlossing aan. Ieder hoogstaand mensch kan volgens hen het 'Nirwana' bereiken. 2) [2] Zie De leer van Boeddha door S. Bhikshoe, vertaald door Mr. S. van Houten.] Wanneer men maar afziet van alle verlangens, wanneer men alle hartstochten heeft gedood, wanneer men onverschillig wordt voor lijden en voor lusten, wanneer geen wereldsch leed meer indruk op u maakt, dan zult u bereiken den toestand van de innerlijke vreugde der gelukzaligen.

U hebt bij uw leven dan reeds het Nirwana bereikt, de hoogste toestand des geestes, die voor een mensch verkrijgbaar is.

Zoo schildert ons de oude Joodsche godsdienstleer den toestand van het Paradijs, die wel verloren is gegaan door der menschen zonde, welke ons in Adam's val wordt gesymboliseerd.

Maar ook de Joodsche godsdienst stelt voor het leven hiernamaals weder een hemelsch paradijs open voor diegenen, die zich trouw aan de kerkelijke plichten hebben gehouden en die op aarde hebben gevolgd het eerste Joodsche gebod, dat het hoofdbeginsel is van de Joodsche zedeleer: nl. behandel uwen evenmensch gelijk gij zelve wilt behandeld worden.

En op talrijke plaatsen wordt er nadrukkelijk op gewezen, dat ook de vreemdelingen, niet behoorende tot den Joodschen stam, tot die evenmensen moeten gerekend worden.

3) [3] Zie Quack: de Socialisten deel I en volgende, en art.: Sozialdemokratie, Sozialismus und Kommunismus, Handwörterbuch der Staatswissenschaften.] En onder die oude Joden bestond de secte der Esseeërs. Die Esseeërs leidden niet alleen een godsdienstig leven, maar tevens een asketisch leven. Bij hen bestond Communisme, ten minste gemeenschappelijk verbruik. Het geld, dat zij verdienden als landbouwer, veefokker of handwerksman gaven

zij aan hun priesterlijke bestuurders. Bij het verbruik kreeg ieder een precies gelijk aandeel in het tezamen verdiende. [39] Ook de eerste Christengemeente, die in Juda ontstond onder de armen na de prediking van Jezus en de Apostelen, brachten die deugd van gezamenlijke hulp naar voren, zooals ons geschetst wordt in de Handelingen, Hoofdstuk 2 vers 44 en 45 "En allen die geloofden waren bijeen, en hadden alle dingen gemeen. En zij verkochten hunne goederen en have, en verdeelden dezelve aan allen, naardat elk van noode had."

Ook in de rechtsopvatting van de oudste Christelijke Kerkvaders ontmoeten wij steeds de leer dat volgens het oorspronkelijke absolute, hoogste natuurrecht de bezittingen van de menschen waren en behooren te zijn Communistisch, gemeenschappelijk. Zoo zegt de heilige Ambrosius († 397): de natuur schiep het recht van het gemeenschappelijk eigendom. En het is usurpatie, rechtsverkrachting, dat daaruit het beginsel van het privaat eigendom is gemaakt.

Zoo zien wij, dat ook die eerste kerkvaders zich het hoogste absolute natuurrecht dachten als een recht van gelijkheid en Communisme tusschen de menschen.

Nu is het interessant om nategaan, hoe de kerkelijke machten langzamerhand moeite doen om te verklaren en te doen begrijpen, dat dit hoogste recht niet kon blijven gelden. Men kan het hen trouwens niet zoo erg kwalijk nemen, want de toestanden waren en in Rome en in middeleeuwsch Europa heel anders dan onder de arme geloovigen van Juda.

Zoo zien we dan ook stroomingen opkomen, die verklaren gaan, waarom in de werkelijke wereld dat hoogste natuurrecht niet tot uiting kan komen. Die zich willen neerleggen bij een lager, meer menscheijk recht.

Zij willen in die afwijking van het hoogste, absolute natuurrecht geen usurpatie en geen rechtsverkrachting meer zien. Zij willen juist aantoonen dat tusschen de slechte menschen dat hoogste recht niet bestaanbaar is.

Wel zou dat zoo wezen, wanneer de menschen zoo hoog stonden, dat God's wil zuiver zou worden opgevolgd; dat ieder deed zooals de Tien geboden en de Evangelien het wenschen. Ja, dan kon het ideale recht, het absolute natuurrecht heerschen. Dan zou er gelijkheid in rechten, plichten en bezittingen, dan zou Communisme tusschen hen bestaanbaar wezen.

Nu dat niet zoo is, moeten wij genoeg nemen met het lagere, [40] het relatieve natuurrecht.

Paus Gregorius de Groote, die leefde van 540-604 is een van de eerste theologen geweest, die het openlijk en duidelijk uitsprak, dat in onze wereld God het hoogste natuurrecht niet kon handhaven. Aan ons zondig menschengeslacht heeft hij als straf voor de zonde en als middel om den zondigen aardling op te voeden gegeven het relatieve natuurrecht, het lagere recht, dat toestaat, dat er rijken en armen, machtigen en slaven zijn.

Zoo krijgt de middeleeuwsche maatschappij met haar feodale toestanden en afscheiding van standen, die zoo ver mogelijk afwijken van de ideale gelijkheid, zooals de toestanden zouden moeten wezen naar het ideale absolute natuurrecht haar kerkelijke Sanctie, haar kerkelijke wijding.

In 1) [1] Zie E. Troeltsch: Die Soziallehren der Christlichen Kirchen und Gruppen] socialen zin werkte de leer van paus Gregorius dus conservatief evenals die van zijn grooten volgeling, den heiligen Thomas van Aquino, die leefde van 1224-1274. Hij was van grafelijke afkomst, doceerde theologie te Parijs en in andere steden. De heele wetenschap van zijn tijd was in hem vereenigd..

Voor onzen tijd is zijn leer van bijzondere beteekenis, doordat Paus Leo XIII in zijn beroemde Encycliek "Rerum Novarum" van 1891 zich nadrukkelijk beroept op uitspraken van Thomas van Aquino om aan te toonen, dat het privaateigendom volgens het kerkelijk natuurrecht in onze maatschappij noodzakelijk is.

In onze wereld van zondige menschen is geen Communisme mogelijk, daar mogen de goederen niet aan alle menschen tezamen behooren, maar daar is het privaat bezit het eenige middel om de nuttige werking der goederen zoo groot mogelijk te doen zijn.

Privaateigendom, slavernij en geweldheerschappij zijn noodig en door God in de wereld gebracht om voor de zonden te straffen en het menschedom tot hooger optevoeren.

Thomas van Aquino ziet het ideaal van de maatschappij in de patriarchale toestanden van ongelijkheid en der trapsgewijze verdeling der menschen in hooge en lage standen.

Dan eerst vormt de samenleving een schoon, harmonisch geheel, een levend organisme als het ware.

[41] Thomas van Aquino zag dus in zijn maatschappij van ongelijkheid onder de menschen de door God gewilde harmonie.

Maar heel anders dachten daarover de vele Christelijke revolutionaire secten in de latere middeleeuwen, die deze harmonie daarin niet konden ontdekken. Die hun ideaal in de Evangelieën vonden uitgedrukt en dit voorhielden aan de rijke, weelderig levende grondheeren, bisschoppen, prelaten. Want er staat geschreven: "Vergadert u geen schatten op de aarde, waar de roest ze verderft, maar schatten in den hemel". "En zoo ge volmaakt wilt zijn, verkoop wat ge hebt en geef het den armen".

De Kerk had de prediking van Jezus, wat betreft het aanbevelen van armoede geheel vergeten. Prelaten, priesters en bisschoppen, leidden een leven van weelde en overdaad.

In de 11e en 12e eeuw komen reeds verschillende groepen daartegen op. Zij willen weer ingevoerd zien een eenvoudig en kuisch leven, met gemeenschappelijk goederenbezit. Maar al die opstandige groepen werden door de kerkelijke machthebbers met de vreeselijkste vervolgingen bedreigd en gestraft.

Doch ook in de kerk zelf werd naar een leven volgens de Evangelieën verlangd. Zoo schreef in de dertiende eeuw de heilige Franciscus van Assisi weer als eerste beginsel voor het leven in armoede en met gemeenschappelijk bezit. In de verschillende kloosters zien we werkelijk die mooie communistische theorieën in practijk gebracht.

Ook opstanden van de boeren tegen hun adellijke onderdrukkers kwamen in de middeleeuwen veel voor. Zoo in 1144 de opstand van de Ditmarsische boeren, zoo in 1268 de boeren van Kennemerland, die Utrecht binnenvielen en daarbij communistische idealen verkondigden.

Bekend is ook vooral de zoogenaamde Jacquerie in Frankrijk. 28 Mei 1358 begon het oproer. Burchten en kasteelen werden in brand gestoken. Alles wat zij buit konden maken werd vernield.

Zij wilden niets meer of minder dan alle edellieden van de wereld vernietigen.

Doch de geharnaste ridders waren natuurlijk de arme boertjes in het oorlogvoeren de baas en met ijzeren vuist werden zij verpletterd.

Ook al niet beter verging het de opstandelingen onder wat Wat Tyler in Engeland van 1381. En al even weinig succes had de groote boerenoorlog in Duitschland in den tijd van de Hervor- [42] ming in 1525.

De Schwabische boeren geloofden stellig, dat zij werkten in de richting als hun vroom, religieus gemoed het eischte. In twaalf Artikelen hadden zij hun, naar zij overtuigd waren, rechtvaardige eischen geformuleerd. Zij wilden wel het tiende deel van het koren afgeven aan de heeren, maar zij waren niet genegen ook nog langer het tiende deel van hun vee aftestaan. Want God, zeiden zij, heeft het vee vrij voor de menschen geschapen. Allen willen zij als vrije menschen gerekend worden. De herder evengoed als de koning. Wel erkennen zij een overheid, door wie zij echter niet langer als slaven of lijfeigenen willen worden beschouwd.

De steeds drukkender en zwaarder wordende heerendiensten willen zij afgeschaft zien.

In Frankenland is de uit Goethe's werk bekende Götze von Berlichingen een van hun aanvoerders.

Maar ook hier waren de boeren lang niet opgewassen tegen de adellijke, krijgsvolke ridders.

In hun vertwijfeling wendden de boeren zich toen tot Luther, die toch door zijn hervormingswerk het verlangen naar gewetensvrijheid zelf had wakkergeroepen. Maar Luther hield zich aan de partij van de baronnen, graven, hertogen en prinses en hij zelf gaf aan de regeerende machten den raad om de arme gepijnigde opstandige boeren te

vernietigen.

Zoo zou ik u buiten deze boerenverbonden vele godsdienstige secten kunnen noemen.

Een heele rij van dappere persoonlijkheden, die opgetreden zijn. Een heele rij van eerbiedwaardige beginselen, die verkondigd werden in de 16e, 17e en 18e eeuw. Allen menschen, die met hun volgelingen meenden, dat zij de plichten van hunnen godsdienst nakwamen, toen zij hun Communistische idealen verkondigden niet alleen maar die ook trachtten in practijk te brengen.

Ik noem u maar de Wederdoopers in Munster en ons land, de Levellers in Engeland en de Labadisten in Friesland.

Ofschoon zij door de staatsmachten van hun tijd als misdadigers werden beschouwd, omdat zij alle bezittingen gemeenschappelijk wilden maken en zich dus vergrepen aan de heilige beginselen van het eigendomsrecht.

Ofschoon zij met de onmeedoogendste straffen werden ge- [43] folterd, het onpartijdige nageslacht ziet in hun streven toch veel moois, omdat hun daden gedragen werden door groote, machtige beginselen.

Het dwaze van hun doen lag daarin, dat zij niet begrepen hebben, dat de maatschappij, waarin wij leven maar niet zoo eventjes onderste boven kan worden gekeerd door eenige propagandisten, al zijn die ook met de heiligste en vurigste beginselen beziel.

Maar dit is zeker, de godsdienstige beginselen, de woorden uit de Evangelien hebben tot in onzen tijd toe, vooral bij de Christen-Socialisten in Engeland en van daar uit verspreid over andere landen, ook bij ons in Nederland, socialistische leiders en partijen beïnvloed en belangrijke groepen onder de socialistische stelsels te voorschijn geroepen. Maar daarover kunnen wij hier niet verder uitweiden. Daarvoor is de tijd, die ik nu beschikbaar heb te kort.

Wij moeten beginnen te spreken over die socialistische schrijvers, die schreven voor de Fransche revolutie; die niet meer zich lieten leiden door godsdienstige overwegingen, maar die keken naar de werkelijk bestaande maatschappij en die zagen, dat die maatschappij lang niet mooi, lang niet goed is ingericht. Zij willen daarin verbetering brengen door de bezittingen en de goederen meer op rechtvaardige, gelijke wijze te verdeelen dan tot dusverre het geval is.

Zij gaan uit van de leer van het natuurrecht, dat alle menschen als gelijken, dat alle menschen als vrije menschen geboren worden.

Zij storen er zich niet aan of de geschiedenis en de ondervinding het anders leert. Want werkelijk leert de ervaring ons iederen dag, dat de menschen lang niet allen gelijk zijn in kennis, in karakter, in energie en tact.

Maar dat laat hen koud, zij meenen, dat zij met verstandelijke redeneering wel een wereld kunnen bedenken, waarin alle menschen gelukkig kunnen zijn. Waar zij niet meer werken voor hun eigen zaak, voor hun eigen belang. Zij willen, dat ieder werkt voor de geheele gemeenschap en dat ieder dan een loon wordt betaald naar wat hij voor zich en zijn gezin noodig heeft. Dus geen loon naar werken maar loon naar behoefte, dat is hun leus. Een van de belangrijkste van die schrijvers voor de [44] Fransche revolutie is Jean Meslier. Hij was een eenvoudig dorpspastoor, die ook gedurende zijn heele leven schijnheilig zijn plicht had vervuld. Maar na zijn dood vond men zijn boek. "Het Testament van Jean Meslier" (1729). Daaruit blijkt, dat hij het met het uitoefenen van die godsdienstplichten lang niet eens is. Hij trekt niet alleen hevig te velde tegen de aardse vorsten en regeermachten, maar ook tegen den godsdienst.

Duivels, zegt hij, zijn die groote, adellijke heeren en schijnbaar schoone jonkvrouwen, die de boeren knevelen en berooven.

Die niets anders doen dan leven en pret maken van de opbrengst van het zware werk, door anderen verricht.

Al die nietsdoeners zijn parasieten, die geen enkel nut stichten in de wereld, maar wel heel veel kwaads.

Al dat kwaad, zegt Meslier, komt, doordat de menschen zich goederen en rijkdommen als particuliere persoonlijke bezittingen toeigen. Terwijl die goederen aan allen

tezamen, aan de geheele gemeenschap behooren.

Zoo gauw dat maar weer gebeurde, als al die particuliere bezittingen maar weer aan de gemeenschap worden gebracht, dan eerst weer zal er vrede heerschen op aarde.

Al die schrijvers zooals deze Meslier, zoo ook Morelly en Mably hebben geschreven, voordat de Fransche revolutie van 1789 was uitgebroken. En die Fransche revolutie van 1789, die aan zoovelen, aan duizende menschen het leven heeft gekost, waar stroomen bloeds werden vergoten. Heeft die eindelijk de sociale verbetering gebracht, die de communisten van voor de revolutie tot stand wilden brengen?

Men zou zoo denken, dat deze vreeselijke uitbarsting eindelijk had tot stand kunnen brengen iets wat zweemde ten minste naar een meer rechtvaardige samenleving.

Wanneer men de Cahiers leest, de schriften, waarmee de nieuwe afgevaardigden van den derden stand kwamen in de Statengeneraal van Frankrijk van 1789 en waarin zij alle grieven hadden opgeteekend, die zij hadden, dan kunnen wij daaruit zien hoe verbazend treurig het met de boeren op het platte land en met de arbeiders in de steden was gesteld. Zoo komen de zijdevevers van Lyon klagen, dat ze van het minieme loon, dat ze verdienen met een werkdag van 18 uren niet leven kunnen.

Maar de Fransche revolutie van 1789 bracht al evenmin als [45] de Juli revolutie van 1830 of de Februari revolutie van 1848 ook maar iets, wat leek op een sociale omwenteling.

Wat die revoluties dan wel tot stand brachten?

Eigenlijk niet veel anders dan politieke gelijkheid van rechten tusschen adel, geestelijkheid en rijke burgers. De bourgeoisie kwam op één lijn te staan met de hogere standen, die vroeger alle politieke macht alleen bezaten.

Ook werd ingevoerd de economische vrijheid, die ik u in mijn eerste lezing heb geschetst, vrijheid van beweging, vrijheid van handel en verkeer. Alles van zeer groot voordeel voor de bourgeoisie, die nu vrij was om fabrieken op te richten en handel te drijven, dus door geen gilden meer in haar vrijheid werd belemmerd.

Maar dit alles was van betrekkelijk weinig of geen beteekenis voor de eigenlijke arbeidersklasse.

Dat die revoluties geen arbeiders- maar burgerlijke revoluties waren, die wel de macht van de rijke burgerij hebben bevestigd, maar niet de macht van de arbeiders hebben vergroot, is duidelijk aangetoond door Werner Sombart in zijn inhoudrijk geschrift: "Sozialismus und Soziale Bewegung".

De arbeiders, de proletariërs als zoodanig waren erbij betrokken, zij vochten mee om de rechten van de bourgeoisie gelijkwaardig te maken aan die van den adel en de kerkelijke grootheden. Doch echte arbeiderswetgeving hebben zij niet te weeg gebracht.

Zoo werd juist het zich tot vakbonden vereenigen van arbeiders 17 Juni 1791 in Frankrijk verboden. Ook in ons land, waar de arbeiders eerst in 1872 het recht hebben gekregen zich te vereenigen en het stakingsrecht niet langer werd geweigerd. Zoo gaf de Grondwet van 1791 in Frankrijk het kiesrecht alleen aan belastingbetalers. En nu kan de groote Engelsche schrijver Carlyle wel vragen: wel is het dan zoo'n bijzonder geluk dat kiesrecht? Wat kan het eigenlijk schelen of men ook zoo'n twintigduizendste of honderdduizendste aandeel heeft in de verkiezing van een praatjesmaker in het flapperement. Carlyle mag zoo denken, maar ook hieruit blijkt dat de groote revolutie aan geen arbeidersrechten dacht.

Zoo verklaarde de constitutie van 1793 als de eerste "Rechten van den Mensch": Gelijkheid, Vrijheid en Eigendom.

[46] Persoonlijke, private eigendom, die beschermd moet worden. Zeker heelemaal geen socialistische eisch. Zij willen juist het gemeenschappelijk, communistisch bezit.

Wel werden in dien tijd telkens socialistisch-communistische complotten en samenzweringen beproefd, maar met geen succes. Zoo o. a. de samenzwering van Baboeuf in 1795 en de oproeren onder Blanqui en Barbès in 1835. Zoo zijn er in die jaren geheime samenspanningen genoeg gehouden, heel wat aanslagen gesmeed en heel wat gekomplotteerd door communistische heethoofden. Maar de politie en de staatsmacht waren hen de baas. Zij werden gevangen genomen en de ergste samenzweerders gedood.

Toch was er alle reden voor om niet alleen veranderingen in de politieke en sociale rechten van de burgers, van de leden van den zoogenaamden derden stand, maar ook in die van de arbeiders te verlangen. De vierde stand verscheen nu op het politieke en sociale tooneel.

De negentiende eeuwse maatschappij was ontstaan met haar nieuwe fabrieken, met haar nieuwe ondernemingen. Zij waren te danken aan de uitvindingen, die ik in mijn vorige lezing heb genoemd en aan de politieke vrijheidsrechten, waarover ik toen gehandeld heb.

Daar werd nu een duizendhoofdige arbeidersklasse jaar in, jaar uit, gezet aan hetzelfde vaak eentoonige machinale werk tegen een vast vooruitbedongen loon.

Wat gaf het den arbeiders of zij vrij waren om een arbeidscontract te sluiten, wat gaf het hun of er vrijheid van bedrijf en verkeer heerschte. Of zij in juridischen, rechtskundigen zin precies dezelfde rechten hadden als de andere burgers?

In het begin gaf het hun wel voordeel. Door die vrijheid konden duizende arbeiders van het platte land trekken naar de steden om te werken in de opkomende nijverheid. Die beloofde hun een hooger loon en een beteren levensstandaard dan de landarbeid.

Die toestrooming van nieuwe werkkrachten was een van de eerste levensvoorwaarden voor de jonge industrie. Werkelijk wachtte den arbeiders een beter leven in de stad. Voor de arme boertjes was de toestand wel zoo treurig als maar mogelijk. Wanneer men de schilderingen leest van de toestanden op het platte land voor de Fransche revolutie, dan krijgt men medelijden met [47] die arme zwoegers. 1) [1] Zie Dr. Franz Oppenheimer: *Theorie der reinen und politischen Ökonomie.*] Zij worden ons als op menschen gelijkende dieren beschreven zoowel in Frankrijk als in Ierland, Duitschland en Rusland.

Dat door die steeds nieuw opkomende stroomen op de laagste trap van beschaving staande landarbeiders ook de stedelijke lonen niet hooger konden stijgen behoeft ons zeker niet te verwonderen.

Een groot verschil ontstond dus in de nieuwe industriële centra, in de pas opkomende fabriekssteden tusschen de economische ellende der arbeiders en den rijkdom der kapitalistische fabrieksleiders.

Daarbij was de tijdgeest ook voor de uiterste vrijheid. Met het arbeidscontract mocht de staat, de regeering zich niet bemoeien. Dat duidde de vrijheid volstrekt niet.

Ieder fabrikant was overtuigd en vele staathuishoudkundigen hadden die overtuiging verkondigd, dat ieder voor zich zelf heeft te zorgen. Het voordeel voor den particulier is tevens een voordeel voor de maatschappij.

Zoo beschouwde men het letten op de positie van de arbeiders als een overbodige en nuttelooze sentimentaliteit.

Goedkoope arbeidskrachten te krijgen, dat was de leus. Dan konden de fabrikanten in vrije concurrentie die van alle landen weerstaan. Daarom werden ook kinderen, jeugdige personen en vrouwen aan het werk gezet.

2) [2] Zie Quack: *De Socialisten* dl. II blz. 206. Dit werk van den nu 6 Januari 1917 overleden geleerde behoort tot de allerbeste op dit gebied.] In 1782 was de productie in de Manchesterdistricten maar twee millioen £ sterling, in 1801 reeds tot vijftien millioen £ gestegen.

Om steeds genoeg kinderen in de fabrieken te krijgen, gingen de fabrikanten overeenkomsten aan met de weeshuizen en werkhuisen. Op geregelde tijden werden er dan transporten kinderen gestuurd. Kinderen tusschen zeven en twaalf jaar, ja er waren er vaak kinderen van vijf en zes jaren bij. De fabrikant nam dan op zich ze te huisvesten, te kleeden en te voeden.

Van opvoeden kon heelemaal geen sprake zijn. Een arbeid van veertien uren was voor die kinderen geen uitzondering. De [48] oppassers waren met zweepen gewapend om ze tot rusteloozen arbeid te prikkelen. Dag en nacht werd er in vele fabrieken gewerkt. De bedden werden dan niet koud. De eene sectie kinderen werd gewekt, om het bed aftestaan aan de andere, die hun taak hadden verricht. Zij sliepen in de fabriek. Waren ze suffig of oververmoeid dan werden de hoofdjes onder water gedompeld om ze op te frisschen.

De nieuwe ijzeren arbeiders, de machines, die men vroeger zoo niet gekend had, konden

gemakkelijk ook door zwakke krachten worden in beweging gebracht.

Zoo werden zij allen geexploiteerd. niet alleen door lage loonen, maar ook door veel te lange werktijden.

Bij Malthus, Robert Owen, Karl Marx en zooveel anderen vinden wij beschrijvingen van hun lot.

Armoede in de arbeidersgezinnen, gepaard met de grootste bedorvenheid. Drankzucht, onzedelijkheid. Hoe was het anders te verwachten, waar bij de lage loonen, ook nog werkeloosheid aan de orde van den dag was.

Voortdurend was er een reservearmee, zooals Marx deze zou noemen, een reserveleger van werkloozen, die op hun post stonden om te zorgen, dat de loonen niet stijgen konden.

Door veranderingen in de conjunctuur, in de maatschappelijke omstandigheden dus, door veranderingen in de mode, in den smaak van het publiek, door nieuwe technische uitvindingen, door nieuwe machines werden in de eerste tijden van de nieuwe nijverheid soms plotseling duizende arbeiders uit hun werkkring ontslagen en aan de philantropie ten prooi toegeworpen.

Zoo ontstond het sociale vraagstuk. het brandende probleem dat de maatschappij in lichte laaie dreigde te zetten, totdat voor de arbeiders een beter bestaan, een beter geregelde en zekerder positie zou zijn geschapen.

Wat geeft de vrijheid om overeenkomsten aan te gaan, de vrijheid om zich te verplaatsen, de vrijheid om een beroep te kiezen, wanneer die vrijheid leidt tot onderdrukking, tot een nieuwe vorm van slavernij, de loonslavernij, zooals die toestand later wel met meer dan schijn van waarheid alleen genoemd is.

In de tijden van de middeleeuwen waren de boeren- en burgeropstanden in Duitsland, Engeland, Frankrijk en ook bij ons op de vreeselijkste manier onderdrukt.

[49] In de moderne samenleving komt men eerst in de laatste tijden tot het besef, dat in het georganiseerd optreden van de arbeiders sedert 1840 ongeveer, geen misdaad moet worden gezien, zoolang zij den wettigen weg betreden.

Voor hun oogen zagen de arbeiders sedert ongeveer 1800 verrijzen paleizen, kasteelen van wonderen bouw, van de schoonste architectuur, waarvan hun echter geen steen behoort.

Wel hebben zij die met eigen handen gebouwd; terwijl zij ook overtuigd zijn, dat het hun handenarbeid is, die hun werkgevers in staat heeft gesteld die grootsche, men zou haast zeggen, fantastische plannen tot uitvoering te brengen. Doch zelf moesten zij in de minste krotten wonen, en werken in de vunzigste, vuilste, meest vieze lokalen met verpestende atmosfeer. En de Staat mocht zich nergens mee bemoeien, dat verbood het vrijheidsideaal.

Vroeger, voor de Fransche revolutie, waren het de adellijken, de groot-grondbezitters, tot wie de eenvoudige landman opzag als tot een hooger wezen, in wier klasse te komen zij nooit zelfs de aspiratie konden voelen opkomen bij hen zelf.

Van de hogere geestelijkheid waren zij weer gescheiden door zoo'n berg van hemelsche genade en een macht van kennis, dat het maar een heel enkele in zijn hoofd kon krijgen nog eens tot die gebenedijde groep te willen behooren.

Maar nu, in de moderne maatschappij van het begin der negentiende eeuw, waren het huns gelijken, gewone eenvoudige burgers die het bij een gunstigen samenloop van omstandigheden van eenvoudig burger konden brengen tot een Croesus, tot millionairs in betrekkelijk korten tijd. En zij zelf moeten maar van het begin van den dag tot den avond, maand in maand uit, jaren achtereen, tot hun lichaamskracht hun begeeft, denzelfden tredmolen in beweging brengen.

Nu worden zij zich hun lot bewust en voelen zich gegriefd door het feit, dat ook hun dat of dergelijk geluk niet beschoren is.

In vroegeren tijd kon men het nog brengen van leerling tot knecht, van gezel tot meester in het ambacht. Mr. kleermaker, mr. schoenmaker, mr. smid en mr. lakensnijder kon ieder knecht worden.

Maar nu in de moderne industrie was ieder arbeider veroordeeld om levenslang arbeider te blijven en ook zijn kinderen [50] nooit anders dan tot arbeider te zien

opgroeien. Zonder kapitaalbezit geen kans om in het gilde van de fabrieksleiders te worden opgenomen in de eerste periode van de negentiende eeuw.

Nu in onze tijden is dat wel heel anders geworden door het algemeener worden van goed onderwijs en doordat de ondernemingsvorm van de naamlooze vennootschappen veel meer voorkomt dan vroeger.

En bij de naamlooze vennootschappen staan vaak directeuren aan 't hoofd, die zelf geen kapitalisten behoeven te wezen maar het vaak van de eenvoudigste betrekking tot de hooge leidende positie hebben gebracht. Maar daarop kunnen wij hier niet verder ingaan. Wij hebben het hier over de fabrieken uit den eersten tijd van de 19e eeuw.

In die fabrieken, gruwelijk van stof en ongezonde atmosfeer, werd om geen hygiëne gedacht, voordat de Staat zich er mee bemoeide. Daar stonden de scharen geregeld naast elkander. Daar voelden zij allen denzelfden druk, dezelfde kommer.

Geen wonder, dat daar als vanzelf een eenheid, eenige organisatie geboren werd.

Wanneer men begint in te zien, dat het gezamenlijk gedragen leed niet het gevolg is van de natuurlijke eeuwige wetten van God's bestuur. Maar zoodra men inziet dat dit het gevolg is van maatschappelijke krachten, die zich in verkeerde richting bewegen. Zoodra men de hoop dus kan koesteren, dat die weder in betere banen geleid kunnen worden wanneer men zich ervoor inspant. Ja, eerst dan, maar dan ook stellig, stijgt uit de massa's een gemeenschappelijk ideaal naar boven. Aller oogen worden daarop gericht. En dat gemeenschappelijk gekoesterde ideaal vuurt allen aan zich te vereenigen om hun toestand te verbeteren.

In de vorige lezing heb ik u aangetoond hoe de physiocraten en de klassieken meenden, dat er maar één middel was om het geluk van allen te bevorderen. En dat middel was vrije concurrentie, vrije handel, vrij verkeer. Zij meenden, dat die vrije concurrentie ieder fabrikant zou aansporen om steeds weer nieuwe vloedgolven van mooie en nuttige artikelen te fabriceren! Daardoor moest de welvaart van alle menschen worden vergroot. Dat was hun overtuiging. Maar in werkelijkheid was daar nog al wat op af te dingen.

Wal geeft het den arbeiders of daar een overvloed van gouden [51] en zilveren sieraden wordt gesmeed; waarmee de rijkgeworden fabrikanten hunne vrouwen opsieren.

Wat geeft het hun of zijde en brocaat veel goedkooper worden doordat de handenarbeid wordt vervangen door machinewerk.

Wel kunnen daardoor de jonge, rijke meisjes op Zondag en werkdagen haar ijdelheid beter botvieren. Wat geeft het den arbeiders, dat de nieuwe fabrieken smyrna en perzische antieke tapijten bedriegelijk wisten na te bootsen. Tapijten, waarop zij in eigen woning geen voetstap zouden zetten.

Wanneer wij ons nu eens een oogenblik niet geheel verplaatsen in de geheime gedachten van de arbeidershoofden, ja, dan zien we de zaak wel anders in. Dan moeten wij bewondering over hebben voor wat er gewrocht is in de eerste helft van de 19e eeuw. Door de nieuwe nijverheid en het wereldverkeer. Genietingen op allerlei gebied kwamen onder het bezit van de burgerklasse, onder heel wat breeder lagen van de maatschappij. Genietingen, die vroeger alleen door vorsten, ja men mag gerust zeggen alleen door de rijkste, Oostersche konden worden gemaakt.

Zoo de mooie, doch goedkope textielgoederen van wol en katoen voor onder- en bovenkleeren. Zoo het reizen op de gemakkelijke manier, waardoor men groote afstanden in korten tijd kan afleggen, en verre streken zonder veel moeite bezoeken kan. Zoo het beschikken over veel uitheemsche producten, die vroeger alleen de allerhoogste luxeverlangens bevredigden. Over de geheele wereldliteratuur kan men nu overal bijna op ieder moment beschikken. Kunstenaars, de grootte zelfs, komen nu in de uiterste hoeken der aarde, in kleine provincieplaatsen optreden.

Maar, zooais gezegd, wij moeten het hier hebben over de gedachten, die leven in de arbeidersklasse. Wij willen het socialisme immers leeren begrijpen. Aan den eenen kant dan zagen de arbeiders een kolossale vermeerdering van rijkdom. Aan den anderen kant zagen zij, dat de zegeningen van de nieuwe, mooie artikelen voor een groot gedeelte niet hun maar anderen ten goede kwamen.

Is het wonder, dat zij alleen keken naar de zwarte kanten van de kapitalistische-maatschappij?

De groote daden der bedrijfsleiders zagen ze perspectivisch [52] verkleind. Hun eigen daden zagen ze fantastisch vergroot. De volksleiders versterkten hen in de onware gedachte, dat zij eigenlijk de eenige producenten zijn.

Men moet ook dit niet vergeten. Het hersenwerk der bedrijfsleiders, der captains of industry, kan men met het bloote oog niet onderscheiden.

De slapelooze nachten van de ondernemers worden naar buiten toe niet bekend. Men merkt er ook niets van hun heen en weer slingeren tusschen hoop op succes en vrees voor mislukking; hun doordenken van de in elkaar sluitende plannen. Zij overzien de marktfluctuaties voor hun artikelen. Zij moeten in zich opnemen alle graduaties in vraag en aanbod van hun producten. Alle mogelijke risico's moeten de ondernemers overwegen. Alle schakeeringen en grillen van de mode moeten zij volgen in hun gedachten, willen zij hun bedrijf met goed succes uitoefenen. Zij moeten de innerlijke waarde en capaciteiten beoordeelen van hun personeel. Dan moeten de ondernemers onderzoeken de economische en politieke toestanden in de landen, waar zij een afzetgebied vinden voor hunne goederen. Ook moeten zij op de hoogte zijn van de technische kennis, die behoort bij hun bedrijf.

Dit zijn alles psychische hoedanigheden en werkzaamheden die bij den bedrijfsleider, bij den ondernemer kwaliteiten vereischen, die nu niet zoo heel overvloedig worden aangetroffen, maar die men niet kan zien. Toch moeten die in meerdere of mindere mate aanwezig zijn, zal een bedrijf in onze maatschappij van vrije concurrentie kans van slagen hebben.

Nu spreken wij nog niet over tact, organisatievermogen, credietwaardigheid, energie van den ondernemer.

Maar zooals gezegd, de arbeiders zien de beteekenis van die bedrijfsleidersfunctie over 't algemeen niet voldoende in.

Wel zien ze, dat de directe oorzaak voor het tot stand komen van het eindproduct, dat ze maken moeten, hun handenarbeid is.

Zij zien wel, dat de ruwe grondstof onder hun handen veranderd wordt van een onbruikbaar chaos tot een begeerte opwekkend nuttig voorwerp. Een metamorphose, die zij meenen alleen tot stand te hebben gebracht. Maar de winsten komen anderen ten goede.

De arbeiders kwamen wel op de vele partijen, diners en bals. Zij waren daar geïntroduceerd en deden dienst als tafeln knechten [53] of livreibedienden. Zij zagen daar hoe de dames, de worst-, spoorweg-, katoen- en kunstmestkoninginnen schitterden met juweelen en gouden sieraden in de soms dun gezaaide haren of om den soms bonkigen of kwabbig vetten hals, waarboven dan vaak een hoofd uitstak, dat nog duidelijk de prozaïsche, onkoninklijke afkomst verried. Zij roken het met zielsbehagen en zagen, hoe de copieuse gerechten werden opgediend op fijne porseleinen, nikkel- en zilveren of gouden schalen. Zij wisten, dat de koopprijs van zoo'n schaal een heel arbeidersgezin zou kunnen onderhouden.

Zij zagen, hoe de jonge blozende dochters en zonen konden rijden op de fierste paarden en zonder werken, zonder eenige inspanning een leven konden lijden van weelde en genot.

De arbeiders begrepen niet, dat de vaders of grootvaders van die luxekinderen door hun hard werken niet één arbeidersgezin, maar honderde en soms duizende werk hadden gegeven en brood.

Trouwens, dat komt erbij, voor de eenvoudige harten, voor al diegenen, die geen theologie hebben bestudeerd is het ook werkelijk niet zoo recht duidelijk, dat de deugden der ouders nog vergoed moeten worden in het zevende geslacht.

Voor het leven na dit leven wil men het desnoods nog wel toelaten, dat de zonden in de verre familie worden gestraft. Maar aan deze zijde van het graf wil men, tenminste voor anderen voor vreemden niet graag zien dat ze beloond worden voor de goede daden van hun voorouders.

Dat wordt niet bij u zelf zoozeer, maar wel bij anderen gevoeld als een onbillijke, een onrechtvaardige beoordeeling, die niet te pas komt.

In de eerste tijden, toen de fabrieken pas aan het opkomen waren, zagen de arbeiders in die machines hun grootste vijanden. Zij meenden, dat die hun werk overbodig zouden maken, hun het brood uit den mond zouden nemen. En ze deden dit in de eerste tijden van de 19e eeuw ook vaak werkelijk.

Wat een ellende soms door het invoeren van het fabriekssysteem is teweeggebracht, dat bewijzen ons de brandstichtingen van fabrieken door de werklui bij de zijdeweversopstand in Lyon in 1831. De Silezische weversoproeren in Duitschland van 1840. De gemoedstoestand van die arme hongerlijdende wevers wordt [54] ons het best geschetst in het gedicht "die Weber" van Heine. De Wevers, die een vloek, een drievoudige verwensching richten lot God, Koning en Vaderland.

DIE WEBER.

Im düstern Auge keine Trane,
Sie sitzen am Webstuhl und fletschen die Zähne.
Deutschland, wir weben dein Leichentuch
Wir weben hinein den dreifachen Fluch —
Wir weben, wir weben!

Ein Fluch dem Götzen, zu dem wir gebeten
In Winterskälte und Hungersnöten;
Wir haben vergebens gehofft und geharrt,
Er hat uns geäfft und gefoppt und genarrt —
Wir weben, wir weben!

Ein Fluch dem König, dem König der Reichen,
Den unser Elend nicht konnte erweichen,
Der den letzten Groschen von uns erpresst
Und uns wie Hunde erschiessen lässt —
Wir weben, wir weben!

Fluch dem falschen Vaterlande,
Wo nur gedeihen Schmach und Schande,
Wo jede Blume früh geknickt,
Wo Fäulnis und Moder den Wurm erquickt —
Wir weben, wir weben!

Das Schiffchen fliegt, der Webstuhl kracht,
Wir weben emsig Tag und Nacht —
Altdeutschland, wir weben dein Leichentuch,
Wir weben hinein den dreifachen Fluch.
Wir weben, wir weben!

In Engeland, waar het industriële stelsel de handwerksnijverheid veel eerder overwonnen heeft dan in andere landen, werd 1812 reeds de doodstraf bedreigd tegen het vernielen van fabrieken door de arbeiders.

[55] Meer en meer zien we nu de arbeiders-klasse ideeën in de literatuur verschijnen. Het eerst is het William Thompson, die in 1824 reeds de arbeiders als klasse plaatst tegenover de overige leden van de maatschappij.

Men wil het kapitalisme weer uit de maatschappij verwijderen. Wat is het kenmerk van het kapitalisme, van de kapitalistische periode, waarin wij leven. Wel, onder het kapitalistisch stelsel zijn diegenen, die kapitaal bezitten of die over kapitaal beschikken de

aangewezen leiders van de productie zowel in nijverheid als in den handel. Die kapitalisten hebben het maar te zeggen, welke goederen moeten worden voortgebracht en in welke hoeveelheden.

De arbeiders, de niets bezittende proletariërs, die uitsluitend en alleen beschikken over hun eigen arbeidskracht hebben onder dit stelsel op niets anders aanspraak dan op een vooraf vastgesteld loon. De geheele winst van de handels- en fabrieksbedrijven komt terecht in de zakken van den ondernemer.

Degenen nu, die het kapitalisme uit de maatschappij willen verbannen, denken er natuurlijk niet aan af te zien van de machinale nijverheid of van de groote productie. Dat zou een meer dan honderdjarige terugtred beteekenen van de cultuur. Neen, zij zijn geen vijanden van de met groot kapitaal gedreven productie. Zij weten heel goed dat die productie de meeste vruchten oplevert. Maar zij willen de bedrijven, de ondernemingen wegnemen uit de handen van particuliere eigenaars om ze te brengen in handen van kleinere of grootere gemeenschappen.

Ook de distributie, de verdeling van de verkregen producten kan dan volgens hen op betere en meer rechtvaardige wijze geschieden.

De afmattende en oneerlijke concurrentie kan dan ophouden. Men zal dan het beste, wat men maar kan, produceeren en niet zooals nu meestal gebeurt het goedkoopste en slechtste, dat alleen op het eerste gezicht mooi en aantrekkelijk moet uitzien.

Verschillende socialistische stelsels zien wij nu in de negentiende eeuw opkomen, verkondigen en aanhangers trekken, die alle ten doel hebben de groote massa een meer aan ons rechtvaardigheidsgevoel beantwoordend aandeel te geven in het maatschappelijk inkomen. Eerst zijn het de groote Utopisten: Saint Simon, Fourier, Robert Owen en de filosoof Fichte. Zij richten [56] zich nog niet speciaal tot de arbeiders. Neen, ieder beschaafd mensch meenen zij te kunnen bekeeren tot hun ideaal systeem. Zij denken, dat zij de heele cultuurwereld kunnen betooveren door hun geniaal uitgedachte plannen.

Zoo wil Fourier de menschen verdeelen in groepen van ongeveer 1500 personen. Ieder zoo'n groep moet wonen in een eigen paleis. Het Phalanstère. Daar arbeiden en leven de leden van de groep gemeenschappelijk. Ieder mag daar den arbeid doen waarvoor hij het meest geschikt is, waarvoor hij de meeste neiging gevoelt.

Dan zal de productie honderd maal grooter worden dan die is in onze maatschappij, want bij ons moeten de menschen vaak werken met tegenzin, alleen omdat de nood hen daartoe dwingt.

Het plan is mooi. Men moet de genialiteit bewonderen, waarmee de Saint-Simon, Fourier, Robert Owen en Fichte hunne idealistische constructies hebben in elkaar gezet. Maar het blijven utopisten. Het zijn virtuosos in het plannen maken. Zij leven en werken in het goedige vertrouwen dat de wereld door hen tot beter inzicht gebracht, zal verlangen naar en zal willen tot stand brengen de vervorming der maatschappij in de richting als door hen aangegeven. Daarvoor heeft 1) [1] Een van zijn merkwaardigste stukken is volledig opgenomen in mijn *Economische Bloemlezing* Blz.123] Robert Owen bijv. van 1826 tot 1837 duizend redevoeringen gehouden en twee duizend Courantenartikelen geschreven.

Maar de booze, ruwe, gevoellooze wereld stoorde zich aan hun prediking weinig. Zij bleef doorgaan op het pad dat ze eenmaal bewandelde. Egoïsme bleef de groote drijfveer voor de economische handelingen.

Maar zoo tegen 1837-1840 treden er mannen op den voorgrond onder de socialistes, die het utopische gevoelssocialisme laten varen. Het zijn vooral Duitsche socialistes, die hun leer gaan baseeren op stevig, wetenschappelijk fundament.

Zij willen hunne theorieën uitvoeren niet door kinderlijk te hopen op de goedigheid der beschaafde burgerij. Zij hebben een steviger plan. Hun socialistische toekomstidealen zullen zij trachten in de werkelijkheid om te zetten door de economische en politieke macht in handen over te brengen van het proletariaat, [57] van de groote machtige arbeidersklasse. Rodbertus, Karl Marx en Friedrich Engels brengen eenheid in de wetenschappelijke grondslagen van de socialistische leerstukken. Ferdinand Lassalle zal met die leerstukken propagandistische wonderen verrichten en de chaotische

arbeidersmassa maken tot een strijdend leger van proletariërs in Duitschland.

Al komt 1) [1] Zie S. Polak, *Economische Bloemlezing* Blz. 38, 170, 241] Rodbertus de eer toe de socialistische moderne theorie het eerst te hebben verkondigd, Karl Marx heeft veel groofter invloed gehad. 2) [2] Zie S. Polak, *Economische Bloemlezing* Blz. 40. 185, 243] Karl Marx werd 5 Mei 1818 geboren, als zoon van een beroemd advocaat in Trier. De jonge Karl Marx studeerde filosofie en geschiedenis aan de universiteit te Bonn. 1844 wordt hij uit het land gebannen en vluchtte naar Parijs. Daar leert hij de Fransche socialisten kennen en bestudeert hunne werken. Daar besluit hij ook de socialistische beginselen te aanvaarden. Ook Frankrijk wordt hij uitgezet en gaat 1845 naar Brussel, waarheen zijn vriend Friedrich Engels hem volgde. Deze is hem gedurende zijn heele leven trouw gebleven. Hij heeft hem voortdurend finantiëel gesteund, waar Marx en zijn gezin bijna steeds te kampen hadden met de diepste armoede. Ook zijn vele geschriften van Marx het product van hun beider studie, van hun beider overleg. Een vriendschap als die van Engels is in de geschiedenis zonder voorbeeld. Hij, een man van het grootste talent, nam tegenover Marx steeds genoeg met het spelen van de tweede viool.

1848 keert Marx nog even naar Duitschland terug, komt 1849 in Londen, waar hij tot zijn dood verder bleef. Hij stierf 1883.

Friedrich Engels 1895.

Reeds het „Communistisch Manifest” van 1848 van Marx en Engels bevat in grondtrekken de socialistische leer, die van dien tijd af zoovele aanhangers zou trekken. Verder vindt men die het best uitgewerkt in „das Kapital.” Een werk, uit drie deelen bestaande, waarvan Marx alleen het eerste deel in druk heeft zien verschijnen.

Karl Marx richtte zich niet, zooals de utopistische Socialistten tot de beschaafde, ontwikkelde bourgeoisie. Neen hij richt zich speciaal tot de arbeiders, tot de proletariërs. [58] Hij spoorde hen aan zich bewust te worden van hun positie, van hun eigen proletarisch klassebelang.

Proletariërs van alle landen, vereenigt u. Dit zijn de laatste woorden van het Communistisch manifest en die woorden wilde hij inprenten in de hoofden van de arbeiders.

Zij moeten één bond vormen, zich voelen als één klasse. Of ze wonen in het eene of in het andere land of welk bedrijf ze uitoefenen, het doet er niet toe. Zij hebben samen een strijd te voeren als klasse tegen de vijandige klasse der bezitters. die Marx samenvat als klasse der bourgeoisie.

De geheele maatschappelijke ontwikkeling doet zich voor in de geschiedenis als gevolg van klassenstrijd.

„Die Geschichte aller bisherigen Gesellschaft ist die Geschichte von Klassenkämpfen.”

Zoo was, om een voorbeeld te noemen, de Fransche revolutie van 1789 de overwinning van de bourgeoisie over de klasse der feodale grondheeren en baronnen.

De arbeidersmassa moet tot dit klassebewustzijn worden opgevoed, gedruild. Zij moeten tot een eenheid worden saamgesmeed om in staat te wezen op hun beurt de bourgeoisie te verdrijven uit de economische en politieke machtstelling die zij nu inneemt.

Ieder tijdperk, zegt Marx, wordt gekenmerkt door de heerschappij van een bepaalde klasse. Nu is het de bourgeoisie, die de lakens uitdeelt. Maar eenmaal zal bet anders worden, wanneer de arbeidersklasse de politieke macht heeft veroverd. Nu iets over zijn socialistische theorie.

In de eerste plaats moeten wij hier even spreken over het 1) [1] Zie vooral Mr. M. W. F. Treub: *Het wijsgeerig-economisch stelsel v. Karl Marx. Prof. Diepenhorst: Voorlezingen over de Geschiedenis der Economie*] historisch materialisme, de materialistische geschiedenisbeschouwing van Marx en Engels. Engels heeft het woord het eerst gebruikt. Maar in het Communistisch Manifest van 1848 komt het niet voor.

Volgens hen is in onze samenleving de economische toestand de grondslag van de geheele maatschappij. Dat wil zeggen, dat die in haar wezen geheel en al beheerscht wordt door de techniek, die er heerscht (of er hoofdzakelijk handenarbeid of machinale arbeid wordt verricht, of Iandbouw of nijverheid of [59] handel er het meest voorkomen) door

de techniek, die er heerscht en door de bezitsverhoudingen.

Van die technische en bezitsverhoudingen. of met een enkel woord de economische verhoudingen hangt in de maatschappij alles af.

De handmachine, zei Marx eens, geeft een maatschappij van grondheeren en de stoommachine een maatschappij van industriële kapitalisten.

Maar volgens Marx en Engels worden ook literatuur, kunst, rechtsopvattingen, ja de godsdienst van een bepaald tijdperk beheerscht door de economische verhoudingen.

Zoo kon de godsdienst onder de armen van Juda. waar de Christelijke leer het eerst ingang vond niet anders zijn dan de leer van het oorspronkelijk Christendom, waar liefde voor de armen, communistische leefwijze en het geringschatten, het versmaden van aardse schatten op den voorgrond stonden.

Zoo moest de kerkelijke opvatting van een Thomas van Aquino, van een Luther heel anders zijn, omdat de economische structuur van de maatschappij heel anders geworden was. Men had nu machtige grondheeren, vorsten en daarnaast lijfeigenen en slaven.

Zij predikten dan ook onderdanigheid en onderworpenheid aan het door God ingestelde gezag.

Het historisch materialisme heeft natuurlijk voor een gedeelte gelijk. Ieder mensch ondervindt den invloed van de maatschappij, waarin hij leeft en werkt. Ook valt het niet te ontkennen, dat de economische, de bezits- en productieverhoudingen een groote beteekenis hebben in onze samenleving. Maar het historisch materialisme heeft ongelijk, wanneer het de primaire, alles overheerschende invloed van groote mannen of vrouwen op de maatschappij ontkent.

Het zijn niet de economische toestanden alleen, die de wereld vooruitbrengen. Maar het zijn ook de groote, krachtige, leidende persoonlijkheden, die brandpunten van warmte en licht, die met hun nieuwe vindingen, ideeën, hun theorieën en praktische werkzaamheden als lichtende toortsen de menschheid voorgaan op den weg, die leidt naar vooruitgang en beschaving.

Maar waar is het ook weer, dat zelfs de grootste geesten zijn kinderen van hun tijd, die den invloed hebben ondergaan van alle maatschappelijke omstandigheden van het land waar en de periode waarin zij leven.

[60] Het is dus een wisselwerking over en weer. Geen eenzijdige beïnvloeding.

Vroeger leed men eenzijdig aan heldenvereering. Het socialisme van Marx lijdt even eenzijdig aan het ontkennen van de groote vooruitstuwende kracht van machtige persoonlijkheden.

Het historisch materialisme met betrekking tot het Recht vindt nu nog krachtigen steun bij sommige geleerden, zoo o.a. bij den beroemden Rudolf Stammler met zijn "Wirtschaft und Recht" (3e druk 1914). Stammler zegt, dat onze maatschappij moet opgevat worden als een eenheid van menschen, die trachten hun verschillende behoeften te bevredigen; behoeften van hooger en lager orde, behoeften aan geestelijke en stoffelijke goederen. Deze economisch werkende menschen vormen de materiële grondslag van de maatschappij.

Het recht, de zeden en gewoonten zijn de uiterlijke regelen, de vorm, waarin de menschen verbonden zijn. Geen wonder dus, dat volgens Stammler die regelen van het recht, van de zeden en gewoonten, voortkomen en zich wijzigen met de economische inrichting der maatschappij, waar bij hem de maatschappij niets anders is dan de binnen die regelen zich bewegende en daardoor tot eenheid verbonden economisch werkende menschen.

Nu de eigenlijke socialistische theorie van Marx. Met het aanvuren tot den klassenstrijd van het saamverbonden internationale proletariaat bracht Marx inplaats van de droomerige utopie het vechtende réalisme in de socialistische arbeidersbeweging.

En volgens Marx' opvatting is het geen kwestie van mogelijkheid of van toevallig geluk of eens de socialistische heilstaat zal komen.

Neen, duizendmaal neen, geen toeval, maar volstrekte zekerheid, natuurkundige zekerheid is het, dat onze kapitalistische maatschappij zal moeten ondergaan in een socialistische.

Na de middeleeuwen zegt Marx, ziet men meer en meer het kapitaal zich ophoopen in handen van enkelen. Vooral nadat de arbeiders vrij geworden zijn en hun arbeidskracht vrij mogen verkopen. Dat vrije mogen is voor de arbeiders een slaafsch moeten. Zij kunnen niet wachten geen dag en geen nacht.

Want niet werken beteekent voor den niets bezittenden werker ook niet eten, verhongeren.

[61] Zij moeten werken voor de grond- en kapitaalbezitters.

En Malthus heeft bewezen, dat het loon van den arbeider nooit meer bedraagt dan hetgeen noodig is voor noodzakelijk levensonderhoud.

Stijgt het loon tijdelijk eens hooger, dan vermeerderen de arbeiders zich en door het grootere aanbod van arbeidskracht daalt het loon weer terug tot de hoogte van het noodzakelijk levensonderhoud.

Dit ongelukkig verschijnsel in de kapitalistische maatschappij zou Lassalle bestempelen met den metalen naam van "ijzeren loonwet."

Doch de snoode werkgevers laten de arbeiders niet alleen die paar uren werken, waarin zij hun eigen levensonderhoud kunnen verdienen.

Daarvoor zijn maar weinig uren noodig, misschien niet meer dan vier of vijf. Maar de kapitalisten exploiteeren hun arbeiders, zij buiten ze uit. Want ze laten ze negen, tien, elf, ja meer uren werken en sloven en zwoegen. En het overschot, de meerwaarde steken de kapitalisten in hun zak.

Daardoor worden de machtigen der aarde steeds rijker en rijker en door hun onderlinge samenwerking en organisatie worden de bedrijven meer en meer in elkaar opgenomen en vervormd tot groote syndicaten, kartellen, trusts.

Daardoor hoopen de kapitalen zich meer en meer in enkele handen op. De kapitalisten worden steeds rijker, de proletariërs steeds armer.

De koopkracht van de arbeiders daalt zonder ophouden, want het bedrag dat aan loon wordt besteed vermindert, doordat steeds grootere kapitalen worden vastgelegd in de doode arbeidskrachten als fabrieken, machines, spoorwegen.

Daardoor blijft voor de loonbetaling een relatief steeds kleiner wordend bedrag over.

De arbeiders zijn nu niet meer in staat in voldoende hoeveelheden te koopen die groote massa's goederen en producten, die door de technisch verbeterde nijverheid en handel op de markt worden gegooid.

Daardoor ontstaat een voortdurende, telkens periodiek terugkerende overproductie.

Depressie en crisis in den handel en de nijverheid zijn er het noodzakelijk gevolg van.

[62] Depressies en crisissen, die elkaar steeds krachtiger en vlugger zullen opvolgen, zegt Marx. Crisissen met als gevolg: ontslag van arbeiders, faillissement en ineensinken van oude, gevestigde handelsfirma's.

Hoe meer de samenvoeging van bedrijven en opeenhooping van kapitalen vorderingen maakt. Hoe meer de bedrijven in kartels, trusts en dergelijke reusachtige combinaties worden saamgesmolten. Combinaties, die Marx meer vermoedde in de toekomst dan dat hij ze kende uit de practijk. Zooveel te grooter zal de kloof worden tusschen het kleiner wordend getal kapitaalbezitters en de groote veelhoofdige klasse van het nietsbezittend proletariaat.

De proletariërs, die door hun werk de bourgeoisie moeten voeden, kleeden etc. zinken in de kapitalistische maatschappij zoo diep ter neer, dat zij door de bourgeoisie philanthropie onderhouden moeten worden.

Zoo kan de maatschappij niet langer blijven bestaan, want de bourgeoisheerschappij is niet in staat de arbeiders een bestaan te verzekeren. Wanneer ten slotte alle bedrijven tot enkele zijn saamgesmolten, de groote massa zal zijn verarmd en de handelscrisis het hevigst. Dan zal de strijd tusschen de heerschende klasse der bourgeoisie en de klasse der proletariërs den scherpsten, vinnigsten vorm hebben aangenomen. Maar dan is ook de redding, de heilbrengende catastrofe nabij. De staat kan dan gemakkelijk de weinige groote monopolistische bedrijven, die overgebleven zijn, in bezit nemen.

Door een revolutie, die geen moord en doodslag behoeft te beteekenen, maar een

plotselinge politieke machtsverschuiving en daarmee gepaard gaande verandering in wetgeving en sociale instituten zal de bourgeoisheerschappij met haar kapitalisme omkeeren in haar tegendeel: in de collectivistisch-socialistische gemeenschap dus. De harmonische, socialistische staat zal geboren worden, zonder privaateigendom aan grond en kapitaal. Allen zullen daar werken onder leiding van het staatsbestuur.

Daar zal geen uitbuiting van arbeiders meer voorkomen, omdat er geen particuliere ondernemers en geen loonslaven meer zijn. Geen klassenstrijd is daar meer mogelijk, want klassetegenstellingen bestaan in de socialistische maatschappij niet. Particuliere bedrijven bestaan er niet meer, ieder burger vervult zijn taak als [63] een staatsambtenaar. Zooals nu reeds bij de post, bij de telegrafie, bij het onderwijs, bij de gemeentebedrijven, zoo is in den socialistischen staat ieder werkzaam burger in staatsfunctie.

Waar Marx alle evolutie, allen vooruitgang meende te moeten toeschrijven aan klassenstrijd, daar zullen wij maar niet vragen of het Marx' overtuiging was, dat in dien socialistischen heilstaat ook alle verdere moreele en intellectuele vooruitgang buitengesloten is.

Zoo consequent behoeven we dat alles niet door te denken. Maar wel moeten wij erop wijzen, dat van al die Marxistische voorspellingen nog niet zoo heel veel uitgekomen is, zijn prognose van de maatschappelijke kwaal dus blijkbaar niet op voldoende gegevens steunde.

De arbeidersmassa's worden niet steeds armer en ellendiger. Ieder weet, dat het tegendeel waar is. Dat er een tendentie heerscht om enkele industrieën te concentreeren in kartellen en trusts valt natuurlijk niet tegen te spreken. Maar daartegenover weten vele andere kleine bedrijven zich met succes te handhaven en komen ook steeds nieuwe kleine industriële- en handelsbedrijven op, die zich zeer levenskrachtig betoonen. De statistiek zoowel als de dagelijksche ondervinding leert het ons.

In den landbouw geldt de concentratie theorie ook heelemaal niet. Maar nog meer. Zelfs gesteld, dat de concentratie van de bedrijven waar was, dan bewijst dit nog bij lange niet de opeenhooping van kapitaal in enkele handen. Immers door den ondernemingsvorm van de naamlooze vennootschap kan ieder, ook met het kleinste kapitaaltje deelnemen in de grootste reuzenondernemingen.

In de wetenschap, uitgezonderd bij de verstokte Marxisten weet men dan ook wel, dat deze theorie van de maatschappelijke omwenteling naar het socialisme, hoe geniaal ook bedacht en in elkaar gezet, geen groote theoretische waarde heeft.

Maar voor de praktische arbeidersbeweging is daar een reusachtig succes mee behaald. Het waren theorieën, die bij de arbeiders inslaan moesten.

En de eer die massale arbeidersbeweging in Duitschland in beweging te hebben gebracht, een beweging die van daar oversloeg naar andere landen, komt toe aan Ferdinand Lassalle. Hij heeft maar korten tijd geleefd. Van 1825 tot 1864. Hij stierf [64] gewond in een duel om een liefdesaffaire.

In den korten tijd van zijn werkzaam leven heeft Lassalle een agitatorische kracht ontwikkeld, die bijna bovenmenselijk is.

Reeds als vijftienjarig jongmensch voelde Lassalle de vreeselijk onrechtvaardige behandeling, die zijn Joodsche geloofsgenooten in de ghetto's moesten ondergaan. Uit zijn dagboek van dien tijd zien we hoe hij zich geroepen voelde om zijn geloofs- en rasgenooten uit dien druk te bevrijden en hen te helpen aan vrijheid en eerbiediging van hun beginselen.

Toen hij met zijn socialistische propaganda begon, was onder de Duitsche arbeiders het communistisch manifest van Marx en Engels nog weinig bekend.

Het was omstreeks 1860, dat de Duitsche nijverheid een groote vlucht begon te nemen. Fabrieken werden gesticht en breidden zich snel uit. Spoorwegen werden aangelegd. Ook de wetgeving werd iets vooruitstrevender. Verschillende vrijheden werden aan het volk verleend.

Maar voor de industriële arbeiders, wier aantal zich ook kolossaal uitbreidde, door verhuizing van het land naar de steden werd alleen iets gedaan door de Coöperatieve

winkel- en credietverenigingen, die op initiatief van Schulze-Delitsch waren opgericht.

De bij de liberale Fortschrittspartei aangesloten arbeidersverenigingen deden alleen iets om de kennis en het onderwijs onder de arbeiders te verbeteren.

Wel was de liberale Fortschrittspartei voorstander van vrijheid van drukpers, verkeersvrijheid, vrijheid van vereeniging en vergadering, doch overigens was de partij een tegenstander van staatsbemoeiing met het economisch leven. Met de economische positie van de arbeiders mocht de staat zich volgens de liberale leer van dien tijd niet inlaten.

Velen van de latere leiders van de socialistische partij, zooals o.a. August Bebel, hebben hunne eerste politieke sporen verdiend in deze liberale arbeidersverenigingen.

Was het te verwonderen, dat de arbeiders uitzagen naar een ander vereenigingsmiddel om hun speciale belangen te bevorderen? Zoo komt het denkbeeld naar voren om een arbeiderscongres in Leipzig te gaan houden.

Het centrale comité richtte tot Lassalle het verzoek zijn in- [65] zichten daaromtrent eens te kennen te geven en te zeggen, hoe er verbetering in de positie van de arbeidersklasse kon worden gebracht.

In dit centrale comité had ook August Bebel zitting, die echter spoedig weer uittrad, omdat hij toen nog een tegenstander was van algemeen kiesrecht.

Lassalle schreef toen als leiddraad zijn "Offenes Antwortschreiben" in 1863. Door vroegere redevoeringen en geschriften van Lassalle was men op de gedachte gekomen hem die opdracht te geven. Rodbertus keurde den inhoud goed.

Met dat "Offenes Antwortschreiben" van Lassalle kan men gerust zeggen sloeg het geboorteuur van de sociaal-democratische arbeidersbeweging.

Lassalle doet zijn best de arbeiders te dwingen een eigen zelfstandige politieke partij te vormen, om te strijden voor algemeen kiesrecht en het daardoor veroveren van de politieke macht.

De manier, waarop Schulze Delitsch de arbeiders wil helpen geeft niets, zegt Lassalle. Want er bestaat immers de onbuigzame economische wet, de ijzeren loonwet. Deze drukt als een natuurkracht het loon steeds naar beneden, totdat het minimum is bereikt waarvan een arbeidersgezin nog juist leven kan.

Hooger kan het loon in onze kapitalistische maatschappij niet stijgen, want dan vermeederen zich de arbeiders, en lager gaat het op den duur ook niet, want dan sterven zij of verminderen hun aantal door emigratie, dan gaan zij niet trouwen of blijven kinderloos.

Iedere tijd heeft wel zijn bijzondere levensstandaard, die stijgt of daalt, ook voor de arbeiders. Maar, zegt Lassalle, hun noodlot is, dat zij in iedere periode juist moeten rondansen op den ondersten bodem van den levensstandaard van hun tijd.

Door het veroveren van de politieke macht kunnen de arbeiders ook den Staat dwingen hen te helpen bij het oprichten van coöperatieve productiegenootschappen, waardoor de loonslavernij zal verdwijnen en de winst, inplaats van in de zakken van de ondernemers, zal terecht komen waar die winst thuis hoort, n.l. in die van de arbeiders.

Zoo werd onder aanvoering van Lassalle 23 Mei 1863 te Leipzig, de "Allgemeine deutsche Arbeiterverein" opgericht. Lassalle werd de president-dictator mag men wel zeggen.

[66] In zijn heftige redevoeringen zien we hem steeds als een hevige vijand van de liberale Fortschrittspartei.

Waar het in 't algemeen volstrekt geen eigen schuld is, maar waar in onzen tijd het welzijn en de ondergang van individuen voor een groot deel wordt bepaald door de conjunctuur, door maatschappelijke omstandigheden, die niemand in zijn macht heeft. Daar is het geen onbillijke eisch dat de gemeenschap — de vrije gemeenschap waar het kan, maar anders de krachtigst georganiseerde gemeenschap — de staat, den noodigen steun verleent.

Zoo kwam het ook, dat Lassalle zich tot de krachtige regeering van Pruisen, vooral tot Bismarck voelde aangetrokken. Bismarck ist ein Mann, die Fortschrittler sind alte Weiber; zeide Lassalle eens. Bismarck, eens de staatssocialistische politicus, zooals wij in de

volgende lezing zullen zien. Lassalle meende van hem het algemeene en geheime kiesrecht te zullen krijgen. In den winter van 1863/4 had Lassalle dan ook verschillende samenkomsten met den man van bloed en ijzer en Bismarck heeft erkend, dat het hem steeds speet wanneer de gesprekken afgelopen waren.

Voor den "deutschen Arbeiterverein" heeft Lassalle hard gewerkt. In Keulen, Dusseldorf, Elberfeld, Solingen, Barmen, overal liet hij zich hooren. Maar als een bliksemschicht, die de arbeidersbeweging een oogenblik verlichtte, verdween hij ook plotseling weer.

31 Augustus 1864 werd hij in het bekende liefdesduel gedood. Maar buiten de Lassalleaansche vereenigingen bestonden er ook nog de Marxistische arbeidersorganisaties, opgericht door de vertrouwensmannen van Marx, Liebknecht en Bebel. Die wilden niets weten van de coöperatieve productievereenigingen met staatssteun waar Lassalle zooveel heil in gezien had. Ook voelen zij niets voor de vaderlandslievende gezindheid van Lassalle en zin eerbiediging van het regeeringsgezag.

Integendeel zij waren internationaal, kosmopolitisch gezind en verheerlijkten maar één middel, den politieken en economischen strijd, den klassenstrijd.

De taktiek, zooals wij die in onze dagen nog steeds zien toegepast vooral in Frankrijk bij de zoogenaamde roode syndikalisten. Hun parool is: eerst werkstaking en strijd om hooger loon en als dit verkregen is, werkstaking en strijd om betere arbeids- [67] voorwaarden. Zoo steeds voort. Altijd in strijd en actie, totdat de ondernemers ten slotte strijdensmoede hun bedrijven zullen verlaten en ze overgeven aan de arbeiderssyndikaten.

De Marxistische vereenigingen onder Liebknecht en Bebel nu wilden dezelfde taktiek, doch als einddoel overname door den Staat van alle bedrijven. In dit opzicht staan nu nog altijd de anarchistische roode syndikalisten scherp tegenover het Marxisme.

De leiders begrepen, dat op eenheid moest worden aangestuurd. Lassalleanen en Marxisten moesten vereenigd worden. Op het daartoe in 1869 gehouden congres te Eisenach waren de partijen nog te veel verdeeld.

Maar eindelijk 1875 op het congres te Gotha kwam de verbroedering en samensmelting tot stand. Daardoor ging de partij krachtig vooruit.

In het nieuwe Deutsche Rijk was algemeen kiesrecht voor den Rijksdag ingevoerd en 1877 hadden de socialisten reeds 12 afgevaardigden. Maar nu braken er ook oogenschijnlijk bange tijden voor hen aan. Er werden door de anarchisten van den daad aanslagen gepleegd op den keizer en andere regeeringspersonen. In de bestuurskringen meende men die te moeten wijten aan socialistische propaganda.

Daarom werd 1878 de socialistenwet uitgevaardigd. Alle socialistische arbeidersvereenigingen en bladen werden verboden. De hoofden van de partijgroepen uit de steden verbannen en velen van hen daardoor broodeloos.

De partijdagen moesten in het buitenland worden gehouden. De "Sozialdemokrat" mocht niet meer in Deutschland uitgegeven worden en verscheen van toen af in Londen.

Maar wat niemand had kunnen verwachten gebeurde. Juist door de verdrukking groeide het aantal socialistische stemmen verbazend aan.

Bij de verkiezingen van 1890 werden bijna 1 1/2 miljoen socialistische stemmen uitgebracht. 1 Oc. 1890 hield de wet op te gelden. Vorst Bismarck, die juist een verscherping van de wet wilde, was afgetreden, hij had zijn post moeten verlaten. De jonge Keizer Willem 11 wilde de wet niet meer.

Zoo konden de partijdagen weer in Deutschland gehouden worden en tevens een betere organisatie worden begonnen.

Op het Congres in Erfurt 1891 werd het door Karl Kautsky [68] opgestelde programma van beginselen aangenomen.

Dit programma was zuiver Marxistisch. Het Marxisme had gezegevierd. Het socialisme zou voortaan zijn een revolutionaire partij, die van samengaan met de burgerlijke partijen niet wilde weten.

Ook de sociaaldemocratische arbeiderspartij, die in 1894 in ons land is gesticht met het programma van Erfurt als beginselprogram, werd in dienzelfden geest geleid.

Maar reeds in 1891 had Georg von Vollmar, een Beiersche afgevaardigde, in München een rede gehouden, waarin hij erop aandrong de partij te vervormen tot een meer hervormingsgezinde politieke partij. De revolutionaire leuzen moest men meer laten varen. De partij moest trachten verbeteringen te brengen in de toestanden van de arbeiders, desnoods in samenwerking met vooruitstrevende burgerlijke partijen

In de practische politiek hadden reeds eenigen tijd Turati in Italië en Jaurès in Frankrijk deze hervormingsgezinde politiek gepropageerd.

Bebel, de verwoede tegenstander van deze hervormingsgezinde taktiek meende, dat door het veldwinnen van dergelijke ideeën de partij in het moeras zou verzinken.

Toch kreeg de hervormingsgezinde richting meer en meer aanhangers. Vooral onder de Zuid-Duitschers. De Beiersche afgevaardigden waren zelfs zoover gegaan om voor de begroting te stemmen. Ja, zij hadden zich zoover vergeten, dat zij bij een Beiersche Staatsminister thuis hadden gedineerd.

Wij willen onzen staat niet vernietigen zei von Vollmar op de partijdag in München 1894, maar wij willen den staat voor ons zien te veroveren.

Vooral Eduard Bernstein heeft in die nieuwe moderne richting krachtig en mooi werk verricht. Hij eischte een revisie, daarom spreken wij nog altijd van revisionisten, een herziening van de Marxistische leer, die immers op bijna alle punten afweek van de logica en van de feiten. Die beroemde artikelen van Eduard Bernstein verschenen eerst onder den titel: "die Probleme des Sozialismus", in die Neue Zeit van 1896-1898. Een jaar later verschenen ze als een apart boek "Die Voraussetzungen des Sozialismus". Hoe was Bernstein tot zijn nieuwe ideeën gekomen?

[69] In zijn ballingschap had Bernstein in Engeland kennis gemaakt met den hervormingsgezinden arbeid der Engelsche vakverenigingen. Hij had gezien, dat door dit zoog. Reformisme heel wat resultaten konden worden verkregen. Niet door revolutie, maar door evolutie, door gestadige hervormingsgezinde, democratische wetgeving zijn de arbeidersbelangen het beste gediend.

Zoo onderwerpt Bernstein bijna alle oude leerstukken van Marx aan een revisie.

Wel werd op het Congres te Dresden 1903 het revisionisme verworpen. Men wilde zich blijven vastklampen aan de verouderde leer van Marx. De klassenstrijd moest het doel blijven. Geen begroting, vooral geen oorlogsbegroting mag worden aangenomen. Geen samengaan met burgerlijke partijen dus. Maar gelukkig zijn er vele socialisten, vooral ook leden van vakverenigingen en coöperatieve vereenigingen, die inzien, dat door al die revolutionaire maatregelen het doel niet bereikt wordt. Ook in het Engelsche Arbeidersjaarboek van 1916 wordt onomwonden gezegd, dat meer en meer de neiging opkomt, ook in de Engelsche arbeiderskringen, om arbeids- en loongeschillen te beslechten niet door strijd maar door abritage. En geen wonder, wanneer men nagaat dat in het jaar 1) [1] Zie: The Labour Year Book 1916. Blz. 190-192] 1912 alleen in Engeland niet minder dan 41 millioen arbeidsdagen voor de arbeiders en de patroons verloren zijn gegaan door werkstakingen. Ik behoef niet uitterekenen hoeveel schade hierdoor aan arbeiders en producenten is berokkend. Maar die is enorm.

Zouden de Marxisten consequent willen wezen, dan moesten zij stemmen tegen iedere wet die verbetering brengt in den toestand van de arbeiders. Want ieder zoo'n wet dempt den klassenstrijd, inplaats van dien aan te vuren. En ieder zoo'n wet brengt de arbeiders volgens Marx' leer dus verder af van hun socialistischen toekomststaat.

Na den dood van Paul Singer in 1911 en de ziekte van August Bebel, die stierf Aug. 1913 worden ook in Deutschland gelukkig de punten van verschil tusschen beide richtingen niet meer zoo op de spits gedreven en wint daardoor het revisionisme meer en meer terrein.

Nu, door den oorlog vooral, hebben in alle landen de meerder- [70] heden zich geschaard aan de zijde van 2) [2] Op het Congres van de Engelsche Labour-Party, 23-26 Januari 1917 te Manchester gehouden, werd met groote meerderheid steun aan de Regeering toegezegd en deelname van Socialisten aan de regeering goedgekeurd.] de burgerlijke regeeringen. In Deutschland, Frankrijk, Engeland, Oostenrijk, Italië. De internationale socialistengemeenschap is daardoor tijdelijk gedood, behalve voor een kleine minderheid, die gedurende den oorlog enkele malen in

Zimmerwald, een klein Zwitsersch plaatsje saamgekomen zijn.

U weet nog hoe in ons land op het buitengewoon congres van de S.D.A.P. te Deventer gehouden op 13 en 14 Februari 1909 drie redacteuren van het zuiver Marxistische weekblad "de Tribune" uit de partij zijn gezet.

Sinds dien Ijd hebben de echte Marxisten in ons land een eigen partij, de S.D.P.

Van de S.D.A.P. behooren de voornaamste leiders, een Troelstra, Vliegen, Schaper tot de revisionisten, tot de hervormingsgezinde socialisten.

Een mooie gelegenheid hebben de socialisten in ons land 1913 laten voorbijgaan, om eens te toonen, wat het socialisme als mederegeering vermag. Een diep ingrijpende sociale wetgeving ware mogelijk geweest, als de oorlog niet uitgebroken was. Maar dat kon men in 1913 niet vermoeden. U weet het, na de herstemmingen trad het Ministerie Heemskerck af. De liberale concentratie beschikte toen over 38 stemmen, de S.D.A.P. over 16 stemmen.

Troelstra gaf toen, ofschoon hij voor zich zelf geen ministerschap wilde, in een interview met het persbureau Vas Dias te kennen, dat hij afstand deed van de revolutionaire idee, dat sociaal-democraten niet aan een burgerlijke staatsregering kunnen deelnemen, ja dat zijn partij zelfs bereid was de verantwoordelijkheid van het militarisme onder zekere voorwaarden op zich te nemen.

Het S.D.A.P. congres van 9 en 10 Augustus 1913 te ZwoIle dacht er echter anders over en hield zich met zeer kleine meerderheid aan de Amsterdamsche resolutie van 1904 die luidde, dat de sociaaldemocratie in geen enkel opzicht deel kan uitmaken van een regering in de burgerlijke maatschappij en zulks in overeenstemming met de resolutie Kautsky, aangenomen op het internationale congres te Parijs in 1900.

[71] Ofschoon de deelneming aan zulk een ministerie te Zwolle Aug. 1913 niet voor goed werd verworpen, werd het toch voor deze gelegenheid door het congres niet aanvaard.

D.J. Wijnkoop, de voorzitter van de S.D.P. slaakt ten opzichte van dit congres deze verzuchting in de "Nieuwe Tijd" van 1913:

"Ondanks allen schijn van het tegendeel heeft het Reformisme, het revisionisme, nog in geen enkele partij van het internationale Socialisme zoo'n massale overwinning behaald als het Nederlandsche reformisme op het congres te ZwoIle.

Want de heele partij had principiëel geen enkel bezwaar tegen het aanvaarden der ministerportefeuelles en de halve partij had er ook zelfs practisch voor het moment niets op tegen."

W.H. Vliegen, de bekende geleerde revisionistische socialistische wethouder van Amsterdam dacht er heel anders over volgens zijn artikel in de Socialistische Monatshefte van 27 November 1913.

"Als de sociaaldemocratie, onder omstandigheden, zooals wij ze in Holland hebben, het probleem der regeeringsverantwoordelijkheid niet anders weet op te lossen, dan door de arbeidersklasse te verwijzen naar de liberalen, schrijft hij, dan verschrompelt ze onverbiddelijk tot een secte ineen. Er voor te zorgen, dat de toekomst der S.D.A.P. een andere worde, dat is de taak van het Reformisme".

Geachte aanwezigen, in Nederland hebben de burgerlijke partijen de grondwet van 1848 gegeven, en hebben zij de volksrechten uitgebreid bij de Grondwet van 1887. De burgerlijke partijen hebben de kieswet van 1896 gesanctioneerd. De burgerlijke partijen zijn het geweest, die de arbeidswet, de veiligheidswet, de ongevallenwet, de verzekering tegen ziekte, invaliditeit en ouderdom aan de arbeiders hebben voorbereid of reeds gegeven. De burgerlijke partijen ook zijn het, die het algemeene kiesrecht hebben beloofd en het zullen geven aan het Nederlandsche volk. Zeker een verleden, waarop de zoogenaamde burgerlijke partijen den dank ook van de arbeidersklasse hebben verdiend. Zou de tijd nu nog niet gekomen zijn, uit alle kringen de hervormingsgezinde elementen te vereenigen, uit de socialisten, uit de democratische liberalen, uit de arbeidersgezinde katholieken en de hervormingsgezinde antirevolutionairen. Laat [72] toch varen dien eeuwigen dwazen strijd voor revolutie, voor algemeene werkstaking en voor den republikeinschen regeeringsvorm. De arbeiders ondervinden er niets dan schade van. En Nederland zal zijn Vorstenhuis niet verlaten, zoolang er nog een Oranjevorst bestaat.

Evenals in alle andere landen de socialisten de regeeringen steunen bij het oorlog voeren ter wille van het vaderland. Laat ze van nu af steeds als meest linksche hervormingspartij de vooruitstrevende regeeringen steunen van ons land in de werken van den vrede, om ons volk steeds hooger op te voeren naar beschaving en welvaart.

[73]

HET STAATSSOCIALISME.

In de eerste lezing heb ik getracht U een beeld te geven van de theorie en praktische toepassing der economische vrijheid en U doen zien, hoe die theorie in werkelijkheid moest worden omgezet om de eenvoudige reden, dat het maatschappelijk leven de praktische verwezenlijking ervan noodig had.

Zonder de economische vrijheid: vrijheid van bedrijf, vrijheid van verkeer, vrije concurrentie en het vrije looncontract zou de welvaart niet de hooge vlucht hebben kunnen nemen, die zij ons de laatste honderdtwintig jaren te aanschouwen gaf.

Dat was in korte trekken de quintessens van mijn eerste lezing.

En nog steeds staan wij in het praktische bedrijfsleven, niet alleen in ons land, maar in alle beschaafde landen op het standpunt van de economische vrijheid en de vrije concurrentie. Al is het waar, dat daar de laatste jaren nog al enkele beperkingen op zijn gemaakt, zooals wij straks zullen zien.

In de tweede lezing over het Socialisme, heb ik beproefd U aan te toonen, hoe de economische vrijheid in het begin van de moderne industriële periode deed geboren worden aan den eenen kant, bij de kapitalistische ondernemers in landbouw, handel en nijverheid een opeenhooping van rijkdommen, van weelde en genietingen en aan den anderen kant bij de niets dan hun arbeidskracht bezittende proletariërs een ellende, een ontbering en een verwildering van zeden als gevolg daarvan.

Wij hebben gezien, hoe daar het socialisme en de moderne sociaal-democratie moesten ontstaan als een noodzakelijke reactie tegen de leer en de praktijk van de vrije concurrentie en het vrije looncontract. Wij hebben gezien, dat het niet meer dan natuurlijk was, dat deze socialistische leer aanhangers moest trekken onder de scharen der proletarische arbeidersmassa's. Het socialisme hield hen immers als einddoel voor oogen, het [74] ideaal van Marx, n.l. de maatschappij, waarin geen heeren en waarin geen knechten meer zullen zijn, doch waar allen werkende leden zullen geworden zijn van de groote collectivistische Staatsgemeenschap, die alle ondernemingen en bedrijven dan in handen heeft. Nu moet ik dit er direct aan toevoegen, dat men bij geen verstandig socialist meer een beschrijving vindt tegenwoordig van dien socialistischen toekomststaat en bij geen van hen ook een preciese, nauwkeurige verklaring van de wijze, waarop die heilstaat zou zijn te verwezenlijken.

Bij iedere poging, die gedaan wordt om een dergelijke juiste beschrijving te geven duiken zooveel onoverkomelijke moeilijkheden op, dat allen zich erbij moeten neerleggen en zeggen: wij willen dien schoonen idealen heilstaat nastreven, maar hoe precies, dat is ons onmogelijk te zeggen.

Alleen de grootste kenner van het Marxisme van onzen tijd, Kautsky heeft in Delft voor het Studenten Leesgezelschap een lezing gehouden in 1902 en deze ook afzonderlijk als brochure uitgegeven in Berlijn onder den titel van: "Am Tage nach der sozialen Revolution" en ons daarin een blik gegund in zijn ideeën en ons beschreven, hoe hij zich voorstelde, dat de maatschappij er zou uitzien na die sociale revolutie.

Kautsky is een wetenschappelijk en een eerlijk man.

Hij erkent, dat de grootste moeilijkheid zal wezen, om de productie op dezelfde hoogte te houden als die bereikt heeft in onze kapitalistische maatschappij.

Zou de productie van goederen er geringer zijn, dan zou ook de welvaart kleiner worden in de socialistische maatschappij dan in onze samenleving. Dat mag natuurlijk niet.

Maar om de productie minstens op hetzelfde peil te houden zou evenals nu gewerkt moeten worden in de mijnen en in fabrieken. Zonder gas en electriciteit zou ook de collectivistische staat der socialisten zich niet bevredigd gevoelen. Zonder ijzer en staal zouden wij terugzinken naar het steenen tijdperk van den voorhistorischen tijd, toen de mammoth en andere voorwereldlijke dieren op aarde rondliepen. Een tijdperk, dat wij nu niet terugwenschen.

Dus ook in den socialistischen staat zullen we een scheiding kunnen maken tusschen plezierigen, opbeurenden arbeid aan den eenen kant en dien in moeilijke, ongezonde bedrijven aan den anderen.

[75] Dat alle bedrijven staatsondernemingen geworden zijn, verandert hieraan volstrekt niets.

Nu is het echter juist de vraag, hoe kan de staat de menschen ertoe brengen den plezierigen, mooien, bevrediging schenkenden arbeid te verlaten en overtegaan naar de moeilijke, inspanning eischende maar toch noodige bedrijvigheid.

Dwang zou het middel kunnen zijn. Door den grooten socialist 1) [1] Zie H. Dietzel, Karl Rodbertus.] Rodbertus is deze dan ook als het beste middel aanbevolen.

Maar Kautsky deinst voor dwang terug. Hij zou liever een ander middel zien toegepast. En wel, het zal u verbazen het te hooren. Hij wil n.l. verschil maken in belooning. Een hooger loon voor den moeilijken arbeid, een lager loon in de meer gezochte, door de arbeiders geprefereerde ondernemingen.

Zoo zien we, dat zelfs de grootste Marxist van onzen tijd den loonstrijd brengt ook in zijn socialistisch toekomst-ideaal!

Wij behoeven Kautsky daarover niet hard te vallen. Het is eenvoudig onmogelijk de socialistische wetenschap erkent het volmondig tegenwoordig, ons een enigszins precies beeld te vormen van de socialistische maatschappij.

De socialisten hebben ten eenenmale volledig gefaald, mogen wij gerust zeggen, waar zij als architecten steen voor steen het nieuwe ideëalistische staatsgebouw hadden moeten weten te teekenen en op te trekken.

Het opbouwen hebben zij, qua socialisten niet verstaan.

Maar voor een groot deel gelijk hebben zij daartegenover gehad in hun critiek, waar zij de toestanden in onze maatschappij hebben onderzocht, gehekeld en gebrandmerkt.

Daar ligt in de uitkomsten van hun studieën naast veel, wat onjuist is of vreeselijk overdreven ook veel, dat perse waar is en gegrond en reden geeft tot jammerklacht.

Het systeem van de vrije concurrentie is een stelsel van groot voordeel voor de machtigen en krachtigen, maar nadeelig voor de zwakkere individuen, groepen en klassen in onze maatschappij.

Ieder zorgend voor zich zelf. Ieder mensch, werkende en strijdende om zich een weg te banen in onze moeilijke maatschappij [76] moet met zijn ellebogen anderen op zij duwen, die niet zoo krachtig of goed gewapend zijn als hij.

Het is de ideale vrijheid voor den Übermensch, voor den krachtmensch, die zich van eigen energie, gezondheid, wilskracht en macht bewust den strijd gaarne aandurft en begint, omdat hij zeker is van de overwinning.

De heele maatschappij veranderd in een strijdperk, dat zouden mannen als de filosoof Nietzsche graag zien, die zeggen, dat alleen de Übermensen het recht hebben te leven.

De zwakkeren moeten maar ten onder gaan.

Zoo denken ook de 1) [1] Zie K Diehl: Theoretische Nationalökonomie I Blz. 339 en vlg.] Sociologen en staathuishoudkundigen die aanhangers zijn van den leer van den beroemden Darwin (1809-1882).

Die groote natuurkundige had aangetoond, hoe bij den strijd om het bestaan tusschen de dieren, die individuen blijven leven en gelegenheid hebben zich voort te planten, welke het best voor dien strijd zijn toegerust. Zij, die de beste organen hebben, de krachtigste vitaliteit, de meest geschikte verweermiddelen, het grootste aanpassingsvermogen aan hun omgeving, overwinnen in den "Struggle for life," de zwakkere elementen daarentegen zijn gedoemd in dien strijd onder te gaan.

Zoo krijgen we een natuurlijke selectie ten voordeele van de beste, krachtigste soorten en individuën.

En aan deze ervaring had Darwin verbonden zijn bekende evolutie-theorie, de theorie van den geleidelijken vooruitgang van het geslacht.

Die strijd om het bestaan namelijk, die maakt, dat de gezondsten, flinksten van iedere soort in het leven blijven en zich voortplanten en vermeerderen heeft ook tot gevolg, dat langzaam maar zeker het ras vooruitgaat in kracht, schoonheid, gezondheid en flinkheid.

Die zelfde wet van de natuurlijke selectie en van de geleidelijke evolutie nu zou volgens darwinistisch gezinde sociologen ook kunnen werken onder de menschen, wanneer men den maatschappelijken strijd maar laat voortgaan, zonder inmenging van staatswege.

De zwakken, de zieken, de ellendigen, zullen dan misschien [77] wel van kommer en gebrek omkomen. Dat moge voor enkele individuën schadelijk zijn. Voor het menschelijk geslacht als geheel genomen in zijn historische wording is het geen verlies. Immers de sterkeren, de overwinnaars, zullen blijven leven en zich vermeerderen. Zoo krijgen we op den duur menschen met mooiere en sterkere lichamen en met een geest, die beter voor den strijd geschikt is! The survival of the fittest. Het overleven van de meest geschikte elementen.

Als aanhanger van die leer bestrijdt bijvoorbeeld Herbert Spencer in zijn "Man versus the State," de mensch tegenover den staat, (verschenen 1884), iedere staatsbemoeïing met de zwakken. Zelfs schoolplicht en steun aan bibliotheken en musea acht Spencer uit den booze. Want geen mensch mag meer genot hebben dan hij door zijn eigen vrijen arbeid verkrijgen kan, zonder steun van den staat.

Het recht van den sterkste verkondigt hij. Zoo ook 1) [1] Zie zijn: Die Gesellschaftsordnung und ihre natürlichen Grundlagen.] Otto Ammonn.

In ons land is prof. Steinmetz een van die darwinistisch gezinde sociologen. Hij keurt bijv. den oorlog goed, omdat deze de krachtigste, flinkste rassen de overwinning zal bezorgen en de zwakkere van het wereldtooneel zal doen verdwijnen.

M.i. is deze theorie niet alleen onmenschelijk hard, maar ook geheel en al onjuist.

Wat voor de dieren geldt, is daarom nog niet zonder meer van toepassing op de menschen.

Natuurlijk willen wij graag om ons heen zien de mooiste en nuttigste dieren. Wij kunnen het ook goedkeuren, dat door hun onderlingen strijd de besten naar voren treden, in 't leven blijven en hun geslacht voortplanten.

Maar denken wij ons nu eens een menschenmaatschappij, waarin werkelijk als gevolg van den strijd om het bestaan en de evolutionistische werking daarvan de groote meerderheid zou uitmunten door lichaamskracht, energie en schoonheid. Alle vrouwen daar concurreerend met Venus in hardosweelde, in slankheid van leest, in oogopslag, in lenigheid, in uiterlijke bevalligheid. Alle mannen daar schooner dan Adonis of Alcibiades. Zou u dan begeeren in zoo'n maatschappij, van buiten lijkende [78] op een tuin vol bloeiende rozen, vol uiterlijk mooi dus, te wonen, wanneer de harten der menschen er waren als die van tijgers en hyena's? Neen, niet waar? Heeft het gemoedsleven, hebben de ethische en godsdienstige opvattingen voor ons niet een veel grootere beteekenis dan de darwinistische sociologen willen aannemen in onze maatschappij? Ja toch zeker?

Wanneer men het stelsel van de vrije concurrentie ziet werken, kunnen wij dan wel zoo'n groote bewondering koesteren voor die volkomen vrijheid?

Dat is een vraag, die alleen maar bevestigend beantwoord kan worden door diegenen, die meenen dat de ontplooiing van de individueele krachten, het uitslaan van de vleugelen der persoonlijkheid alleen noodig zijn voor enkele bevoorrechte menschen en klassen. Maar wie, daarmee niet meer tevreden, zijn eischen hooger stelt, kan die volkomen vrijheid niet weer zoo toejuichen.

Want hoe komt het, dat de leden van de zoogenaamd betere standen, men bedoelt dan gewoonlijk beter van kapitaal voorziene standen, in de eerste tijden van de industriële periode wel konden stijgen van burger tot groot-industriëel en niet de arbeiders?

Dat kwam niet, doordat de eersten hadden een beter verstand, een mooier en flinker

karakter, een gezonder lichaam. Neen, de voornaamste en primaire oorzaak was eenvoudig, dat de financiële en maatschappelijke positie van hun vader hen in staat stelde om goed onderwijs te genieten, om te doen aan spel en sport, om zich zoo uitstekend mogelijk, ook technisch, te bekwamen, voor de bedrijfsleidersfunctie, die zij later zouden vervullen.

Het was geen persoonlijke uitnemendheid, die hen sierde, maar in oorsprong waren het sociale omstandigheden, die hen deden uitsteken boven het gros hunner medemenschen. Daar komt nog dit bij. Het zijn lang niet altijd de besten, die overwinnen in den maatschappelijken concurrentiestrijd. Vaak zijn het de sluwsten, de gemeensten, zij, die er niet tegen opzien oneerlijke middelen te gebruiken, die als overwinnaars uit het strijdperk te voorschijn treden.

Deze overtuiging won meer en meer veld. De socialisten hadden vaak gelijk bij hun critiseeren van de kapitalistische maatschappij en de gevolgen van de vrije concurrentie. Dit werd langzamerhand erkend in steeds breeder wordende, ook niet- [79] socialistische kringen van literatoren, politici, in regeeringsbureaux en niet het minst natuurlijk door de beoefenaars van de wetenschap, die het meer in het bijzonder betrof, door de staathuishoudkundigen.

Maar de staathuishoudkunde is tot dit betere en meer juiste inzicht niet zoo heel spoedig gekomen.

Wel had Adam Smith reeds 1776 erop gewezen, dat de economie niet alleen tot taak heeft de economische verschijnselen en toestanden in de maatschappij te beschrijven en in hun oorzaken en gevolgen te onderzoeken. Neen, zei hij, de staathuishoudkunde heeft tot taak te trachten de middelen aan te wijzen, om de maatschappij vooruit te brengen in bloei en welvaart.

Zoo zegt Adam Smith, de tegenstander overigens van regeeringsbemoeiing.

Wanneer in een bepaalde stad bijv. de bakkers gebruik maken van hun monopolie en samenspannen om den prijs van het algemeene volksvoedsel, het brood, naar boven te schroeven, dan is er niets tegen, maar alles voor te zeggen dat de regeering of het stadsbestuur een maximumprijs vaststelt.

Zoo zou ik u vele voorbeelden kunnen noemen om aan te toonen, dat Adam Smith de Staathuishoudkunde niet wilde als een zuiver theoretische wetenschap, maar tevens als een practische wetenschap, die de middelen tot verbetering aangeeft. Precies als in de medische wetenschap, waar men zuivere theorie aan practische lessen verbindt. Wat zou u van een medicus denken, die precies weet, welke weefsels bij u door ziekte zijn aangetast en door welke oorzaken; maar die zich er niet om bekommert middelen tot genezing aan te geven of te zoeken ten minste.

Maar de volgelingen van Adam Smith, met Ricardo (1772-1823) in Engeland en Jean Baptiste Say (1767-1832) in Frankrijk voorop, terwijl zij meenden hunnen meester op den voet te volgen, keken bijna uitsluitend naar de theoretische taak van de economie.

Het gemoed van den onderzoeker moet buiten spel blijven meende men.

Evenals een natuurkundige bij het onderzoek van een machine de wrijvingsoppervlakken nagaat, en hij de lengte en breedte [80] der raderen en kamraderen berekent, evenals een scheikundige de stoffen ontleedt in haar elementen en als een wiskundige de cijfers tot formules groepeerd, zoo deden de staathuishoudkundigen na Ricardo met het onderzoek van de maatschappij.

Zuivere theorie, zonder dat het gemoed mocht meespreken.

De klassieke economisten onderzochten de verschijnselen en toestanden in de maatschappij van de vrije concurrentie. Zij zagen hoe daar door den prikkel van het eigenbelang gedreven ieder trachtte om vooruit te komen. Om met de minste moeite het grootste voordeel te behalen. Zij gingen den loop der goederen prijzen na en onderzochten de hoogte van het loon der arbeiders, alles onder het stelsel van de vrije concurrentie.

En de conclusies, waartoe zij kwamen, meenden zij geldig te kunnen verklaren voor alle landen en voor alle tijden.

Dit geldt niet voor Adam Smith zelf, maar voor zijn volgelingen, ik wijs daar

nadrukkelijk op.

Die klassieke volgelingen van Adam Smith vergaten te veel dat onze maatschappij niet bestaat uit machines maar uit vreugdige en lijdende menschenkinderen.

Zoo zegt bijv. de beroemde Thomas Robert Malthus, de groote man van de Bevolkingsleer, die aantoonde, dat de menschen de neiging hebben om zich in sterker mate en vlugger te vermeerderen dan de beschikbare levensmiddelen, wat dus, wanneer er geen voorzieningen worden getroffen in de toekomst moet neerkomen op gebrek en ellende. Malthus schreef in 1803 nog in zijn "Essay on the Principles of Population," een zin, dien hij in de latere drukken van zijn werk weglief om de oppositie, die hij opriep:

"Een mensch, geboren op de reeds geheel bezette aarde, die door zijn familie niet kan worden onderhouden en wiens arbeid voor de maatschappij niets nuttigs kan opleveren, heeft niet het minste recht om voedsel voor zich te vragen. Hij is werkelijk overbodig hier op aarde. Voor zoo iemand is geen plaatsje aan den grooten disch der natuur gedekt. Hem wordt bevolen zich te verwijderen en de natuur zelve zorgt er wel voor, dat dit vonnis wordt geëxecuteerd."

Zuivere wetenschap zonder gemoedstrilling.

Zoo wil ik nog aanhalen Mc. Culloch, een van de beroemdste volgelingen van Ricardo. [81] Ook de menschen behooren tot het kapitaal in de maatschappij. En evenals men kapitaal heeft van grooter en minder waarde, zoo ook onder de menschen. Economisch gesproken zegt hij, is de Europeaan bijv. een kapitaal dat wij hooger in waarde moeten taxeeren dan een Hindoe.

En evenals Mc. Culloch de waarde van een machine meent te kunnen bepalen door de productiekosten daarvan na te gaan, zoo wil hij op dezelfde wijze ook de waarde van een menschelijke machine, van den Europeeschen arbeider construeeren.

Ieder arbeider, zegt hij, die den volwassen leeftijd heeft bereikt, kan men beschouwen als een machine, die gekost heeft om hem te produceeren, eerst een ongeveer twintigjarige zorg en arbeid om hem zoover te krijgen en dan de uitgaven van voedsel, kleding, opleiding, uitgaven aan dokter etc., zoodat men de productiekosten en daarmee de waarde van zoon menschelijke arbeiders-machine in geld precies berekenen kan.

Ik weet wel, men moet die en dergelijke uitspraken niet zoo kwalijk nemen als men wel gedaan heeft. Carlyle bijv. was er woedend om en noemde in verbittering de staathuishoudkunde van zijn tijd "the dismal Science" de ijselijke, sombere wetenschap.

Maar toch de methode, die men volgde, was verkeerd. Men wilde van de staathuishoudkunde maken een zuiver theoretische wetenschap. Men meende daarbij den genialen Adam Smith te volgen, doch men had zijn voorbeeld vergeten.

Die zuivere theorie is mogelijk voor de natuurkunde, voor de natuurlijke historie, voor de vergelijkende taalstudie, voor de wiskunde. Bij die studiën mag het hoofd warm worden, maar blijft het hart koel.

Niet onaangedaan kan ons gemoed blijven bij de studie van een sociale wetenschap als de staathuishoudkunde, die zich bezig houdt met een onderzoek naar de economische verschijnselen en toestanden in onze maatschappij en naar de economische verhoudingen tusschen de menschen. Ik ben er verre van om te beweren, dat de staathuishoudkunde zich zou moeten metamorphoseeren in een politiek stelsel. Neen, de conclusies waartoe deze wetenschap komt, moeten gebaseerd zijn op zuiver wetenschappelijke onderzoekingen van de historie en op een vergelijking tusschen toestanden en economisch-sociale wetge- [82] vingen der verschillende landen. De zuivere theorie, zooals de 1) [1] Zie de belangrijke poging daartoe in het laatste levenswerk van Böhm-Bawerk: "Macht oder ökonomisches Gesetz" in Zeitschr. f. V., S. u V. 23e Band 1914.] Oostenrijksche school die geeft, moet met die uitkomsten in onverbreeklijk verband worden gebracht. Maar zoover zijn we nog niet, en daarover kunnen we hier niet verder uitweiden.

In den tijd, waarover wij spreken. zag men in de economie in het voedsel van den arbeider zoowat hetzelfde als in de reparatiekosten aan een machine.

Doch daar steekt langzamerhand een krachtige storm op, en komt hevig verzet ook bij niet-socialisten tegen de klassieke economie en tegen het stelsel van economische vrijheid

en van de vrije concurrentie, dat zij als 't eenige ware had voorgesteld.

Als een van de eersten moeten wij hier noemen Simonde de Sismondi. Jean Charles Leonard Simonde de Sismondi, geboren 1773 en gestorven 1843. Oorspronkelijk was hij een aanhanger van de liberale klassieke economie.

Maar de omstandigheden en het bestudeeren van de maatschappelijke toestanden hadden hem van inzicht doen veranderen.

Hij was secretaris van de Handelskamer te Genève. Tweemaal riep men hem tot het hoogleeraarsambt; 1803 naar Vilna; 1819 naar Parijs aan de beroemde Sorbonne. Maar beide keeren wees hij het eervolle beroep van de hand.

Met Madame de Staël was hij goed bevriend en tweemaal begeleidde hij haar op haar reizen door Italië in de jaren 1804-1808. 1813 werd hij lid van den grooten Raad van Genève. Op het kasteel van Madame de Staël had hij ook kennis gemaakt met den beroemden Engelschen socialist Robert Owen.

Is, vraagt 2) [2] Zie ook S. Polak, *Economische Bloemlezing* Blz. 48, 117, 233.] Sismondi, door de grootindustrie het huis van den armen arbeider beter toegerust tegen koude en storm? Bezit hij betere kleeding en beter voedsel dan vroeger?

Zijn zijn arbeidsuren verkort en is de inspanning van zijn spieren door al die nieuwe uitvindingen verminderd?

Op al die vragen moet hij met neen antwoorden. En de regeering is ingesteld om het voordeel te bevorderen van alle menschen, die haar onderworpen zijn.

Iedere regeering moet dus steeds het belang van de geheele [83] gemeenschap in het oog houden. Aan den arme evengoed als aan den rijke moet verzekerd zijn een aandeel in de vreugde, in het geluk en in de welvaart, in de genoegens des levens. Als landsregeering is het haar plicht de Voorzienigheid mee te helpen om het geluk op aarde te vergrooten.

1) [1] Zie Prof. Dr. H. Herkner: *die Arbeiterfrage* II Blz. 56 en vlg.] Zoo Thomas Carlyle (1795-1881) de schrijver van "Helden en Heldenvereering", "The dismal Science" noemt hij de economie. Hij gaat hevig te keer tegen de groote fabrikanten, die vreezen in de hel te komen als ze niet goud stapelen op goud, totdat al hun kasten en kisten gevuld zijn.

Er is in Engeland, zegt Carlyle, geen tot werken geschikt paard, dat niet goed verzorgd wordt en geen goed voedsel krijgt, dat niet op tijd wordt geborsteld en geliefkoosd en dat niet in zijn binnenste tevreden op aarde kan rondwandelen. Maar wel zijn er duizende tot arbeid geschikte en willige menschen in Engeland, die bijna van honger moeten omkomen.

Zoo de bekende John Ruskin (1819-1900), die de kunstnijverheid weer zoo graag de plaats zou zien veroveren. die zij in de middeleeuwen bezat, opdat de menschen weer liefde zouden voelen voor de resultaten van hun arbeid. Een liefde, die door het machinale fabriekswerk verloren is gegaan.

Ruskin zegt: Het steenkool kloppen uit de mijnen veroordeelt honderdduizenden ertoe binnen in den schoot der aarde als schimmen uit de onderwereld rond te dolen in kleine enge ruimten, waar zij in gebogen houding moeten verblijven, waar een gruwelijke hitte hen bevangt en waar zij de beste uren van hun leven ver van hun gezin moeten doorbrengen.

En dan is de zwarte rook en damp en roet van de fabriekssteden een eeuwig treurfloers, waarin de stedelijke arbeiders hun heele leven zijn gehuld.

Zoo schreef ook Napoleon III als prins in 1839, dus tien jaren voordat hij den troon van Frankrijk als keizer zou bestijgen. De Napoleontische ideeën gaan uit naar de hutten der armen, niet om daar menschen- en burgerrechten te brengen, waarmee ze niets uitrichten kunnen, maar om hun honger te stillen en hun smart te lenigen. De arbeidende klasse bezit niets. Het doel moet wezen om hun eigendom te verschaffen.

[84] Doch al die sporadisch geuite stemmen hebben weinig invloed gehad. Niet in Frankrijk en niet in Engeland is het eerst een omkeering van grootere beteekenis gekomen in de economische wetenschap en in de practische politiek daardoor.

1) [1] Zie vooral Mr. M. W. F. Treub: *De ontwikkeling der Staathuishoudkunde tot Sociale Economie* (1896).] De ombuiging naar de katheders- en staatssocialistische richting is voltrokken in Duitschland. Het eerst vooral in de kringen van de jonge professoren in de

Staatshuishoudkunde omstreeks 870 daar. 2) [2] Zie Dr. Else Conrad "Der Verein für Sozialpolitik"; die wij hier geheel volgen.] De toestanden in Duitschland gaven er dan ook aanleiding toe.

De industriële ontwikkeling, die Engeland reeds sedert 1770 ongeveer, geleidelijk had doorgemaakt en die Engeland had verheven tot het eerste industriële land van de geheele wereld begon in Duitschland veel later.

Veel later, maar ook veel krachtiger, intenser. In 1835 was er nog maar 6 K.M. spoorweg, in 1870 al 18.560 KM. De verschillende tolgrenzen, die ieder klein Duitsch staatje omsloten hielden waren weggevallen door de stichting van den Duitschen Zollverein. Daardoor een reusachtige vermeerdering in handel en verkeerswezen door het groote Deutsche tolgebied.

Tegen 1860 werd ook de wetgeving in Duitschland liberaler, vrijheidslievender. Omstreeks dien tijd werd bedrijfsvrijheid ingevoerd en verkeersvrijheid voor de arbeiders. Nu kon de grootkapitalistische productie eigenlijk eerst met kracht worden doorgezet. Met de groot-industrie ging hand in hand meerdere vrijheid, maar ook verscherpte concurrentie.

De rustige rust van voor 1850 was verdwenen.

Voor al na den gelukkigen afloop van de oorlogen van 1866 en 1870-71 begon in Duitschland een geweldige ondernemingsgeest op te komen. Het was of tot zoolang een nachtmerrie de ondernemers had bedrukt. Nu opeens voelde men zich krachtig en vrij.

De Fransch-Duitsche oorlog had daar twee millioen mannen onder de wapenen geroepen en daardoor een groot deel van de nijverheid in 't land met lamheid geslagen.

Na den oorlog waren alle voorraden opgebruikt. Oorlogsmateriaal, spoorwagens, kleeding en eetwaren waren verdwenen [85] of verbruikt zonder dat voor nieuwe goederen om ze te vervangen was gezorgd.

Zoo begrijpt men, dat de vraag naar bijna alle landbouw-, handels- en nijverheidsproducten enorm was.

De bestaande ondernemingen konden lang niet voldoen aan de groote vraag, die ontstond.

Daarbij kwam nog dit. Frankrijk moest aan Duitschland een oorlogsschatting van vijfduizend millioen francs betalen in goud. Direct het eerste jaar had Frankrijk daarvan twee duizend millioen francs voldaan. Bij den aanblik van die sommen verloren zoowel de minister van finantiën van Pruisen Camphausen als de beheerder van de finantiën van Duitschland Delbrück beiden hun hoofd. Hoe moesten dergelijke reusachtige bedragen worden belegd?

Staatsleeningen werden van particuliere bezitters opgekocht, fondsen werden bij hoopen aangeschaft voor rekening van de regeering. Zoo kregen de burgers goud in handen, waar ze geen raad mee wisten, waarvoor geen soliede belegging aan te wijzen was.

Dat was de meer directe aanleiding tot de zoogenaamde Gründerperiode. Al dat geld, dat eerst als een vruchtbare goudregen was verwelkomd, bleek een goudorst, een mammonisme wakker te roepen dat als een besmettelijke ziekte het heele Deutsche volk aantastte.

Dan werd in Duitschland door de munthervorming van 1872 een waarde van 762 millioen mark gouden munt in omloop gebracht, zonder dat de oude munten werden ingetrokken. Het geld verloor daardoor zijn waarde. De prijzen van de goederen stegen in korten tijd enorm.

Ook dat werkte weer mee om de productie aantevuren en nieuwe ondernemingen te stichten.

In Pruisen werden in 1872 504 naamlooze vennootschappen opgericht met een kapitaal van 11/2 milliard Mark.

Het beursspel en het oprichten van maatschappijen was aan de orde van den dag.

Altijd lichtzinniger ging men aan het werk. Het stichten van maatschappijen werd een loonend bedrijf.

Zoon oprichter van een naaml. vennootschap heet in het Duitsch een Gründer, en in vele hotellijsten van dien tijd zien we de [86] vrouwen van de heeren zich inschrijven als

Frau Gründer so und so.

Alle kringen van de bevolking werden door die avontuurlijke ondernemingszucht aangegrepen.

Of de stichtingen waren opgebouwd op vaste, stevige grondslagen werd niet meer onderzocht.

Eerlijkheid kende men in dat opzicht niet meer. Wat de eerlijkheid verbood of toeliet ging men niet meer na door het zijn eigen geweten aftevragen. Neen, dat werd nagezocht in de artikelen van het Strafwetboek. Zag men kans door de mazen van de wet heen te kruipen, dan was ook de stem v/h. innerlijk geweten tot zwijgen gebracht. De rechterhand behoefde niet te weten wat de linker stal, wanneer maar goede winst werd behaald.

Ieder trachtte zijn kleine of groote zaak om te zetten in een naamlooze vennootschap. En deze dan voor een veel hoogere waarde in te brengen, dan zij werkelijk bezat.

Kunstmatig werden de eerste jaren de dividenden naar boven geschroefd. Zaken, die geen % winst maakten, betaalden uit het kapitaal het eerste jaar een flink dividend. De aandeelen rezen enorm. De eigenaar deed ze van de hand en de nieuwe bezitter even zoo.

Na 1873 kwam de debacle. Honderde ondernemingen, die niet op een steenen rots, maar op een zandgrond waren gebouwd, gingen te niet.

Faillissementen volgden elkaar op. Groote oude namen werden vernietigd. Het was een zwendelperiode, zooals men nooit gezien had.

Het groote bacchanaal van de economische vrijheid. Een zwelgp partij voor het schuim der Manschestermannen. Een ideaaltijd voor den avonturier. Maar voor den eerlijken werker en voor de arbeiders bleef de toestand precair. Arbeiders werden bij honderden tegelijk ontslagen, op straat gezet en waren aan de bitterste ellende ten prooi. Met de bestaanszekerheid, met de welvaart van groote groepen werkers werd eenvoudig gespeeld. Gedobbeld werd met menschenlevens.

Dat was nu juist de geschikte tijd om te bewijzen, dat de theorieën van de vrije concurrentie, hoe goed ook bedoeld en hoe nuttig ook in het begin, niet meer volledig zoo konden blijven gelden.

[87] Het waren hoofdzakelijk jonge professoren in de economie, die in Duitschland optraden in dien tijd met hun nieuwe leer.

Jonge geleerden, die het practische werken van de klassieke economische vrijheidsleer met eigen oogen hadden gezien. Zij kenden ook de theorieën van Adam Smith en zijn school op hun duimpje.

Maar daarbij, en dat was iets nieuws voor de hooggeleerde heeren aan de universiteiten; zij hadden zich ook verdiept in de werken en geschriften van de socialistische schrijvers.

Zij hadden niet langer hun schouders opgetrokken en met waanwijs gebaar zich afgewend van die proletariërs-theorie, om zich op hun studeercellen terug te trekken. Neen, zij erkenden openhartig en volmondig, dat in de socialistische critiek op onze maatschappij veel waars stak. De kristallen waarheid, die omsloten was door zooveel vlechtwerk van overdreven, valsche en dwaze voorstellingen trachtten de geleerden daaruit te ontwarren.

Een paar van die beroemde mannen wil ik hier noemen.

In de eerste plaats Lujo Brentano met zijn werk over de Engelsche vakvereenigingen en vooral met zijn intreedende als privaatchoort in de economie over de loontheorieën, een rede die hij hield een dag, nadat in Berlijn het bericht was bekend geworden van de Commune, de groote revolutie in Parijs 1871.

Dan prof. Schonberg in Freiburg, een vriend van den overleden socialist Lassalle met zijn inaugureele rede over Kamers van arbeid, ook in 1871.

In die redevoeringen wezen zij erop, dat het toch in de wereld niet alleen aankomt op een groote productie, maar ook op een betere verdeling der goederen.

De socialistische theorieën berusten voor een groot deel op fantasie, Schonberg wil het niet tegenspreken; maar toch zijn het de socialisten geweest, die ons weer gewezen hebben op de moreele banden, die ieder individu aan de gemeenschap verbinden.

Deze redevoeringen werden reeds als socialistisch uitgekreten door de liberale

Manchestermannen die in Duitschland ook een organisatie hadden en geregeld bij elkaar kwamen op het "Volkswirtschaftliche Congress."

Maar vooral door de rede van 1) [1] Zie het eerste deel van deze rede in S. Polak, *Economische bloemlezing* blz. 194, 245.] Adolph Wagner over de [88] "Sociale kwestie" 12 Oct. 1871 in de garnizoenskerk te Berlijn gehouden, werd het vaandel van de nieuwe economische richting in de wetenschap ontrold.

Is dat voldoende, vraagt Adolph Wagner, dat er veel wordt voortgebracht?

Moeten wij verder alles maar aan zijn natuurlijk verloop overlaten?

Neen, zegt Wagner. De rijkdommen moeten wij beschouwen als een door God ons toevertrouwd pand, dat wij alleen mogen gebruiken terwille van het algemeen belang, niet terwille alleen van particuliere, egoïste genoegens. En het is niet waar, dat men de ellende in de wereld maar rustig moet laten voortwoekeren.

Neen, zoolang er nog te verbeteren valt, moeten wij de hand aan de ploeg slaan, niet bij de pakken blijven neerzitten.

Nooit zou het socialisme zooveel aanhangers hebben gekregen, nooit zou de klassenhaat zoo verbitterd zijn geworden, wanneer wij allen onzen plicht hadden gedaan en de leer van de economische vrijheid, het stelsel van *laisser-faire*, *laisser-passer*, tijdig hadden verlaten voor een betere en mooiere leer.

Voor een dicht opeengepakte menigte had Adolph Wagner gesproken en een diepen indruk had zijn rede gemaakt.

Ook veel oppositie natuurlijk in de pers van de tegenpartij, van de orthodoxe aanhangers van de leer der economische vrijheid.

Zoo verscheen 17 Dec. 1871 in de *Nationalzeitung* een artikel van de hand van H. B. Oppenheim getiteld: "Manchesterschool en Kathedersocialisme". Kathedersocialisme omdat het professoren waren, die van den kathederaf het socialisme, zooals de tegenstanders het noemden, verkondigden.

Deze naam als scheidnaam bedoeld maakte veel opzien. De aanhangers van de nieuwe richting in de economie lieten zich de betiteling aanleunen. Zij waren er trotsch op tot de nieuwe richting te behooren.

H. B. Oppenheim, de uitvinder van het woord "Kathedersocialist", zeide, wij hebben ieder, die bij de oplossing van de sociale kwestie aanspraak maakt op hulp van den staat, een socialist genoemd.

Waar nu deze opvattingen van den professoralen kathederaf worden verkondigd daar hebben wij het recht te spreken van kathedersocialisme.

[89] In de *Breslauer Zeitung* van dienzelfden tijd wordt ook geklaagd dat men zulke socialistisch-gezinde hoogleeraren op de Duitse universiteiten toelaat. "Gefährliche Halbwisser" noemt die krant ze zelfs.

De "Hamburger Correspondent" was het eenige blad, dat stukken van de zoogenaamde kathedersocialisten wilde opnemen.

De partij van den vrijhandel en de kathedersocialisten spraken over en weer de vinnigste woorden tot elkaar. Zoo eindigt bijv. Prof. Wagner zijn "open brief" aan den Heer H. B. Oppenheim met het gedichtje van Goethe:

Über's Niederträchtige
Niemand sich beklage
Denn es ist das Mächtige
Was man Dir auch sage

Wandrer, gegen solche Not
Wolltest Du Dich sträuben;
Wirbelwind und trocknen Kot
Lass sie drehen und stäuben.

Al die mannen, die inzagen, dat er iets gebeuren moest, begrepen, dat zij zich moesten

aaneensluiten. Tegenover het Volkswirtschaftliche congress, dat van geen staatsbemoeiing met het lot van arbeiders en middenstanders wilde weten, moest een ander lichaam gesteld worden. (Het geheele verhaal van het ontstaan van den "Verein für Sozialpolitik" ontleen ik aan het bekende boek van de geleerde juffrouw Dr. Elsa Conrad, de dochter van den beroemden professor Conrad, getiteld "der Verein für Sozialpolitik".)

Het initiatief ging uit van prof. Ad. Wagner en Dr. Eckhardt. Zondag 6 Oct. 1872 tegen kerktijd kwam in Eisenach het eerste Congres van de "Verein für Sozialpolitik" te zamen.

Daar zag men ook prof. Adolph Wagner, prof. Schmoller, en prof. Lujo Brentano, beroemde mannen, die ook nu nog in onzen tijd ieder oogenblik ons verrassen door hun geschriften en lezingen, die aantoonen, dat deze ongeveer tachtigjarige oude heeren gelukkig nog steeds hun gezondheid en jeugdigen gloed hebben behouden. Ik hoop, dat dit nog langen tijd het geval zal mogen zijn.

[90] Prof. Schmoller opent de vergadering met een rede.

Wij hebben, zegt hij, deze vergadering bij elkaar geroepen omdat wij de hoop koesteren gemeenschappelijk een basis te zullen vinden om de sociale verhoudingen te verbeteren.

De diepe kloof tusschen de maatschappelijke klassen, de gistende ontevredenheid in de arbeidersbevolking, die dreigt tot een sociale revolutie te zullen aangroeien, hebben twijfel wakker geroepen aan de juistheid van de Manchesterleer van de volledige economische vrijheid en staatsonthouding.

Niet nivelleering, gelijkmaking, zooals de socialisten willen is ons ideaal, maar een geregelde opklimming moet mogelijk zijn, waardoor ieder in staat is vrij zich naar hooger te verheffen; maar niet zooals nu, waar voor de lagere klassen het stijgen in wetenschap, kennis, kunst, beschaving, zoo goed als onmogelijk is gemaakt.

Algemeen werd in Duitschland erkend, dat dit congres een van de belangrijkste gebeurtenissen was van dat jaar en dat tusschen 8 en 18 October 1872 meer over de sociale kwestie werd gesproken en gelezen dan anders in tien jaren.

Het volgende jaar 13 Oct. 1873 werd de vereeniging voor sociale politiek in Eisenach geconstitueerd.

In 1874 namen ook twee afgevaardigden van vorst von Bismarck aan het congres deel.

Zooals gezegd, tot de kathedersocialisten moeten allen gerekend worden, die niet langer wilden blijven staan op het oude standpunt van volkomen staatsonthouding.

Lujo Brentano, die vooral heil ziet in "Zelf help", door het zich organiseeren van arbeiders en middenstanders en een voorstander is van handelsvrijheid, even goed als Adolph Wagner, die meer speciaal tot de staats-socialisten wil en behoort gerekend te worden 1) [1] Zie: Adolph Wagner: *Die Strömungen in der Sozialpolitik und der Katheder- und Staats-Sozialismus* (1912).]. Ook Bismarck behoorde in dien tijd tot de staats socialisten. Staats-socialisten noemen zich alleen die kleine groep van kathedersocialisten, die waar het nuttig of noodig of wenscheijk is zeer ver willen gaan met staatsinmenging in het economisch leven. Die staats-socialisten hebben een heel andere opvatting over de taak en het doel van den staat dan de aanhangers van de leer der economische vrijheid.

[91] Het is volgens de staats-socialisten niet voldoende, dat enkele of vele individuën hunne krachten en gaven ten volle kunnen ontplooiën.

Het sociale, het gemeenschappelijk belang van allen, van de heelen staat schuiven de staatssocialisten meer op den voorgrond.

Zij willen den staat een blijvenden, zeer grooten regelenden invloed toekennen op het economisch bedrijfsleven.

Terwijl de uiterste linkerzijde van de individualisten, de anarchisten, die van geen regeering en geen staat iets willen weten in de volkomenste individuele vrijheid het hoogste goed zien, hechten de staats-socialisten meer waarde aan de souvereiniteit van het volk als geheel, waaraan ieder individu zich heeft te onderwerpen, zoodra het algemeen belang, het staatsbelang het eischt.

Voor den consequenten staats-socialist zijn de individuën atomen, stofdeeltjes, die spoedig door den dood weer verdwenen zijn in den maatschappelijken levensstroom.

De staat daarentegen is het algemeene, het blijvende, het onvergankelijke. De staat

blijft, terwijl de menschengeslachten komen en vergaan.

Alleen door de staatshulp kan van de zonder richtsnoer werkende maatschappij gemaakt worden een harmonisch samenwerkend geheel. Zonder staatsingrijpen lijkt de maatschappij wel een schip zonder stuur, dat ronddobbert op de woeste baren, en geslingerd wordt naar allekanten.

Met een krachtig staatsgezag is het een stevig stoomschip, dat door vaste hand geleid, ons brengt naar veiligen haven.

1) [1] Zie Adolph Wagner: *Volkswirtschaft und Recht*, besonders *Vermogensrecht*.] Al de menschen- en burgerrechten, waar men vroeger in den tijd kort na de Fransche revolutie zoo aan gehecht was, hebben voor den consequenten staats-socialist geen groote principieele beteekenis.

Vrijheid van vergadering, vrijheid van drukpers, vrijheid van het looncontract, bedrijfsvrijheid etc. Alles mooie dingen, zoo lang ze gebruikt worden in het belang van den staat of de volksgemeenschap, maar van nul en geener waarde wanneer zij worden gebruikt om oproerige ideeën onder de menschen te verspreiden, die het staatswezen in gevaar brengen.

[92] En eigenaardig is het, dat twee geheel aan elkaar tegenovergestelde staatsrechtelijke systemen, dat van Thomas Hobbes en dat van Rousseau daarin overeenstemmen, dat zij beide eischen een geheele onderwerping van den mensch, van den burger aan het Staatsgezag.

Thomas Hobbes leerde in 1581, dat ieder mensch al zijn rechten geeft in handen van den Souverein, zoodra de staat wordt gesticht.

Hij is daardoor de verkondiger geworden, zooals wij in de eerste lezing gezien hebben, van de absolute, door geen beletselen meer tegengehouden vorstenmacht, tegenover wien niemand iets intebrengen heeft.

1) [1] Zie Rousseau: *Le Contrat social* (1762).] Maar Rousseau, de man, die door zijn ideeën de Fransche revolutie mee heeft helpen tot uitbarsting te brengen, diezelfde Rousseau leerde toch de onderwerping van ieder burger, natuurlijk niet onder een absoluten vorst, die als dictator zou regeeren, Rousseau leerde de onderwerping van ieder burger onder den algemeenen volkswil, (*volonté générale*).

Bij het ontstaan van den staat, zegt Rousseau, is ieder verplicht zich geheel en al te onderwerpen aan den wil van het geheel, die tot uitdrukking komt in den wil van de volksmeerderheid.

Eigenaardig dus; dat de verkondiger van de absolute vorstenmacht met betrekking tot de rechten der burgers tot dezelfde resultaten komt als een van de voornaamste grondleggers van de absolute Democratie. Ook bij Rousseau, die van geen Souvereine vorstenheerschappij wil weten is ieder burger onderworpen aan den Souvereinen wil des volks.

De Staatssocialisten behoeven dus niet erg te zoeken om een staatsrechtelijken grondslag te vinden voor hun ideeën.

Wij moeten letten, zei Adolph Wagner op het "Evangelisch-soziale Kongress," waarvan hij eerepresident is, te Essen 1912; letten niet alleen op het belang van de arbeiders maar op dat van de heele bevolking. De sociaaldemocratie kijkt alleen naar het belang van de arbeiders en dat is een verwerpelijke klasse-egoïsme. De sociaaldemocratie doet alsof de arbeiders de eenige klasse in de maatschappij zijn, waarop het aankomt, op wier belang gelet moet worden. Dat is niet zoo, zegt prof. Adolph [93] Wagner. Wij kunnen geen bevolking gebruiken, die alleen uit arbeiders bestaat. Wij hebben een verschil in klassen, standen en beroepen noodig en wij willen die behouden. Daarom wil het Staatsocialisme ook geen afstand doen van den grondslag van onze maatschappelijke ordening. Het staatsocialisme wil behouden privaatbezit aan kapitaal, gebouwen, grond. Het staatsocialisme wil ook niet dat alle particuliere nijverheid en handel ophouden zooals de socialisten willen. Het staatsocialisme weet te goed dat het particuliere initiatief, de particuliere bedrijvigheid niet gemist kunnen worden. Als alle nijverheid zou worden staatsarbeid zooals bij de post, bij de telegrafie, bij de administratie dan zou er komen een groote vermeerdering van sleurwerk, van het werken naar een precies geregeld schabloon

en het vrije geniaal opblaiende initiatief zou voor een groot deel worden gedood of ten minste, verlamd. Neen, het staatsocialisme ziet in, dat de maatschappij de particuliere ondernemers met hun reusachtige energie en hun kolossale werkkraft niet kan missen. Maar het staatsocialisme ziet ook weer in, dat die particuliere ondernemers, hoeveel goede kwaliteiten die ook mogen hebben en hoeveel goeds daarvan ook moge uitgaan voor de welvaart van den staat, niet mogen worden absolute dictators, aan wie honderden vrije arbeiders als slaven onderworpen zijn.

Het staatsocialisme wil, dat de staat ingrijpt, waar de distributieve gerechtigheid niet voldoende tot haar recht komt. Waar onrecht geschiedt, hetzij door bedrog, hetzij door economische verdrukking, daar mag de hoogste macht, die wij op aarde hebben: de staat, ingrijpen om het onrecht te keeren, om te zorgen dat niet enkelen maar zooveel mogelijk allen genieten van de vruchten, die de aarde en de menschelijke arbeid opleveren. Deze Staatsocialistische ideeën nu zijn het geweest, die de sociale wetgeving te voorschijn hebben geroepen. Engeland is het land, dat de eer toekomt het eerst door ingrijpen van den Staat de bescherming van de arbeiders te zijn begonnen.

Op aandrijven van Sir Robert Peel kwam daar 1802 de eerste sociale fabriekswet tot stand. Die wet had alleen betrekking op leerlingen in de wol- en katoenfabrieken. Hun werktijd werd tot twaalf uren beperkt en nachtarbeid voor de kinderen verboden.

1809 werd de wet verbeterd en arbeid van kinderen onder negen jaar in de katoenspinnerijen verboden. Het was niet zoo [94] heel veel, maar het was toch op den nieuwen weg het moeilijke begin. In dien tijd vreesde men al, dat de heele Engelsche nijverheid zou worden ten gronde gericht door die paar sociale wetten. Zooals te verwachten was heeft de ervaring het anders geleerd.

Eerst Duitschland komt de eer toe, geleerd door de school der katheders- en staatsocialisten en geholpen door den grootsten staatsman, dien Europa ooit gehad heeft, den vorst von Bismarck, de sociale verzekering te hebben aangedurfd.

Met de keizerlijke Boodschap van 17 November 1881 werd een nieuw tijdperk, dat van de sociale verzekering geopend.

In de memorie van toelichting tot de Wet op de Verzekering tegen ongelukken in Duitschland heette het: de Staat moet helpend ingrijpen, ook wanneer dergelijke daden socialistisch worden genoemd.

De laagste klassen in de maatschappij verkeerden vaak in moeilijke positie, zoodat zij zich niet altijd zelf helpen kunnen. Daarom kunnen zij er aanspraak op maken om geholpen te worden.

De sociale politiek, d.w.z. die politiek, die bewust regelend ingrijpt in de economische verhoudingen en gedragen wordt door ethische beginselen begon daarmee haar zegetocht door Europa.

Bij de oude politiestaatmaatregelen van vóór de Fransche revolutie was het slechts te doen om vergrooing van de macht van den vorst en den Staat. Nu was het te doen om een betere, rechtvaardige samenleving.

Maar het doel van Bismarck was tevens, hij heeft het openhartig uitgesproken, om al die verzekerde en rentetrekende arbeiders van oproerige lastige menschen te maken tot vaderlandslievende, goede Deutsche burgers.

In 1883 werd de wet op de ziekteverzekering; 1884-1887 de verzekering tegen ongelukken en 1889 de wet op de verzekering tegen invaliditeit en ouderdom in Duitschland ingevoerd.

De Deutsche arbeidersverzekering werd een leerschool voor alle andere landen van Europa. Oostenrijk, Italie, Frankrijk, ons land, Engeland, Zweden en ten slotte ook Amerika hebben op groote of kleine schaal het Deutsche voorbeeld gevolgd.

Wij hadden sedert 1874 reeds de wet, op initiatief van S. v. Houten tot stand gekomen, die den arbeid van kinderen beneden twaalf jaar verbood. Maar deze wet gold niet voor huiselijke diensten en veldarbeid.

[95] Nu hebben wij een uitgebreide arbeidswet, geldend voor vrouwen en jeugdige personen, (1889, gewijzigd 1911); de veiligheidswet (1895); de stoomwet (1897); de wet op

de Kamers van arbeid (1897): de leerplichtwet 1900; gezondheidswet. woningwet (1901), steenhouderswet (1911), stuwadoorswet (1914). Onze eerste verzekeringswet is de wet op de verzekering tegen ongelukken van 1901. Maar deze geldt nog niet voor den landbouw en ook niet voor den handel. Dan hebben wij ook nog een ouderdomsrente voor oude arbeiders sedert 1913. De Leerplichtwet en de Woningwet vormen een waardige gedenkzuil voor den op 18 Januari 1917 ontslapen Staatsman Mr. H. Goeman Borgesius.

Misschien dat wij binnenkort ook nog zullen krijgen de verzekering tegen ziekte, invaliditeit en ouderdom, en waar wij hier staan op vrij wetenschappelijk terrein en niet op door hartstochten bewogen politiek gebied, daar past het ons een eerbiedige hulde te brengen aan de nagedachtenis van den helaas te vroeg ontslapen staats-socialistischen dominee-minister A. S. Talma, die deze laatste wetten heeft voorbereid. En nu ik hier dezen staatsman genoemd heb, wil ik ook zijn tegenstander noemen op politiek gebied, maar die toch ook tegenover het staats-socialisme vriendschappelijk gezind is. Ik bedoel, onzen oud-Minister Mr. M. W. F. Treub. Hij heeft het krachtigst geprobeerd met zijn intrede als professor 23 Nov. 1896 de kathedersocialistische richting hier in ons land ingang te verschaffen. De Curatoren van de universiteit wilden hem toen niet als professor, maar de Amsterdamsche gemeenteraad, die hem zoo lang als wethouder had leeren kennen, benoemde hem toch. En dat was een uitmuntende keuze, ofschoon al heel gauw de politiek hem naar de Tweede Kamer trok. Och, zei hij in zijn intrede tot de Curatoren: dat u mij als hoogleeraar niet wilde spreken eigenlijk vanzelf, waar tusschen uw leeftijd en dien van mij een heele generatie ligt, een generatie ook van denken en wat dat beteekent juist in de wetenschap der economie, dat heb ik u in mijn rede bewezen, zei Prof. Treub.

In Duitschland is men nu in de laatste tijden ook begonnen niet alleen de zieken en invaliden te verzekeren, maar ook van staatswege ziekenhuizen en sanatoria op te richten om de zieken zoo spoedig mogelijk te genezen en ze weer gezond terug te geven aan hun gezin, aan hun bedrijf en aan het vaderland.

[96] Het 1) [1] Zie: Dr. Franz Servaes; Das Reichsversicherungsamt in Illustrierte Zeitung No: 3809 Blz. 936.] geld, dat daarvoor uitgegeven wordt, is niet weggesmeten. Het keert immers in duizend vormen weer terug als familiegeluk, als gezondheid, als menschenwaarde Het maakt het volk krachtig en geschikt tot arbeidspraestaties.

Zoo willen sommigen nog verder gaan. Prof. 2) [2] Zie Ad. Wagner: Unternehmensgewinn und Arbeitslohn.] Ad. Wagner hield in 1897 een sedert dien tijd veel besproken lezing over "ondernemerswinst en arbeidsloon" voor de Christelijke mijnwerkers in Dortmund. Daar verdedigde hij de stelling, dat wanneer een onderneming een hoogere winst oplevert dan de rente die in dien tijd voor de soliedste staatspapieren te bedingen is plus een zeker percentage voor de te loopen risico, dan hebben de arbeiders in die onderneming er recht op een gedeelte van de meerdere winst op te eischen.

Door een goede organisatie zouden de arbeiders het hun toekomend gedeelte kunnen veroveren.

Dit zou een voordeel wezen, zegt prof. Wagner niet alleen voor de arbeiders van die onderneming, maar voor de heele maatschappij.

Engeland, heeft eerst 16 Sept. 1911 door de onvermoeide werkzaamheid van Lloyd George zijn wet gekregen op verzekering tegen ziekte, invaliditeit ouderdom en werkeloosheid.

Met die werkeloosheidsverzekering is Engeland, ofschoon zij niet voor alle bedrijven geldt, de eerste in Europa geweest.

In ons land is nu sedert 1 Nov. 1916, in 's Gravenhage gevestigd een dienst der werkeloosheidsverzekering en arbeidsbemiddeling, waar wel spoedig ook een wettelijke regeling zal worden voorbereid.

3) [3] Uit Het Handelsblad van 6 Januari 1917.] Zooals men weet is thans, ingevolge een Kon. besluit van 2 December j.l., met ingang van 1 Januari 1917, een geheel nieuw stelsel van werkloosheidsverzekering — het zoogenaamde Deensche stelsel — ook hier te lande ingevoerd.

Dit stelsel breekt met de tot nu toe gevolgde usance, dat aan de daarvoor in aanmerking komende vereenigingen, door gemeente en rijk, bijslag op de werkloozen-uitkeering wordt verstrekt.

[97] Inplaats daarvan zullen die vereenigingen, welker reglementen door den minister van Waterstaat, onder wien de dienst der werkloosheidsverzekering ressorteert, zijn goedgekeurd en waarvan de leden woonachtig zijn in gemeenten, die verklaren of reeds verklaard hebben tot de nieuwe regeling toe te treden, bijslag ontvangen op de door haar te storten contributie voor de werkloozenkas. Aangezien, gelijk van zelf spreekt, het onderzoek van de reglementen geruimen tijd zal vorderen, is den gemeentebesturen machtiging verleend, voorloopig voort te gaan met het verleenen van bijslag op de uitkeeringen in afwachting van het tijdstip. waarop deze vereenigingen tot de nieuwe regeling zullen zijn toegelaten.

In Engeland krijgt ook iedere verzekerde vrouw of vrouw van een verzekerde bij een bevalling 18 gulden en tevens gedurende vier weken f 4.50 per week.

Ik kan hier natuurlijk niet alle Staatssocialistische maatregelen bespreken, die er genomen zijn door den staat, of door provincie en gemeenten ten behoeve van de arbeiders of van den middenstand.

Voor de oorlog brengt ons iederen dag, ja ieder uur staatssocialistische wetten, maatregelen tot het regelen van den handel, tot het vaststellen van prijzen, voor het verbruik van steenkolen etc. Ik behoef hier alleen op de beginselen te wijzen; toch wil ik nog een paar sociale wetten noemen, die misschien ook voor ons land wel navolging verdienen.

Zoo bestaan er in Nieuw-Zeeland sedert 1894 en in den Australischen Statenbond sedert 1904 Scheidsgerechten met beslissende uitspraak bij strijd tusschen patroons en arbeiders.

Die uitspraak van het scheidsgerecht is verbindend voor beide partijen. Op straffe van hooge boeten tot 500 £ toe, moeten zij zich bij de uitspraak neerleggen.

In Engeland is iets nieuws het vaststellen van het loonminimum voor verschillende huisarbeiders.

Na de Sweaterstentoonstelling van huisarbeid in 1906 door de "Dayly News" gearrangeerd ging er groote actie uit van de National anti-sweating League. Op die tentoonstelling was het werk van 44 categorieën huisarbeiders vertegenwoordigd, die gemiddeld niet meer dan vijf cent per uur verdienden. Men kon wijzen op het voorbeeld van Victoria en andere Australische [98] staten, waar reeds eenige jaren met gunstig gevoig minimumloonen waren vastgesteld.

Zoo kwam 1909 in Engeland ook een wet tot stand, die het vaststellen van minimum loonen in sommige bedrijven mogelijk maakt.

Ook is in Engeland na de groote mijnwerkersstaking van 1912 toen na een periode van drie weken de aanvoer van steenkolen voelbaar begon te verminderen het minimumloon in de kolenmijnen bij de wet geregeld. D.w.z. de wet maakt de oprichting van districtskamers mogelijk, waarin mineigenaars en vertegenwoordigers van de mijnwerkers zitting hebben met een onpartijdigen voorzitter. Aan de uitspraak van dien voorzitter moeten beide partijen zich houden. Een gedwongen scheidsgerecht, voor geschillen over loon en arbeidsvoorwaarden bestaat sedert 9 Juni 1916 ook in Noorwegen en alleen voor de openbare diensten in Spanje sedert 12 Juli 1916.

Zou het voor ons land ook geen aanbeveling verdienen dergelijke scheidsgerechten tot beslechting van arbeidsgeschillen en loonkamers tot vaststelling van een minimumloon voor het heele land geldig in bepaalde bedrijven, zoodat de eene stad niet benadeeld wordt ten opzichte van andere, zooals nu vaak gebeurd wanneer de arbeiders in de eene plaats wel, in een andere niet goed georganiseerd zijn.

De 1) [1] Zie Prof. H. Herkner, Arbeiterfrage I Blz. 56.] sociale hervormingen, die de laatste veertig jaren verkregen zijn en door de organisatie van de arbeiders en door hulp van den Staat maken, dat de arbeiders krijgen een beter voedsel, betere woning, beter onderwijs en daardoor een beter gewaarborgde plaats in de maatschappij, waardoor zij ook gemakkelijk kunnen opklimmen in welstand en maatschappelijke positie.

Prof. Chapman heeft in het jaar 1912 een onderzoek daarnaar ingesteld en het is hem gebleken, dat in het katoendistrict Lancashire het grootste deel van de fabrikanten, directeuren en procuratiehouders waren voortgekomen uit de arbeidersklasse. En dat dit gebeuren kan is een voordeel niet alleen voor die klasse maar voor de heele maatschappij, want alle sluimerende talenten en gaven moeten gelegenheid hebben zich te ontwikkelen.

Zoo dringt de Staat steeds meer en meer door in de particuliere bedrijven. Vooral ook door den staatssocialistischen eisch, [99] dat de Staat, provincie of gemeente die ondernemingen in handen behoort te nemen of te controleren, in elk geval, die een monopolistisch karakter hebben.

In een stad kan gewoonlijk maar een waterleiding, maar een gasfabriek, maar een tramonderneming bestaan. Op een bepaald gebied meestal maar een spoorwegmaatschappij. Zoo hebben ook de groote spoorwegmaatschappijen van ons land hunne belangen sedert 1 Januari 1917 vereenigd en zijn tot een fusie overgegaan.

Zoo doen het meer en meer ook andere groote instellingen, als levensverzekeringsmaatschappijen, hypotheek- en andere banken.

Ook fabrikanten, met hunne onderlinge prijsovereenkomsten, leveringscondities etc. trachten meer en meer een monopolistische of monopolioïde positie te veroveren.

Monopolistische machtspositiën om daarmee de bevolking te lijf te gaan en door abnormaal hooge prijzen de aandeelhouders rijke dividenden te verschaffen of den directeuren en commissarissen groote inkomsten. Dit alles natuurlijk ten koste van de overige burgerij.

Wanneer de Staat dat in principe ongestoord zou moeten laten doorgaan, dan zou hij evengoed iedere andere afpersing door de vingers moeten zien.

Neen, in die gevallen moet de Staat ingrijpen Of door de prijzen vast te stellen Of door de bedrijven geheel in eigen beheer te nemen.

Zoo heeft Oostenrijk een 1) [1] Zie Prof. B. v. Philippovich: "Monopole", in Sociaal-Economische opstellen aangeboden aan prof. Mr. H. B. Greven.] Staatstabaksmonopolie reeds sedert 1784 en een zoutmonopolie sedert 1835. Italië heeft een Staatsverzekeringsmonopolie ingevoerd. Daar mogen dus geen particuliere maatschappijen meer werken op dit gebied.

Een algemeene regel kan daarvoor a priori niet worden vast gesteld.

In 2) [2] Zie Prof. Ad. Wagner: Grundlegung der Politischen Oekonomie, en Prof. Diepenhorst: Voorlezingen over de Geschiedenis der Economie.] tegenstelling met de sociaal-democraten, die alle bedrijven willen maken tot Staatsondernemingen, achten de Staatsocialisten het noodig ieder geval afzonderlijk te onderzoeken en na te gaan [100] of het technisch en economisch mogelijk en goed is dat de Staat het bedrijf annexeert of dat het beter is andere middelen toe te passen.

Alleen het beginsel nemen zij als vaststaand aan, dat de Staat het recht heeft in te grijpen zooals het algemeen belang het eischt.

Of, zooals 1) [1] Zie Mr. M. F. W. Treub: De ontwikkeling der Staathuishoudkunde tot Sociale Economie, inaugureele rede, 23 Nov. 1896, uitgesproken.] Prof. Treub het zegt, "de sociale economie gaat uit van de stelling, dat de grenzen der vrijheid van ieder bepaald worden door het belang van allen en dat derhalve elk individueel recht aantastbaar is en aangetast moet worden, zoodra het belang der maatschappij, waarvan het individu deel uitmaakt dit vordert." Daarop berusten bijv. de wet tot het tegengaan van oneerlijke concurrentie en de gemeentelijke en provinciale verordeningen tot beteugeling van de vervalsching van levensmiddelen in ons land.

Nu ten slotte een enkel woord over de schaduwzijden, die ook het Staatsocialisme, zooals alle menschenwerk, aankleven.

Vooral komt hier in aanmerking de groote last, die door dat staatstoezicht, door die staatsbemoeiing aan een van de nuttigste klassen in de maatschappij, aan de ondernemers, wordt aangedaan.

In landen, waar bet Staatsocialisme groote vorderingen heeft gemaakt, zooals in Duitschland, voelt men die lasten reeds als ergerlijk.

De energie en de arbeidsgloed dreigen er door gedoofd te worden, zegt men.

Voor een groot deel komt dit ook door de laagste uitvoeringsorganen, door de lagere ambtenaren, wier aantal op onrustbarende wijze vermeerderd. Er mogen er vele goede onder zijn. In ons land zeker zal niemand dat tegenspreken.

Maar veel waars ligt toch in de woorden van 2) [2] Zie Prof. L. v. Wiese und Prof. D. Martin Rade, Individualismus und Staatssozialismus.] Prof. L. v. Wiese.

Wat zoo van boven, van de wetgevende machten komt als wet, algemeene maatregel van bestuur, koninklijk besluit of verordening, zegt hij, dat wordt door de laagste ambtenaren bij elkaar gebonden tot een geeselroede, waarmee de lijdzame onderdanen worden getuchtigd en afgeranseld om de discipline erin te houden.

[101] Steeds meer en meer raken wij verward in een ondoordringbaar struikgewas van paragrafen en wetsartikelen.

Het leven wordt daardoor steeds grauwer en duisterder en de wet, die als een zegen was bedoeld, wordt tot een gruwel en ellende door de sarrende, tergende, op procesverbaal maken beluste ambtenaren. Wil de sociale wetgeving beantwoorden aan wat haar doel moet wezen, om de slavenketenen weg te nemen en de ware vrijheid te doen geboren worden, dan moest er geen ambtenaar kunnen heerschen op geen enkel gebied zonder contrôle van vertegenwoordigers uit de burgermaatschappij.

Evengoed als de Ministers verantwoording schuldig zijn volgens de Grondwet aan de Volksvertegenwoordiging, zoo moest buiten de Rechterlijke Macht ieder toezichthoudend ambtenaar verantwoordelijk wezen aan de kleinere volksvertegenwoordigingen als den Raad, de Provinciale Staten of aan speciale Commissies tot uitvoering der sociale wetten in 't leven geroepen.

In elk geval, iets dergelijks moet gebeuren; dan kunnen op den duur de staatssocialistische maatregelen, die meer en meer genomen zullen worden en moeten worden een zegen zijn in plaats van een vloek niet alleen voor enkele, maar voor alle kringen der maatschappij.

Dan zal bet heilzame staatsocialisme rustig kunnen voortgaan in samenwerking met alle klassen der bevolking en zal meer en meer een rechtvaardige samenleving op aarde kunnen worden gevestigd. Tenminste in de binnenlandsche verhoudingen.

Of dat ook het geval zal zijn in de buitenlandsche relaties kan eerst de geschiedenis leeren.

Dit is zoo goed als zeker, na den oorlog zullen staatsocialistische regelingen van productie, verkeer, handel en arbeidsvoorwaarden nog meer voorkomen dan tot dusver.

Vooraf, wanneer de Ententemogendheden de besluiten van de Conferentie van Parijs zouden willen uitvoeren en zij na dezen bloedigen krijg nog een Economischen Oorlog zouden willen beginnen.

Ieder weldenkend mensch zal hopen, dat dit niet gebeurt, maar dat na het sluiten van den Vrede de internationale en staatsocialistische maatregelen zullen strekken tot het doel het gemartelde Europa weer tot rust te laten komen en het algemeene geluks- en welvaartspeil te verhoogen.

Voorlopige aantekeningen dd. 2007-02-08.

De hier gegeven tekst van Siegfried Polak is een diplomatische weergave van het exemplaar in de bibliotheek van de Erasmus Universiteit te Rotterdam; de daarin ontbrekende tekst van de - uitgesneden - bladzijden [95] en [96] werd aangevuld uit het exemplaar in de bibliotheek van de Radboud Universiteit te Nijmegen. De NCC vermeldt bovendien exemplaren bij de Universiteit van Amsterdam, de Bibliotheek Arnhem, de Technische Universiteit Delft, de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag, de Rijksuniversiteit Groningen, en de Universiteit Utrecht; de brochure is - naar het verluidt: "Ook beschikbaar in microvorm".

Over de auteur Siegfried Polak kon op Internet tot en met januari 2007 de volgende informatie worden verzameld:

1. De Nederlandse Centrale Catalogus vermeldt vier publicaties van Siegfried Polak:

a. *Economische bloemlezing, bevattende korte hoofdstukken van enkele beroemde mercantilisten, physiocraten, klassieken etc.* / met inleiding door Siegfried Polak / gedipl. M.O. Staathuishoudkunde en Staatsinrichting, Groningen [P. Noordhoff], 1913; 248 pp.; aanwezig in 9 NCC-bibliotheken; het bevat: inleiding [pp.1-55], biografische aantekeningen over de opgenomen schrijvers [pp.225-248] en 21 (onvertaalde) tekstfragmenten van/uit:

Pieter de la Court	Aanwysing der heilsame politieke Gronden en Maximen van de Republike van Holland en West-Vriesland (1669)	55-56
David Hume	Essay of the jealousy of trade (1752)	57-60
Sir James Steuart	An Inquiry into the principles of political Oeconomy (1767)	61-64
F. Quesnay	Maximes Générales du Gouvernement Économique d'un Royaume Agricole (1758)	64-68
A.R.J. Turgot	Réflexions sur la Formation et la Distribution des Richesses (1766)	68-78
Adam Smith	An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations (1776)	79-84
T.R. Malthus	An Essay on the Principle of Population (1798)	85-93
David Ricardo	Principles of political Economy and Taxation (1817) (met aant. van J.B. Say)	94-106
Jean Baptiste Say	Traité d'Économie Politique ou Simple Exposition de la Manière dont se forment, se distribuent et se consomment les Richesses (1803)	106-117
J.C.L. Simonde de Sismondi	Nouveaux Principes d'Économie politique (1819)	117-123
Robert Owen	Memorial to The Governments of Europe and America (1818)	123-127
Robert Owen	Memorial to The Allied Powers at Aix-La-Chapelle (1818)	128-142
Fréd. Bastiat	Harmonies Économiques (1850)	142-152
John Stuart Mill	Principles of Political Economy with Some of their applications to Social Philosophy (1848)	152-158
Friedrich List	Das nationale System der Politischen Oekonomie. Der internationalen Handel, die Handelspolitik und der Deutschen Zollverein (1840)	158-166
Wilhelm Roscher	Grundriss zu Vorlesungen über die Staatswirtschaft. Nach geschichtlicher Methode (1843)	166-170
Dr. Carl Rodbertus-Jagetzow	Das Kapital. Vierter Socialer Brief an Von Kirchmann [1850/1884]	170-184
Karl Marx	Das Kapital. Kritik der Politischen Oekonomie [1867]	185-193
Adolph Wagner	Rede über die sociale Frage (1871)	194-209
Karl Lamprecht	Deutsche Geschichte [1891-1909]	209-216
Eugen Von Böhm-Bawerk	Kapital und Kapitalzins [1884]	216-224

b. *Een kennismaking met de leer der economische vrijheid, het socialisme en het staatssocialisme* / door Siegfried Polak / gedipl. M.O. Staathuishoudkunde en Staatsinrichting, Groningen [P. Noordhoff], 1917; 101 pp.; aanwezig in 8 NCC-bibliotheken;

- c. *Beknopte geschiedenis der staathuishoudkunde in theorie en praktijk* / door Siegfr. Polak / gedipl. M.O. Staathuishoudkunde en Staatsinrichting, Amsterdam [Maatschappij voor goede en goedkope lectuur], 1919; 266 + 270 pp.; aanwezig in 17 NCC-bibliotheken, en ook wel antiquarisch verkrijgbaar; de uitgever had hierin een losse, tweezijdig bedrukte aanprijzing gevoegd:

BEKNOPTE GESCHIEDENIS DER
STAATHUISHOUDKUNDE
DOOR
SIEGFRIED POLAK

(Twee deelen samen Ing. f 1.70. Geb. f 2.50)
Met 5 pCt. verhooging voor debitentoeslag en/of porto en
administratiekosten.

OORDEEL DER PERS:

"De heer Polak heeft, zonder te uitvoerig te worden, geschiedenis zoo geschreven, dat zij voor nieuwelingen niet te moeielijk en voor geoeffenden niet onbeduidend is. De samenstelling is logisch en wel overwogen.

Er zijn er die de economie voor een saaie en dorre wetenschap houden, wie in dit nieuwe werk een studie begint, zal dit oordeel niet deelen. Men vindt hierin prettig-eenvoudig, zonder geleerdheidspraal dit deel van de geschiedenis der menschheid uiteengezet." (*Delftsche Courant*)

"Wij willen onmiddellijk vermelden, dat zijn 'beknopte geschiedenis der staathuishoudkunde' in aangenamen vorm den belangstellenden lezer op de hoogte brengt van economische toestanden en de beoefening der economie in vroeger tijden en van de stelsels, die betrekking hebben op de verbetering of de ontwikkeling der samenleving." (*Alg. Handelsblad*)

"De schrijver behoort tot degenen die van de economie een 'ethische wetenschap' willen maken. Hij zet de grenzen wijd uit en behandelt b.v. ook de geschiedenis van de vakbeweging en de sociale wetgeving als praktische economie." (*Prov. Overijsselsche en Zwolsche Crt.*)

"Juist nu de economie zooveel belangstelling ondervindt zal men deze onderhoudend geschreven werkjes gaarne lezen.

Op zeer eenvoudige en gemakkelijk te volgen wijze worden in de hoofdstukken de onderdeelen van de wereldbeschouwingen behandeld, waarbij de schrijver een groote objectiviteit toont toe te passen, zonder daardoor de onderdeelen [1] al te oppervlakkig te beschouwen. De staathuishoudkunde van elk land wordt besproken en aandacht gewijd aan de groote voorgangers en hun leerstellingen op staatkundig gebied." (*De Beurs*)

"Hoewel uit den aard der zaak geen lichte lectuur, zal het o.i. toch den belangstellenden leek kunnen boeien en hem inderdaad een overzicht geven van de geschiedenis der economie." (*De Avondpost*)

"Zonder twijfel komt het werkje van Siegfr. Polak een leemte aanvullen, niet alleen in de Nederlandsche maar vooral in de Vlaamsche litteratuur der staathuishoudkundige wetenschap." (*De Standaard*)

"Wij hebben dit werk met groote belangstelling gelezen en bevelen het warm aan bij allen, die een prettig, leesbare, goed gedocumenteerde en betrouwbare handleiding van de geschiedenis der Staathuishoudkunde zoeken.

De belangstelling bij het publiek voor economische vraagstukken is de laatste jaren zeer toegenomen. De niet-wetenschappelijk gevormde belangstellenden vonden in onze taal slechts weinig om die belangstelling te voeden. Deze uitgave van de Wereldbibliotheek zal hun geven wat zij zoeken. Wij hopen dat velen het zullen lezen en bestudeeren." (*De Vrijzinnig Democraat*)

"Wie belangstelling stelt in de Geschiedenis van de Economie zal met genoegen met dit boek kennis maken. Alles is duidelijk en overzichtelijk behandeld en de schrijver daalt niet te veel af tot allerlei detail. Het is heel geschikt om steeds te worden geraadpleegd en studenten en anderen die al wat studie van de Staathuishoudkunde hebben gemaakt, zullen het boek bij hun studie telkens kunnen opslaan. Het is juist een boek om steeds bij de hand te hebben en de Wereldbibliotheek verricht een nuttig werk met het uitgeven van boeken als deze." (*Mndbl. voor Handelonderwijs en Handelswetenschappen*)

UITGAVE DER MAATSCHAPPIJ VOOR GOEDE EN GOEDKOPE LECTUUR
UTRECHTSEDWARSSRAAT 13 AMSTERDAM

- d. *Beknopte geschiedenis der staathuishoudkunde in theorie en praktijk* / door Siegfried Polak / gedipl. M.O. Staathuishoudkunde en Staatsinrichting / Tweeden, geheel herziene en uitgebreide druk, Amsterdam [Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur], 1928; 795 pp.; aanwezig in 9 NCC-bibliotheken, en ook wel antiquarisch verkrijgbaar - de titelpagina van mijn exemplaar meldt: "7^e - 9^e duizendtal". In de NRC van 17 februari 1929 [www.kb.nl/kranten] verscheen hiervan een - anonieme - recensie [wellicht door W.C. Mees R.Azn. (1882-1970), die in zijn recensies "schr." gebruikte]:

"GESCHIEDENIS DER STAATHUISHOUDKUNDE. Van het werk van Siegfried Polak, getiteld Beknopte Geschiedenis der Staathuishoudkunde in Theorie en Praktijk (uitgave van de Maatschappij voor Goede en Goedkope Lectuur, Amsterdam 1928), heeft ten vorigen jare een tweede druk het licht gezien. Zoals de titel van het werk aangeeft, beoogt het een beeld te geven van de ontwikkeling van het oeconomische denken in den loop der tijden en van de oeconomische toestanden in de verschillende landen. De combinatie is moeilijk en stelt aan den schrijver de hoogste eischen van bekwaamheid. Dat de heer Polak daaraan voldoet, zal men bezwaarlijk kunnen volhouden. Daar, waar hij bij de behandeling van Mercantilisten, Physiocraten, enz. in de bekende paden kan treden, geeft zijn boek een bruikbaar, hoewel geenszins origineel en ook niet geheel feilloos overzicht van de oeconomische leerstellingen. Daarbuiten echter blijft het bedenkelijk beneden het peil, dat men aan een dergelijk werk mag stellen. En bovendien houdt de schr. er een zonderlinge methode van behandeling op na. Zoo heeft hij het b.v. terecht noodzakelijk gevonden om aan zijn boek een hoofdstuk toe te voegen over het conjunctuurvraagstuk. Wie nu echter mocht verwachten dat hij in dit hoofdstuk een uiteenzetting mocht aantreffen van de verschillende conjunctuurtheorieën - een Amerikaan heeft onlangs eens geteld hoeveel van zulke theorieën er in den loop der jaren verkondigd zijn en hij kwam tot een getal van circa 200! - die zal bedrogen uitkomen, want in dit aan een overzicht der oeconomische theorieën gewijde boek wordt in dit verband geen enkele naam genoemd! Mocht van het boek, dat blijkbaar in een behoefte voorziet, ooit een derde druk verschijnen, zoo is er nog heel wat aan te verbeteren."

2. De "Naamlijst voor den Telefoondienst uitgegeven door het Hoofdbestuur der Posterijen en Telegrafie, januari 1915" [http://de-wit.net/bronnen/tel1915] vermeldt hem te Groningen bij telefoonnr. 1388: "Polak, Siegfried, Lid der fa. M. Polak, manif. engros, Brugstr. 19", en bij nr. 438: "Polak, M., Manufact. engros, Haddingestr. 4, (9--6, v. 6 nm. tot 9 vm. tel. No. 1388)".

3. In het proefschrift van Stefan van der Poel: *Joodse stadgers: de joodse gemeenschap in de stad Groningen, 1796-1945*, Assen, 2004 [dissertations.ub.rug.nl] wordt Siegfried Polak genoemd als joodse confectiefabrikant in Groningen:

[p.78]: "Onder de confectie-fabrikanten waren naar verhouding veel joden. Voor de Eerste Wereldoorlog waren vier van de vijf grote confectiefabrieken in Groningen joods [...] Vanaf de jaren dertig kwamen daar nog de kledingfabriek van de gebroeders Menco bij [...] van Dorus Herzberger [...] van Eli van Hasselt en de kledingfabriek Feldbrugge. Laatstgenoemde was opgericht door Siegfried Polak en de rooms-katholiek Feldbrugge, in de volksmond daarom ook wel aangeduid als 'de paus en de smous'."; in noot 26 [p.199] als bron: "Interview Philip Manuel Menco".

Hetgeen spoort met Polak's opmerking op pagina [35] van zijn eerste lezing: "om bij mijn vak te blijven".

4. In de digitale historische krantencollectie van de Koninklijke bibliotheek van vier landelijke dagbladen uit de periode 1910-1945 [www.kb.nl/kranten] komt "Siegfried Polak" 23 keer voor. Dit betreft 17 maal de "Nieuwe Rotterdamsche Courant" (1923-1929) en 6 maal in het "Het Vaderland" (1926-1929). Dit ongerekend de vermelding in 1935 als deelnemer aan een "Bridge drive" in de lunchroom van de Bijenkorf te Rotterdam genoemde "Mr. Siegfried Polak". De NRC meldt in 1923 zijn kandidatuur voor de Groningse Provinciale Staten op de lijst van de vrijzinnig-democratische kiesvereniging Burgerplicht te Groningen. Een deel van de overige berichten betreft bestuurswerk: in de Kamer van Koophandel te Groningen (voor het grootbedrijf); in de commissie van toezicht op het Middelbaar Onderwijs te Groningen; in de vereniging voor Voortgezet Handelonderwijs te Groningen; in het bestuur van de Nationale vereniging voor Handelonderwijs; in de plaatselijke en in de landelijke Maatschappij tot Nut der

Israëlieten.. Op 10 december 1925 noemt de NRC hem als een der opstellers van het Rapport voor de Groningse Kamer van Koophandel betreffende "het voorontwerp van wet op de bindendverklaring van collectieve arbeidsovereenkomsten":

"De commissie is er meer dan ooit van overtuigd, dat handel en industrie er het meest bij gebaat zijn, als de overheid zich zoo weinig mogelijk met deze takken van volksbestaan bemoeit. Zij acht de verbindend verklaring van collectieve arbeidsovereenkomsten een eerste stap in de richting van bedrijfsorganisatie en medezeggenschap, welke ten slotte zal leiden tot socialisatie van bedrijven, gelijk meer dan duidelijk blijkt uit de motie aangenomen op het congres der Nederlandsche Vereeniging van Fabrieksarbeiders te Arnhem. Reeds uit dien hoofde moet, naar hare overtuiging, met deze verbindend-verklaring de grootst mogelijke voorzichtigheid worden betracht. Zij stelt de kamer voor het bovenstaande standpunt ter kennis te brengen van den minister van arbeid, handel en nijverheid. De heer van Erp ontwikkelde verschillende bezwaren tegen het rapport, omdat hij de collectieve arbeidscontracten wel degelijk in het belang achtte van beide partijen. De commissie verklaarde dat haar bezwaren niet gaan tegen het collectief contract, maar voornamelijk tegen het verbindend verklaren van regeeringswege. De Kamer vereenigde zich daarna met het rapport met op een na algemeene stemmen."

Andere betreffen het overlijden van zijn dan 48-jarige broer Salko Polak (1926), van zijn moeder de weduwe J. Polak-Weyl (1926) en tenslotte dat van Siegfried zelf (1929), zoals in de NRC van 7 augustus en Het Vaderland van 8 augustus 1929:

"Te Groningen is bericht ontvangen, dat de heer Siegfried Polak, industrieel te Groningen, lid van de firma M. Polak, Heerenkleedingfabriek en manufacturen en gros, en lid van de firma Polak en Feldbrugge, heerenkleedingfabriek, op 53-jarigen leeftijd op een vacantiereis aan boord van de Gelria in de Middellandsche Zee is overleden. [...]"

in de NRC van 17 augustus 1920:

"Hiermede geven wij U kennis, dat de teraardebestelling van wijlen onzen innig geliefden Man en Vader, den Heer Siegfried Polak, zal plaats hebben Dinsdag 20 Augustus a.s. op de Israëlitische begraafplaats aan den Winsummerstraatweg te Groningen. vertrek van het woonhuis Ossemarkt te 2 uur. Groningen, Augustus 1929 / C. Polak-Levie. / Hanny Polak. / Elly Polak. / Geen bezoek. Geen bloemen."

in de NRC van 21 augustus 1929:

"GRONINGEN. Onder groote belangstelling is gistermiddag het stoffelijk overschot van den heer S. Polak, die eenige dagen geleden op een zeereis met de Gelria plotseling is overleden, op de nieuwe Joodsche begraafplaats aan de Winsummerstraatweg ter aarde besteld. Op het kerkhof waren aanwezig afgevaardigden uit de besturen der vereenigingen en instellingen, tot welk de overledene als bestuurslid of in eenig ander opzicht heeft gestaan en zeer vele vrienden ook uit den handel en industrie.

Aan de geopende groeve heeft in de eerste plaats het woord gevoerd mr. M. Levie, die namens het bestuur en leden der afdeeling Groningen van de Mij. tot nut der Israëlieten in Nederland in het licht stelde, wat de overledene voor de afdeeling en haar pupillen heeft gedaan. Ook namens het hoofdbestuur van genoemde maatschappij sprak mr. Levie woorden van dank en waardering.

De heer H.J. Harkema, voorzitter van de Kamer van Koophandel en Fabrieken, schetste het verlies, dat de Kamer lijdt door het verscheiden van den heer Polak, die zich onderscheidde door groote gaven van geest en hart, welke hij bij voorkeur in dienst stelde van het algemeen.

Mr. J.F.H. Beyns merkte op, dat de heer Polak eerst als lid en later als voorzitter der commissie van toezicht op het middelbaar onderwijs er naar streefde, het leven der menschen op hooger peil te brengen door het bijbrengen van kennis en ontwikkeling. In opdracht van het bestuur van het Groene Kruis en van Pro Senectute vertolkte hij tevens den dank van deze instellingen voor hetgeen de heer Polak daarvoor heeft gedaan.

Als vriend en goede buur sprak de heer D. Polak eenige hartelijke woorden.

De wethouder van onderwijs, de heer Jt. Reinink, huldigde namens het gemeentebestuur de nagedachtenis van den heer Polak, die als lid en voorzitter der commissie van toezicht op het middelbaar onderwijs de gemeente belangrijke diensten heeft bewezen.

Dr. F. de Boer schetste de diepe verslagenheid, die zich van de passagiers van de Gelria heeft meester gemaakt, toen na een plezierig samenzijn, waarbij ook de heer Polak tegenwoordig was geweest, de mare ging dat hij plotseling was overleden. In opdracht van alle passagiers legde spr. een krans op het graf. De heer Polak was een sympathiek tochtgenoot. Voor de familie had spr. woorden van innige deelneming. De heer S. Waag getuigde dat het personeel in den heer Polak een voorbeeldig patroon verliest.

Een broer van den overledene dankte voor de belangstelling."

5. De "northern data base" van het Centrum voor Onderzoek naar de Geschiedenis der Nederlandse Joden [<http://dutchjewry.org>] meldt voor Siegfried Polak:

"Siegfried Polak, birth Steenwijk, Overijssel, Nederland, died 6 Aug 1929 ship named "Gelria" while on Ocean, son of Mozes Polak and Johanna Weil / Married 16 Dec 1908 Groningen, Groningen, Nederland to: / Rechel Levie, birth 20 Sep 1888 Groningen, Groningen, Nederland, died 21 May 1943 Sobibor, Biala Podleska, Polen, daughter of Sander Levie and Betje Poppers / 1) Louise Johanna Polak / born after 1905 - details excluded." Op www.joodsmonument.nl wordt voor de "Weduwe Rachel Polak-Levie" als laatste woonadres "Koninginnegracht 102, 's Gravenhage" vermeld.

6. Naar Genlias: "het product van de vereende inspanning van een groot aantal samenwerkende archiefinstellingen in Nederland" [www.genlias.nl] vermeldt de huwelijksakte van Siegfried Polak en Rechel Levie zijn beroep als "koopman", idem voor zijn vader en schoonvader. Zijn moeder was geboren te Recklinghausen, zijn vader en zijn grootmoeder te Steenwijk, zijn grootvader te Emden; de ouders van zijn echtgenote waren geboren te Groningen. Naar Genlias vermeldt de Burgerlijke Stand te Groningen in de overlijdensakte van Siegfried Polak zijn dood op 06-08-1929 "a/b s.s. 'Gelria' [...] elders overleden; schip bevond zich 33.30 N.B. en 9.21 W.L.", d.w.z. op de Atlantische Oceaan, zo'n 200 km van Casablanca.

Het mailschip s.s. Gelria van de rederij Koninklijke Hollandsche Lloyd te Amsterdam (Glasgow 1913; 1550 passagiers; 17.7 knopen; het zusterschip de Tubantia werd in 1916 getorperdeerd, waarna de Gelria tot 1919 werd opgelegd) werd normaliter ingezet op de scheepslijn tussen Amsterdam en Buenos-Aires. Vanaf 1925 werden in het "slappe" zomerseizoen tevens vakantie-reizen ondernomen naar de Noordse fjorden, IJsland, Spitsbergen, Madeira, Portugal en de Middellandse Zee. De Gelria werd in 1931 opgelegd, en na het definitief staken van de passagiersdienst in 1935 verkocht naar Italië, waar het als Gradisca tot 1946 onder Italiaanse, Duitse en Engelse vlag diende als hospitaal- en troepentransportschip. Na stranding bij het eiland Gavdos onder Kreta in 1946 werd het schip in 1947 geborgen en te Venetië opgelegd, in 1949 voor sloop verkocht en in 1950 uit het register geschrapt.

De schroefstoomschip Gelria ondernam in 1929 twee vakantie-reizen: "een 'noord-reis' vanuit Amsterdam naar Noorwegen via Ierland, Schotland en IJsland in de periode van 11 juli tot en met 29 juli 1929 en een 'zuid-reis' van Amsterdam naar Engeland, Madeira, Marokko, Spanje en Portugal in de periode van 30 juli tot en met 19 augustus 1929", aldus de reisfolders in de Collectie bedrijfsdrukkerij van het Maritiem Museum Rotterdam, inv. nr. DB6533-34 [www.maritiemdigitaal.nl]. Naar de scheepvaartberichten in de NRC rapporteerde de Gelria op 7 augustus: "Gelria 6 12 u 12° 18' West en 33° 7' Noord; alles wel; mooi weer.": een positie tussen Madeira en Casablanca, op 450 km van deze laatste plaats. Op 9 augustus gevolgd door: "Gelria (vacantie-reis), 9, 19 u. te Barcelona.". Dit impliceert dat de Gelria op kruissnelheid de voor het overlijden van Polak in de Genlias vermelde positie op 6 augustus zal hebben bereikt. Wanneer dan niet eerst nog Casablanca werd aangelopen, werd de in de overlijdens-annonces genoemde "Middellandse Zee" niet eerder bereikt dan om 6 uur 's ochtends op 7 augustus.

7. In het Regionaal Historisch Centrum "de Groninger Archieven" wordt Siegfried Polak enkele keren genoemd [www.groningerarchieven.nl]. Hij zal wel de persoon zijn die in het archief van de Kamer van Koophandel en Fabrieken, toegangsnr. 36, in de lijst van bestuursleden is vermeld als: "S. Polak; 1914-1922"; daar is vermoedelijk als: "M. Polak; 1900-1913" ook zijn vader genoemd. Hij zal ook wel de "Polak, S." zijn op de "Lijst van bestuursleden 1918 - 1958" in het archief van de Groninger Orkest vereniging 1912-1989, toegangsnr. 1490: "Polak, S.; van 30 oktober 1921 tot 13 oktober 1924 [...] namens Harmonie". De "Sociëteit De Harmonie" was een uit 1840 daterende vereniging die een sociëteitsgebouw met concertzaal exploiteerde en die het bijbehorende "Orchest der Vereeniging De Harmonie" in 1918 had ingebracht in de nieuw opgerichte "NV De Groninger Orchest Vereeniging". Hij wordt ook - terloops - genoemd in de inventaris bij toegangsnr. 1327: het in 1981-1985 gedeponeerde archief van de "BV "herenkledingfabriek voorheen Gebroeders Levie". Deze "oudste en laatste van de Groningse confectionairs"

werd in 1880 opgericht door de oom en de vader van Siegfried's echtgenote, Rechel Levie.

Inventaris, bijlage: aantekeningen aangaande de familie Levie: "[...] Er zijn drie zoons: Andries Alexander (1849-1907), Sander (1851-1915) en Gompel (1844-1915). Gompel begint een eigen kledingzaak. Andries die in 1880 getrouwd is met Saartje Poppers, dochter van een textielabrikant te Winterswijk en Sander, die in 1886 trouwt met een zus van Saartje, Betje Poppers beginnen samen een zaak (1880). III. De drie zoons van Andries Levie zijn: Alexander (1882-1951), ook Sander genoemd, Theodoor of Theo (1888-1968) en Maurits (1885-1957). Na de dood van hun vader Andries in 1907 zetten Alexander, die in 1899 in de zaak is gaan werken en Theodoor, die sinds 1906 meewerkt met hun oom Sander het bedrijf voort. Deze samenwerking eindigt in 1914, wanneer oom Sander uittreedt en samen met zijn schoonzoon Siegfried Polak een grossierderij in stoffen begint (later Polak en Feldbrugge geheten, waaruit nog later de kledingfabriek Victory ontstaat). Alexander overlijdt in 1951, Maurits in 1957 en Theo in 1968. Alleen de advocaat Maurits, die het bedrijf als adviseur gediend heeft, laat geen kinderen na."

Van de "N.V. Victory Kledingfabrieken Polak en Feldbrugge" en haar voorgangers zijn geen archivalia bekend. Siegfried Polak komt waarschijnlijk niet voor op de door zijn neef Mr. Maurits Levie in de periode "circa" 1930-1955 gemaakte 100 minuten 16mm films, die - op Internet toegankelijk - in het Gronings Audio Visueel Archief worden bewaard. Het is niet bekend of hij wèl is afgebeeld op de in het Nederlands Scheepvaartmuseum te Amsterdam (inventarisnr. 1992.1698) bewaarde - anonieme - film over "Een reis met het ss. Gelria" uit 1929 [www.maritiemdigitaal.nl].

Dr. M.S. Claessen te Dordrecht - aanvullingen en opmerkingen: msc@condorcet.nl